

Rysy přirozených jazyků

Český znakový jazyk jako přirozený jazyk

Lexikografie

Slovníky českého znakového jazyka

Petra Slánská Bímová
Lenka Okrouhlíková

...5
...7
...7
...8
...8
...11
...11
...11
...12
...13
...13
...13
...13
...13
...13
...24
...25
...34
...38
...38
...38
...38
...46
...47
...47
...49
...49
...52
...54
...56
...71
...73
...73
...74
...90
...90
...96
...93
...93

Obsah

Úvod o projektu	5
Uvedení do problematiky	7
Rysy přirozených jazyků. Český znakový jazyk jako přirozený jazyk	7
Lexikografie a slovníky českého znakového jazyka	8
Metodická doporučení	11
Rysy přirozených jazyků. Český znakový jazyk jako přirozený jazyk	11
Lexikografie a slovníky českého znakového jazyka	12
Rysy přirozených jazyků. Český znakový jazyk jako přirozený jazyk	13
1. Přirozený jazyk a jeho rysy	13
<i>Definice jazyka</i>	13
<i>Definice znaku</i>	13
<i>Znak v sémiotickém pojetí</i>	13
<i>Znak jako jednotka znakového jazyka</i>	24
<i>Hlavní rysy přirozeného jazyka</i>	25
<i>Další rysy přirozeného jazyka</i>	34
2. Počátky výzkumu znakového jazyka	38
<i>Situace v lingvistice na počátku 60. let 20. století</i>	38
<i>William C. Stokoe a jeho Sign Language Structure</i>	38
<i>Boj o status znakového jazyka, jeho výsledky a následky</i>	46
3. Český znakový jazyk jako jazyk přirozený	47
<i>Situace českého znakového jazyka</i>	47
<i>Český znakový jazyk není soustava gest ani pantomima</i>	49
<i>Český znakový jazyk není čeština převedená do znaků</i>	52
<i>Český znakový jazyk není unifikovaný umělý systém</i>	54
<i>Základní odlišnosti českého znakového jazyka a češtiny</i>	56
4. Shrnutí	71
Lexikografie a slovníky českého znakového jazyka	73
1. Vymezení lexikografie	73
2. První slovníky znakových jazyků	74
<i>Lexikografie znakových jazyků</i>	90
<i>Slovníky českého znakového jazyka</i>	90
3. Typologie slovníků	96
Specifické problémy lexikografie znakových jazyků	103
4. Sestavování hesláře, metodologie sběru jazykového materiálu	103

KNIHOVNA JANA PALACHA
FILOZOFICKÁ FAKULTA UK V PRAZE

Inv. č.: CS 04753/2015

Tento projekt je spolufinancován Ministerstvem práce a sociálních věcí České republiky.

© Petra Slánská Bímová, Lenka Okrouhlíková, 2008
© Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, o. s., 2008
ISBN 978-80-87153-91-8

<i>Sběr jazykových dat znakového jazykaprostřednictvím mluveného jazyka</i>	105
<i>Sběr jazykových dat znakového jazyka prostřednictvím mluveného jazyka za účasti znakového jazyka</i>	110
<i>Sběr jazykových dat znakového jazyka bez účasti mluveného jazyka</i>	111
<i>Osobnost lexikografa</i>	113
5. Způsoby zachycení znaků	115
<i>Notační zápis</i>	115
<i>Slovní popis znaku</i>	118
<i>Kreslený obrázek (doplňný šipkami)</i>	126
<i>Fotografie znaku (doplňná šipkami)</i>	129
<i>Videonahrávka znaku</i>	132
<i>Počítačová simulace</i>	148
6. Médium uložení slovníku	149
<i>Uspořádání slovníku</i>	150
<i>Stavba heslové stati</i>	161
<i>Další vybavení slovníku</i>	164
7. Shrnutí	199
<i>Zásady lexikografického zpracování českého znakového jazyka</i>	199
Použitá a doporučená literatura	201
O autorkách	207
Mgr. Petra Bímová (nar. 1977)	207
Mgr. et Bc. Lenka Okrouhlíková (nar. 1976)	208
O České komoře tlumočnicků znakového jazyka	209

Úvod o projektu

Vážení čtenáři,

máte před sebou jeden z nových materiálů České komory tlumočnicků znakového jazyka. Tento materiál vznikl v rámci projektu *Výškolení lektorů a vytvoření výukových materiálů pro tlumočnický znakového jazyka, transliterátory znakované češtiny a vizualizátory mluvené češtiny*. Hlavním cílem projektu bylo vytvořit kvalitní výukové materiály pro tři specializace tlumočnické profese a vyškolit lektory, kteří budou tlumočnický znakového jazyka, transliterátory znakované češtiny a vizualizátory mluvené češtiny vzdělávat. Realizace tohoto projektu byla motivována především vzrůstajícími nároky na tlumočnickou profesi a nedostatečnými příležitostmi ke vzdělávání tlumočnicků pro neslyšící.

Tento projekt byl podpořen z programu Jednotný programový dokument pro Cíl 3 regionu NUTS 2 hlavní město Praha, jenž je financován z Evropského sociálního fondu České republiky (fondu, který napomáhá rozvoji zaměstnanosti podporou zaměstnatelnosti, podnikatelského ducha, rovných příležitostí a investicemi do lidských zdrojů), z národních veřejných zdrojů státního rozpočtu a z rozpočtu hlavního města Prahy.

Projekt se realizoval v období od 1. března 2006 do 28. února 2008. Jeho prostřednictvím chtěla Komora svým členům poskytnout výukové materiály (v tištěné podobě, na DVD nebo v jejich kombinaci) zaměřené na oblasti, v nichž by se kvalitní tlumočníci, transliterátoři či vizualizátoři měli orientovat, a to v autorském zpracování renomovaných odborníků, slyšících i neslyšících.

Lektoři byli vybráni z řady významných spolupracujících institucí, např. z Komory soudních tlumočnicků České republiky, Ústavu translologie a Ústavu českého jazyka a teorie komunikace Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze nebo Asociace organizací neslyšících, nedoslýchavých a jejich přátel aj. Na vytvoření materiálů jich pracovalo celkem 47 (ve spolupráci se 127 figuranty).

Během projektu bylo zrealizováno 20 seminářů, v nichž mohli lektori získat další teoretické znalosti i praktické dovednosti využitelné při zpracovávání materiálů. V průběhu práce lektori prezentovali své materiály na pilotních kurzech určených nejen tlumočnickům pro neslyšící, ale i zájemcům z řad široké veřejnosti. Těch proběhlo celkem 39. Lektoři měli možnost ověřit si během nich srozumitelnost a obsahovou i formální přiměřenost svého výkladu pro skutečné

adresáty projektu. Po každém kurzu měli dostatek času zapracovat do svých materiálů případné připomínky, zjištěné na základě vyhodnocení dotazníků, které frekventanti kurzů vyplňovali.

Výsledkem všech těchto snah je zpracování 85 témat ve 44 tištěných publikacích a na 28 DVD-nosičích. Představu o tematickém rozsahu, který materiály vytvořené v rámci projektu pokrývají, si můžete udělat podle soupisu uvedeného na konci publikace.

Věříme, že prohloubení odborného vzdělání tlumočnicků znakového jazyka, transliterátorů znakové češtiny, vizualizátorů mluvené češtiny a specializovaných lektorů jak po stránce teoretické, tak po stránce praktické v konečném důsledku přinese prospěch zejména uživatelům tlumočnických služeb, všem spoluobčanům se ztrátou sluchu u nás, a že naše společnost se v této oblasti přiblíží úrovni obvyklé ve vyspělých státech Evropské unie.

Doufáme, že Vám náš materiál přinese užitek, a pokud jste tlumočnickem pro neslyšící, přejeme Vám ve Vašem dalším vzdělávání a ve výkonu tlumočnické profese mnoho úspěchů.

Česká komora tlumočnicků znakového jazyka

Uvedení do problematiky

Risy přirozených jazyků.

Český znakový jazyk jako přirozený jazyk

Znakový jazyk JE jazyk, a to jazyk PŘIROZENÝ. Přijetí tohoto faktu je, nebo by rozhodně mělo být, základní podmínkou pro veškeré lidské konání spojené s Neslyšícími¹ a způsobem jejich komunikace. Kdybychom znakový jazyk považovali za jakousi soustavu nahodilých gest bez gramatiky, nejen že bychom byli nesmírně ochuzeni o jeho krásu a fascinující způsob, jakým uchopuje svět, ale zároveň bychom popřeli existenci komunity, která se jím každodenně dorozumívá, a také smysl profesionálního tlumočnickví znakového jazyka, o jehož vznik a zakotvení v České republice společně usilujeme.

V historii Neslyšících a jejich jazyka znamenal zásadní převrat rok 1960. Americký jazykovědec William C. Stokoe² tehdy publikoval první lingvistickou analýzu znakového jazyka: *Sign Language Structure*. Stokoe na materiálu amerického znakového jazyka (American Sign Language – ASL) dokázal, že znakový jazyk není žádnou chaotickou množinou nahodilých gest. Jedná se o plnohodnotný přirozený jazyk, nesoucí vlastnosti, jež byly až do této doby spojovány pouze s jazyky mluvenými: systémovost, znakovost, dvojí artikulace, produktivnost, svébytnost a historický rozměr (viz kap. Hlavní rysy přirozeného jazyka).

Výsledky Stokoeho výzkumů nastartovaly proces, na jehož konci byl znakovému jazyku v Americe přiznán status přirozeného jazyka. Postupně se jím inspirovaly další a další země – Skandinávie, Velká Británie, Kanada, Japonsko... Neslyšící na jeho základě přehodnotili vlastní situaci. Začali se prezentovat jako členové kulturní komunity spíše než jako postižení lidé. Hluchota začala nabývat charakteru „jinakosti“ na úkor jejího chápání jakožto vady, postižení. Vzrostlo

¹ Diskuse na téma, zda je vhodné psát neslyšící s malým, nebo s velkým N, dosud nebyla uzavřena. V této publikaci budeme respektovat názorové stanovisko, podle kterého tvoří Neslyšící jazykovou a kulturní komunitu a označují se jako **Neslyšící s velkým N**. Členem komunity Neslyšících je ten, kdo užívá znakový jazyk jako svůj primární komunikační prostředek, sdílí s Neslyšícími jejich životní zkušenosti a vzorce chování a sám se s komunitou identifikuje. Obvykle mívá sluchovou vadu, není to však bezvýhradně nutné. Termín **neslyšící s malým n** je vyhrazen pro skupinu lidí s velmi těžkým sluchovým postižením, kteří nejsou schopni ani při největším možném zesílení slyšet významovorný zvuk. Tato skupina je tedy (na rozdíl od předchozí) vymezena pouze na základě medicínských kritérií.

² Čti [stouky].

sebevědomí Neslyšících a jejich hrdost na vlastní jazyk. Rozšířily se kampaně za oficiální uznání národních znakových jazyků v legislativě jednotlivých států.

Znakový jazyk vystoupil z ústraní a těší se stále stoupajícímu zájmu veřejnosti – proniká do médií, roste počet zájemců o jeho kurzy. Lingvistika znakových jazyků (sign linguistics) se poměrně rychle rozvíjí, z jejich poznatků dnes těží i jinak orientovaní jazykovědci (viz Macurová, 2001). V mnohých zahraničních zemích se plně profesionalizovalo tlumočnictví znakových jazyků a stojí nyní na stejné úrovni jako tlumočnictví jazyků mluvených.

Tlumočnick českého znakového jazyka je zatím, přiznejme si to otevřeně, ve srovnání s tlumočnický ostatních jazyků popelkou, a to po stránce vzdělání, profesní úrovně, společenské prestiže a konečně i po stránce finanční. Je tomu tak i proto, že u nás stále ještě zápasíme o status českého znakového jazyka jakožto jazyka přirozeného. I když legislativně byl český znakový jazyk (ČZJ) za jazyk uznán zákonem o znakové řeči a změně dalších zákonů č. 155/1998 Sb., v praxi se ukazuje, že naprostá většina slyšící populace volně zaměňuje ČZJ s pantomimou nebo ho považuje za vizualizovanou formu češtiny, neboli – řečeno lingvistickou terminologií – ztotožňuje český znakový jazyk se znakovanou češtinou. V pozadí obou názorů stojí přesvědčení (ať už vědomé, či nevědomé), že znakový jazyk není přirozený a plnohodnotný komunikační systém, a to navzdory tomu, že výsledky dlouholetých zahraničních výzkumů (a konečně i výsledky výzkumu našeho, byť zahájeného teprve v roce 1993) ukazují pravý opak.

V první části této publikace se podíváme na tezi o přirozenosti znakového jazyka podrobněji, objasníme si její souvislosti a uvedeme fakta, která lingvistům dovolila ji vyslovit a považovat za pravdivou.

Lexikografie a slovníky českého znakového jazyka

Lexikografie je jazykovědná disciplína, která se zabývá teorií a praxí tvorby slovníků, tedy tím, jak správně sestavovat slovníky různých typů. Druhá část této publikace se primárně věnuje lexikografii znakových jazyků a poukazuje na to, v čem se shoduje a v čem se naopak odlišuje od lexikografie jazyků mluvených, které mají, na rozdíl od znakového jazyka, psanou podobu.

První snahy vytvářet jakési „primitivní“ slovníky znaků sice pochází již z druhé poloviny 18. století, základy moderní lexikografie však byly položeny až ve chvíli, kdy byl znakový jazyk uznán za přirozený jazyk a bádání o něm se

stalo součástí lingvistiky, tedy ve druhé polovině 20. století. To ovšem zdaleka neznamená, že přístup ke zpracování slovní zásoby znakových jazyků byl od té doby čistě lingvistický a že se lexikografie vyvíjela přímočaře po vytyčené linii, bez větších obtíží. Snaha zachytit lexikální jednotky jazyka, který je na rozdíl od mluveného (tj. audioorálního) jazyka jazykem vizuálně-motorické povahy, s sebou přináší specifické problémy, jež se v této publikaci pokusíme nastínit a demonstrovat na konkrétních slovnících českého znakového jazyka, které u nás vychází od roku 1988.

Zaměříme se na různé typy slovníků (jazykové, encyklopedické, synchronní, překladové, výkladové, deskriptivní, terminologické atd.) a na to, jak by měl kvalifikovaný lexikograf postupovat při sestavování hesláře a následném sběru a zpracování jazykového materiálu. Blíže si ukážeme, jakými způsoby je možno zachytit znak (notační zápis, slovní popis znaků, obrázek či fotografie doplněná šipkami, videonahrávka, počítačová simulace) v závislosti na tom, jaké je médium uložení slovníku (knižní, elektronické) a jak lze znaky ve slovníku uspořádat (alfabeticky, věcně, podle parametrů znaku). Podrobně rozebereme, jak by měla v kvalitním slovníku vypadat heslová stať (lemma, ekvivalent, exemplifikace, valence, gramatická charakteristika, frazeologie atd.) a jaké součásti by měl slovník mít (návod, přehled gramatiky, rejstřík, vysvětlivky atd.).

Na základě těchto teoretických poznatků stručně prakticky zhodnotíme všechny dostupné slovníky českého znakového jazyka, posoudíme jejich vybavení a praktickou využitelnost pro různé typy uživatelů. Na závěr vyvodíme zásady správného lexikografického zpracování českého znakového jazyka.

Metodická doporučení

Rysy přirozených jazyků.

Český znakový jazyk jako přirozený jazyk

Touto publikací bychom rádi oslovili všechny čtenáře, jejichž život, ať už profesní nebo soukromý, je nějakým způsobem propojen s Neslyšícími a jejich jazykem. Důležitou podmínkou přístupu k Neslyšícím jako kulturní a jazykové menšině je bezpochyby respekt ke komunikačnímu nástroji, na jehož základě (mimo jiné) se jako kulturní a jazyková menšina Neslyšící sami vydělují – k českému znakovému jazyku. Informace obsažené v textu, jak doufáme, poslouží čtenářům, kteří doposud pochybují o tom, že ČZJ je opravdový jazyk srovnatelný s češtinou, aby získali vhled do problematiky a vytvořili si na věc jasný názor. Dále bychom chtěli všem zastáncům a obhájčům znakového jazyka poskytnout argumenty proti zažitým „pravdám“ o ČZJ, které prohlašují tento jazyk za soustavu gest bez gramatiky, hovoří o jeho „divném“ způsobu existence, o jeho výrazové chudobě atd.

Není účelem publikace, aby všichni po jejím přečtení dokázali „papouškovat“ dlouhý seznam vlastností jazykového znaku. Chtěli bychom, aby čtenáři pochopili, proč je řada lidí, a jsou mezi nimi i jazykovědci, přesvědčena o tom, že národní znakové jazyky (včetně ČZJ) by měly být definitivně zařazeny mezi přirozené jazyky světa, a aby dokázali tento fakt svými slovy vysvětlit. Za velmi důležitou (zejména pak pro tlumočnický mezi češtinou a ČZJ) rovněž považujeme schopnost porovnat češtinu a ČZJ, poznat a pochopit, co je pro tyto jazyky společné a co rozdílné.

Text doporučujeme číst postupně od začátku, zejména proto, že se v něm čtenář setká se spoustou termínů, které pro něj budou zřejmě nové a které se snažíme vysvětlit v pořadí, v jakém se objevují. Základní orientace v lingvistice je výhodou, není však, jak doufáme, nezbytnou nutností. Publikace je doplněna spoustou příkladů (v češtině i v ČZJ), jež čtenáři určitě napomohou k porozumění odbornému textu.

Lexikografie a slovníky českého znakového jazyka

Publikace je určena všem čtenářům, kteří se chtějí naučit český znakový jazyk, ale i těm, kteří tento jazyk již velmi dobře ovládají, a kteří se chtějí orientovat v současné nabídce slovníků českého znakového jazyka, popřípadě těm, kteří sami uvažují o tvorbě slovníku českého znakového jazyka a chtějí se vyvarovat případných chyb. Text doporučujeme číst postupně po jednotlivých kapitolách, ve kterých se čtenář dozví základní informace o tom, jak by měl být správně sestaven kvalitní slovník. Text nepodává detailní rozbor všech existujících slovníků české provenience, ale čtenář by měl být po jeho přečtení sám schopen posoudit kvalitu nabízených produktů. Ke čtení textu nejsou potřeba téměř žádné odborné znalosti, vše je vysvětleno srozumitelnou formou a demonstrováno na konkrétních příkladech.

Rysy přirozených jazyků. Český znakový jazyk jako přirozený jazyk

1. Přirozený jazyk a jeho rysy

Definice jazyka

Co je to vlastně jazyk?³ V širším pojetí tak můžeme nazývat jakýkoliv komunikační systém – mluvíme o jazyce zvířat, jazyce umění a kultury apod. V užším pojetí chápeme jazyk jako **systém znaků sloužící ke komunikaci lidí**. V tomto případě nazýváme jazyk **jazykem přirozeným**. Je pro něj charakteristická především „*možnost (opakovatelné) komunikace mezi aspoň dvěma partnery, založená na systému, který je komplexní, dynamický a který umožňuje své znaky podle daných pravidel kombinovat*“ (Čermák, 1997, s. 16).

Definice znaku

Snad žádná definice jazyka se neobejde bez použití pojmu „znak“. V našem kontextu je velmi důležité, že tento pojem může mít dva významy: v širším pojetí se jedná o znak jako termín sémiotický,⁴ v pojetí užším o znak jako jednotku znakového jazyka.

Znak v sémiotickém pojetí

Teorie znaku byla formulována na počátku 20. století **Ferdinandem de Saussurem**,⁵ jenž je v evropském kontextu považován za zakladatele moderní lingvistiky. De Saussure ve svém *Kurzu obecné lingvistiky* (1916) definoval jazykový znak a jeho základní vlastnosti, mezi nimiž uvádí arbitrárnost (viz níže

³ Lingvistiku běžně chápeme jako nauku o jazyce. To, co je hlavním předmětem jejího zkoumání, tedy jazyk, však takto snadno definovat nedokážeme. Vzhledem k tomu, že jazyk je nejsložitější a nejbohatší známý systém o mnoha stránkách, existuje celá řada přístupů k jeho chápání, popisu a třídění. Vše, co zde o jazyce uvádíme, musí být nutně jen výběr z mnoha možností.

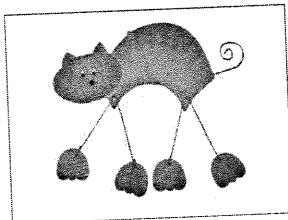
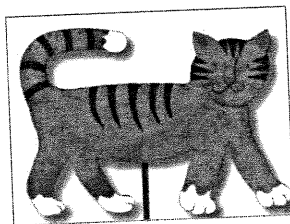
⁴ Sémiotika je obecná teorie znaku. Uplatňuje se nejen v lingvistice, ale i v estetice, poetice, etnografii, teorii divadla a filmu, teologii, biologii apod.

⁵ Čti [de sosír].

v této kapitole) a dvojí členění (též dvojí artikulace, duálnost – viz kap. Hlavní rysy přirozeného jazyka). Tyto rysy jazykového znaku, potažmo přirozeného jazyka, poskytly živnou půdu pro argumentaci jak zastáncům, tak odpůrcům znakového jazyka, jak si vysvětlíme dále.

Znak je **NĚCO, co zastupuje něco jiného na základě společné zkušenosti účastníků komunikace**. NĚCO (jinak řečeno nosič, vehikulum, forma) může být v zásadě různé povahy: zvuk, obraz, předmět, jednání, událost apod.⁶ V případě mluveného jazyka se jedná o zvuk, v případě jazyka znakového o pohyb, tvary a pozice (rukou, obličeje, hlavy, horní části trupu). Např. „kočka“ (chlupaté zvíře s výraznými očima, čtyřma nohama a dlouhým ocasem, které vydává charakteristický zvuk, mňoukání) může být zastoupena slovem, znakem, předmětem, obrázkem, fotografií:

KOČKA

„Něco jiného“ ve výše uvedené definici znaku nazýváme objektem nebo prostě věcí. Jedná se o částku reálného světa, ve kterém každodenně žijeme – věc, bytost, činnost, děj apod. V našem příkladu s kočkou je objektem právě ono

⁶ Z toho, co bylo řečeno o sémiotice a o povaze znaku, logicky vyplývá, že existují i znaky nejjazykové. Ty však momentálně necháme stranou našeho zájmu.

reálné chlupaté zvíře s výraznými očima, čtyřma nohama a dlouhým ocasem, které vydává charakteristický zvuk, mňoukání.

Podle vztahu nosiče k tomu, co zastupuje, tj. k objektu (věci), třídíme znaky na **ikony, indexy a symboly**.⁷

Ikon – nosič je podobný objektu. Existují ikony v češtině a v ČZJ? Čeština je jazyk mluvený, založený na zvuku. K ikonům řadíme v češtině lexémy,⁸ které svou výslovností napodobují reálný zvuk, tedy nosič (= slovo) je podobný objektu (= reálný zvuk). Tato slova nazýváme zvukomalebná. Co do počtu je jich v češtině (ostatně jako ve všech mluvených jazycích) velmi málo, např. „mňau“, „haf“, „žbluňk“, „bum“. Naproti tomu ČZJ je jazyk znakový, založený na tvarech a pozicích různých částí těla, především rukou. K ikonům řadíme v ČZJ lexémy, které svou artikulací (tím, jak se ukazují) napodobují reálné věci, bytosti, činnosti, děje apod., tedy nosič (= znak) je vizuálně podobný objektu (reálná věc, bytost, činnost, děj...). Co do počtu je jich v ČZJ (ostatně jako ve všech znakových jazycích) velmi mnoho. Můžeme je rozdělit na znaky transparentní (průhledné), kde vztah mezi znakem a tím, co zastupuje, je zřejmý i bez předešlé znalosti významu znaku, např.:

KNIHA

KOŮŘIT

a na znaky translucidní (průsvitné), kde vztah mezi znakem a tím, co zastupuje, je zřejmý pouze tomu, kdo je seznámen s významem znaku, např. týden má sedm dní, mléko získáváme dojením krav:

⁷ Autorem této klasifikace je americký lingvista Charles Sanders Peirce (čti [pírs]).

⁸ Termín lexém zde používáme proto, že jakožto abstraktní jazyková jednotka může znamenat jak slovo, tak znak znakového jazyka. Podrobnou definici lexému viz. kap. Vymezení lexikografie.

TÝDEN

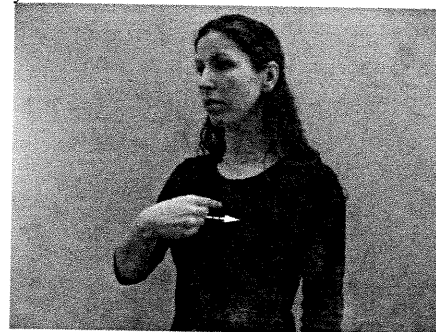

MLÉKO

Index – nosič je objektem ovlivněn, existuje mezi nimi vztah věcné souvislosti. V přirozených jazycích (mluvených i znakových) obecně není znaků tohoto typu mnoho, zato se však jedná o tytéž třídy lexémů. Indexem jsou v češtině i v ČZJ např. osobní zájmena jako „já“ – „ty“, přivlastňovací zájmena jako „můj“ – „tvůj“, ukazovací zájmena jako „tento“ – „tamten“, příslovce místa jako „tady“ – „tam“. Při rozhovoru dvou osob je „já“ vždycky mluvčí, jablko položené před ním na stole je pro něj „toto“, „moje“ jablko „tady“ na stole, zatímco jablko položené před jeho partnerem (tj. adresátem) je „tamto“, „tvoje“ jablko „tam“ na stole. Při výměně rolí partner popisuje situaci týmiž slovy, ale „já“, „toto“, „moje“, „tady“ atd. je vedeno z jeho úhlu pohledu, takže se jedná o jiné „já“, jiné jablko a jiné místo na stole. Existuje věcná souvislost mezi tím, kdo danou situaci popisuje, a použitými slovy. Než sáhneme pro příklad mimo oblast přirozeného jazyka, uveďme si, že místo termínu index se někdy objevuje pojem „příznak“, „signál“. V reálném světě hovoříme o tom, že kouř je příznakem (signálem, a tedy indexem) ohně, horečka je příznakem nemoci. Analogicky „já“, „toto“, „moje“ a „tady“ je v přirozeném jazyce příznakem mluvčího. Stejně to funguje i ve znakovém jazyce, např.:

JÁ

TY

TADY

MŮJ

Symbol – vztah mezi nosičem a objektem je arbitrární, tj. zcela libovolný, nahodilý, ničím nemotivovaný. Jak je to se symboly v češtině a v ČZJ? V češtině (jakož i v ostatních mluvených jazycích) je takových lexémů naprostá většina, např. shluky hlásek k-n-i-h-a, p-í-t, b-í-l-ý nejsou nijak podobné tomu, co se tak nazývá, ani zde nelze vysledovat žádnou souvislost. V ČZJ (jakož i v ostatních znakových jazycích) je lexémů z této kategorie méně než v jazycích mluvených, přesto však jsou významně zastoupeny (v literatuře se uvádí, že minimálně 50 procenty). Jako symboly můžeme v ČZJ označit např. tyto znaky:

ŠTĚSTÍ

OTEC

Pokud má být komunikace v přirozeném jazyce úspěšně realizována, měly by mít jeho znaky dle obecně uznávaných teorií tyto vlastnosti:

a) **Přístupnost smyslům** – znamená, že člověk musí být schopen vnímat znak alespoň jedním smyslem. V lingvistice se velmi dlouho uvažovalo pouze o sluchu jakožto jediném vhodném smyslu pro vnímání jazyka (viz Hockett aj.), nicméně se zdá – a znakové jazyky jsou toho důkazem – že vnímat jazyk je stejně dobře možné i zrakově. Někteří lingvisté dokonce uvažují ještě dál a hovoří i o hmatu (Meier, 2002).

b) **Arbitrárnost** – znamená, že vztah mezi nosičem a objektem znaku je zcela libovolný, nahodilý, tj. znak přirozeného jazyka patří do kategorie symbolů (viz výše). Pro mluvený jazyk skutečně platí, že většina jeho znaků jsou symboly. Ve znakovém jazyce se naproti tomu v mnohem větší míře vyskytují ikony. Nápadná **ikoničnost** byla pro odpůrce znakového jazyka jedním ze základních argumentů, proč neuznávat znakový jazyk za jazyk. Rozhodně však nelze tvrdit, že se znakový jazyk omezuje pouze na ikony. Mezi typy znaků v mluveném a znakovém jazyce je jen jiný poměr, což je důsledkem odlišného způsobu existence těchto jazyků. (Podrobněji se ikoničností znakového jazyka budeme zabývat níže, v kap. Základní odlišnosti českého znakového jazyka a češtiny.)

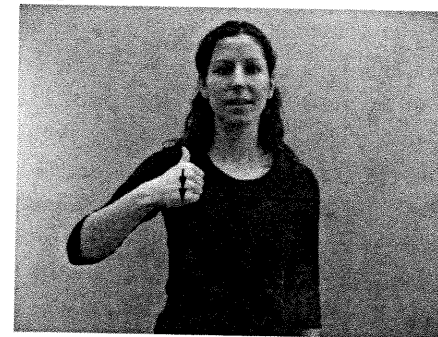
c) **Konvenčnost** – znamená, že produkce i vnímání jazykového znaku se řídí dohodnutými pravidly, která jsou pro určitou skupinu uživatelů závazná. Nosič a objekt znaku k sobě mohou mít různý vztah, ale jsou vždy spárovány na základě konvence, dohody mezi uživateli daného jazyka. Znak má celospolečenskou tradiční platnost, která kvůli kontinuitě nutí i nové mluvčí, aby ho užívali. Díky konvenčnosti rozumíme slovům jako „máma“, „psát“, „veselý“ a používáme tato slova v jejich (námi Čechy dohodnutých) významech, pokud chceme, aby nám ostatní uživatelé češtiny rozuměli.

Stejně funguje konvenčnost také v ČZJ, díky konvenčnosti rozumíme např. těmto znakům:

OPRAVOVAT

BÍLÝ

d) **Odlíšitelnost od jiných znaků v systému** – znamená, že člověk musí být schopen rozeznat jeden znak od druhého, tj. různé znaky mají různou formu. Např. „plot“ je něco jiného než „plat“, podle formy poznáme, že se jedná o dvě různá česká slova. Spatříme-li dvojici „plot“ – „plot“, kde oba členy mají stejnou formu, automaticky je chápeme jako totéž slovo. Také v ČZJ jsou od sebe znaky odlišitelné, např. každý z těchto znaků má jinou formu:

KAMARÁD

POCTIVÝ

e) **Diskrétnost a lineárnost.** Diskrétnost znamená, že znak má pevný tvar a rozsah, skládá se z jednotek – fonémů⁹ – mezi nimiž jsou ostré hranice, jednotky jsou vzájemně oddělené (tj. diskrétní), neexistují žádné postupné, pozvolné přechody jedné v druhou. Diskrétnost je dobře patrná v psané formě jazyka. Písmo je vlastně soustavou vzájemně oddělených značek. Tyto značky se za sebou řetězí tak, že jednotky na úrovni znaku jsou od sebe odděleny mezerou. Hranice mezi znaky proto snadno nalezneme, rozhodně snadněji než v proudu řeči (čeština) nebo znakování (ČZJ), kde jsou ohledně vydělení a identifikace znaků na příjemce sdělení kladeny mnohem vyšší nároky. **Lineárnost** znamená, že fonémy vytvářejí lineární řetězec, v němž je pořadí prvků závazné. Nelze je zaměnit, aniž by se změnil celek. Např. „div“ je slovo skládající se ze tří fonémů: d-i-v. Jestliže změním pořadí fonémů, získáme v jednom případě jiné slovo – „vid“, v ostatních případech shluky fonémů, které žádné české slovo nevytvářejí: idv, ivd, vdi. Pořadí fonémů uvnitř znaku tedy hraje opravdu zcela zásadní roli. Také lineárnost byla předmětem sporů mezi zastánci a odpůrci znakového jazyka, protože znakový jazyk spíše než lineárnost vykazuje **simultánnost**. To znamená, že jednotky znaků znakového jazyka se řadí nikoliv za sebou, ale vrství se na sebe, takže je můžeme produkovat (i vnímat) v jediném časovém okamžiku. Nelze totiž produkovat nějaký pohyb bez toho, abychom zároveň použili nějaký tvar ruky a tuto ruku někam neumístili. Např. znak MÁŠ je složen z těchto fonémů: tvar ruky – dlaň je otevřená; ukazovák, prostředník, prsteník a malík jsou natažené ve vzpřímené poloze a navzájem se podélně dotýkají; palec je natažený a vystrčený do strany (tvaru ruky B); orientace ruky – dlaň směřuje od těla a prsty nahoru; místo artikulace – neutrální prostor před tělem; pohyb – přímý pohyb od těla.

⁹ Foném je základní jednotka zvukové stavby jazyka, sama význam nenesí, ale je schopná jej rozlišit: např. pes – les – ves.

MÁŠ

Stejně jako vyšší míra ikoničnosti je také simultánnost ve znakovém jazyce projevem odlišného způsobu existence mluveného a znakového jazyka. (Podrobněji se simultánnosti budeme věnovat níže, v kap. Základní odlišnosti českého znakového jazyka a češtiny.)

f) **Sémantičnost** – znamená, že znak má vždy svůj pevný, ustálený význam a/ nebo funkci. Mohli bychom říci, že v jazyce neexistují slova bez významu. Jako uživatelé češtiny např. víme, co znamenají slova „jablko“, „dobře“, „ona“, víme, jakou funkci mají slova „a“, „v“. Sémantičnost nechybí ani českému znakovému jazyku, jeho uživatelé znají význam a funkci např. těchto znaků:

JABLKO

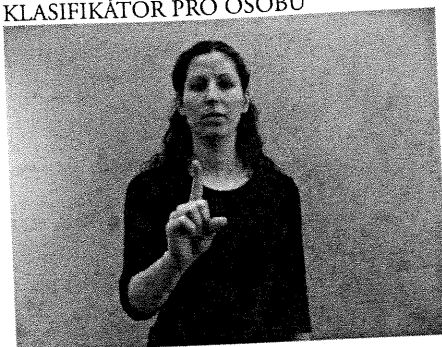
SLUNCE

MÍT RÁD

KLASIFIKÁTOR PRO OSOBU

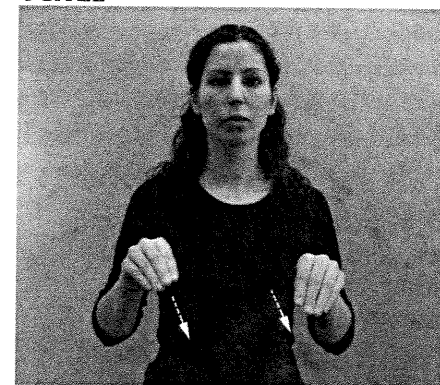
g) **Přenosnost v čase a prostoru (přemístitelnost)** – znamená, že znak musí být zachytitelný a přenositelný v čase a prostoru. Jinými slovy ani objekt znaku, ani adresát znakového sdělení nemusejí být nutně přítomni „tady a teď“. Přenos znaků v prostoru a čase umožňuje písmo nebo moderní technika, jako jsou např. CD-ROMY a DVD.

h) **Kulturní přenosnost** – znamená, že znaky jsou součástí kultury a jako takové se v dané společnosti předávají z generace na generaci. Rozdíl mezi vlastnostmi g) a h) spočívá v tom, že přenosnost v čase a prostoru se orientuje spíše na technickou stránku věci (jakým způsobem lze znak zachytit a přenést), kulturní přenosnost naproti tomu zdůrazňuje kulturní a společenský aspekt přenosnosti znaku (znak jako jeden z prostředků kulturní kontinuity a sociální soudržnosti daného společenství). Slova jako „kámen“, „bratrův“, „dostat“ známe a běžně používáme. Je vysoce pravděpodobné, že jim rozuměly a používaly je naše praprababičky a budou jim rozumět a používat je i naši vnuci. Rovněž znaky ČZJ jsou kulturně přenosné, např.:

NESLYŠÍCÍ

UČITEL

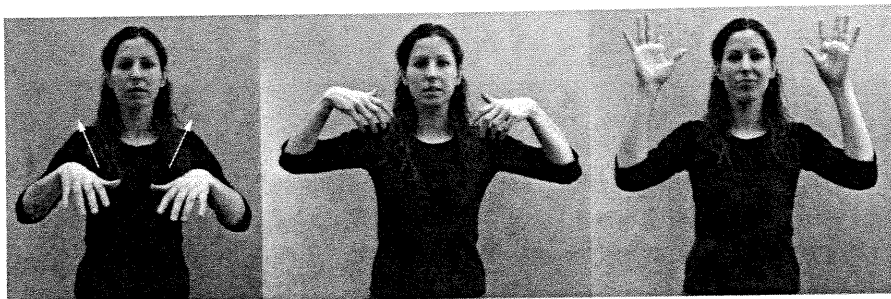
i) **Neproměnlivost, stabilitnost** – znamená, že znaky jsou ustálené a tvoří základ veškerých soudobých komunikačních aktů. Musejí být proto pro všechny účastníky stejné.¹⁰

j) **Negativnost a diferencnost (protikladovost)**. Žádný znak není nikdy izolovaný; vždy figuruje ve vztazích k jiným znakům v systému. **Negativnost** znamená, že se vůči ostatním znakům vymezuje negativně, tj. tím, že s nimi není shodný (např. slovo „pání“ není stejné jako slovo „paní“). **Diferencnost** znamená, že se vůči ostatním znakům vymezuje pozitivně, tj. tím, jak a v čem se od nich liší (např. ve slově „pání“ je délka nad „a“, zatímco ve slově „paní“ je délka nad „i“).

¹⁰ Neproměnlivost znaku je samozřejmě relativní. V průběhu delších časových úseků se jazykové znaky pochopitelně mění a vyvíjejí, jako se mění a vyvíjí celý jazykový systém – srov. češtinu v 19. století a češtinu dnešní: „Slunce stálo již v plné své kráse na obloze, když se Bohuš probudil; rychle vyskočil z lože, začal se oblékat, neboť hospodyně navrhla hostu, že by mohl jít ráno se strýní na Muchovo, kde stál báča jejich salašem.“ Ukázka je z povídky Boženy Němcové Chyže pod horami. (1950, Praha: Vydavatelstvo Družstevní práce, s. 31). Je jisté, že i znaky ČZJ se v průběhu času mění. Vzhledem k tomu, že nemáme k dispozici žádné starší záznamy, můžeme pro příklad sáhnout jen do 20. století a ukázat si, jak se proměňoval např. znak TELEFON:

k) **Prevarikace** – znamená, že pomocí znaku můžeme vyjádřit dvojsmysl, lež i nesmysl, lze jím úmyslně i neúmyslně klamat, vytvářet hříčky apod. Uvedme si příklad v češtině: „Ten oběd byl dnes VÝJIMEČNĚ dobrý!“ (dvojsmysl – jindy bývá oběd také dobrý, ale dnes obzvláště VS- dnes byl oběd dobrý, zatímco jindy to nestojí za nic). A nyní i příklad z ČZJ. Větu „(Neslyšící) lidé sedící v sále v řadách nad sebou tleskali.“ můžeme vtipně vyjádřit pomocí tří plynule na sebe navazujících znaků, které jsou tvořeny stejným tvarem ruky:

Porovnáme-li na základě uvedených vlastností mluvený a znakový jazyk, dospějeme k závěru, že většina vlastností je shodných pro oba typy jazyků. Jedná se o rysy označené jako c), d) a f)–k). Kameny sváru mezi příznivci a odpůrci znakového jazyka jsou z celého výčtu vlastně jen tři rysy: přístupnost smyslům, arbitrárnost a lineárnost. Otázka zní: Je pro přirozený jazyk bezpodmínečně nutné, aby jeho znaky byly slyšet, aby měly libovolný vztah mezi nosičem a objektem a aby se jednotky, ze kterých se skládají, řetězily postupně za sebou?

Znak jako jednotka znakového jazyka

V užším pojetí chápeme znak jako jednotku znakového jazyka, součást jeho struktury. Jedná o **znak, jehož nosič je vizuálně-motorické povahy** (tj. vnímáme ho zrakem, produkuje pohybem, tvary a pozicemi rukou, popř. obličje, hlavy a horní části trupu), na rozdíl od znaku mluveného jazyka, jehož nosič je povahy audioorální (tj. vnímáme ho sluchem, produkuje mluvidly).

Hlavní rysy přirozeného jazyka

V jazykovědných pracích se setkáme s celou řadou rysů, které se připisují přirozenému jazyku. Věnujme se nyní těm, které lze považovat za základní. Je jich šest: systémovost, znakovost, dvojitě členění, produktivnost, svébytnost a historičnost.

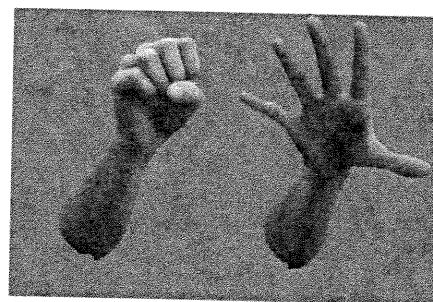
A) Systémovost

Jazyk má povahu systému, čili **souboru diskrétních (nespojitéch) jednotek a vztahů mezi nimi**. Jazykovému systému se připisují tři základní vlastnosti: hierarchičnost, anizotropie a lineárnost.

Hierarchičnost jazykového systému znamená, že systém obsahuje jednotky různé složitosti, které jsou uspořádány tak, že jednotky nižšího řádu (menší, jednodušší) tvoří součást jednotky vyššího řádu (větší, složitější). Nejmenší jednotka, kterou můžeme považovat za znak, protože nese význam, je morfém.¹¹ Morfémy se skládají z ještě menších jednotek, které sice samy o sobě význam nenesou (proto se nejedná o znaky), ale jsou schopny jej rozlišovat – z fonémů. Spojením fonémů tedy vzniká morfém, morfémy vytvářejí vyšší jednotku – lexém, lexémy se skládají do vět, věty tvoří text. Uvedme si konkrétní příklad z češtiny i z ČZJ:

H/L/A/D → HLAD/OV/Ý → BYL/ŠPINAVÝ/A/HLADOVÝ. → NAŠLI JSME NA ULICI PSA. / BYL ŠPINAVÝ A HLADOVÝ. / VZALI JSME SI HO DOMŮ, / NAKRMLILI HO / A POTOM JSME HO VYKOUPALI VE VANĚ.

Morfém, kterým vyjadřujeme „vysílání či vyzářování něčeho“, je složen z několika fonémů (ruka je sevřená v pěst a rozevřívá se do otevřené ruky s prsty od sebe) a vypadá v ČZJ takto:

Tento morfém pak využíváme při stavbě konkrétních znaků ČZJ, např.:

¹¹ Dalo by se říci, že morfém je souhrnný název pro předponu, příponu, kořen a koncovku.

SVÍTÍ SLUNCE

LAMPA

SPRCHA

Tyto znaky pak dále využíváme při stavbě vět a textů, např.:

RÁNO SE SPRCHUJI.

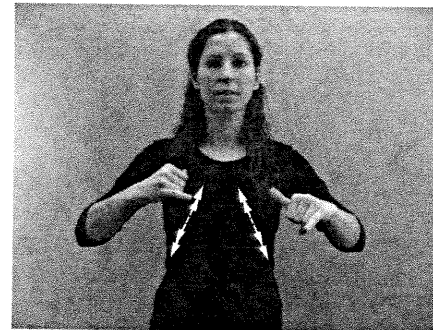
RÁNO JSEM SE SPRCHOVALA. DOSTALA JSEM NÁPAD, POJEDU NA VÝLET.

Hierarchické uspořádání jazykového systému si můžeme představit také jako nad sebou uspořádané roviny, které jsou nazvány podle jednotek, jež do nich náleží. Nejnižší leží rovina fonologická, nad ní morfologická, dále lexikální, ještě výše větná a nejvýše textová.

Anizotropie, jinak řečeno nesourodost, je obecná vlastnost podmíněná způsobem lidského vnímání, kterou mají vesměs všechny systémy vytvářené člověkem – jednotky systému musejí být od sebe dostatečně rozlišené, aby je lidský mozek dokázal vnímat. Jak se konkrétně projevuje anizotropie v češtině a v ČZJ? Abychom v češtině od sebe rozpoznali fonémy „d“ a „t“, na jejichž základě identifikujeme např. rozdíl mezi slovy „dát“ a „tát“, musejí mít alespoň jednu vlastnost, kterou se od sebe znatelně liší a kterou jsme schopni při mluveném projevu v češtině „uslyšet“. V našem případě je to znělost: „d“ je souhláska znělá, zatímco „t“ neznělá. Analogicky v ČZJ musíme tuto vlastnost „uvidět“. Např. znaky SPORT a ŘEDITEL se od sebe liší jen tím, že se první z nich znakuje u prsou, druhý u pasu (tj. liší se místem artikulace). Jiné znaky, jako OBJEDNAT a HOTEL, se od sebe odlišují pouze použitým tvarem ruky – první z nich znakujeme tvarem ruky D, druhý tvarem ruky V.

SPORT

ŘEDITEL

OBJEDNAT

HOTEL

Anizotropie je základní podmínkou diskretnosti jazykových jednotek (o diskretnosti viz výše mezi vlastnostmi znaku přirozeného jazyka).

Lineárnost jsme již probírali v kapitole o sémiotickém pojetí znaku jakožto jednu z vlastností znaku přirozeného jazyka. Zde se zmiňme o tom, že lineární uspořádání typické pro mluvený jazyk se netýká jen roviny nejnižší, tedy fonologické (morfém/slovo se skládá z lineárně zřetěžených fonémů), ale je také rysem uspořádání jednotek rovin vyšších (věta se skládá z lineárně zřetěžených slov atd.). Rovněž tak simultánnost, která je vlastní jazyku znakovému, se projevuje i na vyšších rovinách, než je fonologická. Díky tomu máme možnost ve znakovém jazyce současně produkovat/vnímat celou řadu informací: o tom, kdo děj vykonává, kolik je jeho účastníků, jaké jsou okolnosti děje, jakým způsobem děj probíhá atd. Tyto informace musejí být v mluveném jazyce sdělovány postupně, „za sebou“. Pro názornou ilustraci srovnajme vyjádření téhož obsahu v češtině a v ČZJ:

„Auto jede rovně.“

„Auto jede přímo do kopce.“

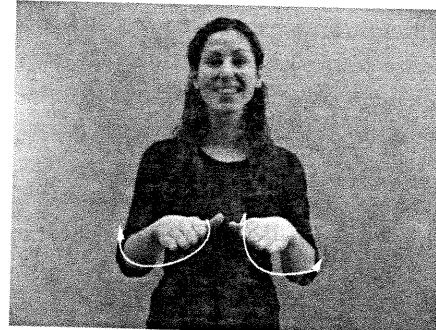

„Auto jede mnoha zatáčkami do kopce.“

Zatímco v češtině jsme směr jízdy auta vyjádřili několika slovy, v ČZJ stačilo změnit směr pohybu a orientaci dlaně.

„Plavu a baví mě to.“

„Plavu a nebaví mě to.“

V češtině potřebujeme k vyjádření záporu, nechuti či naopak zájmu slova, v ČZJ tyto významy vyjádříme přidáním odpovídající mimiky.

B) Znakovost

Jednotky, kterými je jazyk jako systém tvořen, mají povahu znaků. Znovu si připomeňme, že znak je „něco, co zastupuje něco jiného na základě společné zkušenosti účastníků komunikace“, a vyjmenujme si vlastnosti jazykového znaku: přístupnost smyslům, arbitrárnost, konvenčnost, odlišitelnost od jiných znaků v systému, diskretnost a lineárnost, sémantičnost, přenosnost v čase

a prostoru (přemístitelnost), kulturní přenosnost, neproměnlivost (stabilitnost), negativnost a diferenčnost (protikladovost), prevarikace.

C) Dvojitý členění (dvojitá artikulace, duálnost)

Jazyk je organizován tak, že v souvislém proudu řeči jsme schopni vyčlenit jednotky nesoucí význam (tj. slova/znaky/morfémy) = **první členění**, a následně můžeme tyto jednotky analyzovat na ještě menší složky, které sice samy význam nenesou, ale jsou schopny ho rozlišit (tj. fonémy) = **druhé členění**. Např. si představme, že u dveří zazvoní sousedka a na dotaz, co si přeje, odpoví, že nám přinesla na ochutnání koláčky s MEDEM. Upřímně poděkujeme, popř. sousedku pozveme na kus řeči. Kdyby byla sousedka odpověděla, že nám přinesla na ochutnání koláčky s JEDEM, patrně by naše reakce byla úplně jiná. Schopnost fonémů rozlišit význam může být pro uživatele jazyka někdy přímo životně důležitá.

Právě a jen pro přirozený jazyk je typické, že připouští druhé členění. Důkazem existence dvojitýho členění ve znakovém jazyce (podrobněji viz níže, v kap. William C. Stokoe a jeho *Sign Language Structure*) odstartoval americký lingvista William Stokoe na počátku 60. let 20. století vlnu zájmu o znakový jazyk, jenž byl až do té doby lingvistikou zcela opomíjen, neboť nebyl za jazyk vůbec považován. Dvojitý členění je tedy vlastností jak mluveného, tak znakového jazyka, a z tohoto hlediska proto oba můžeme označit za jazyky přirozené.

D) Produktivnost

Produktivnost znamená, že v jazyce existuje jednak určitý omezený soubor prostředků, jednak omezený počet pravidel, jak tyto prostředky kombinovat; jazyk je schopen z těchto prostředků za pomoci pravidel vytvářet nekonečné množství spojení. Bylo zjištěno, že nejnižší jazyková rovina – fonologická – čítá obecně, napříč všemi známými jazyky, 11 až 70 jednotek (fonémů). Spočítat, kolik se z těchto jednotek dá v konkrétním jazyce vytvořit slov a následně kolik vět z těchto slov, je již nadlidský úkol.¹² Zdá se, že znakový jazyk

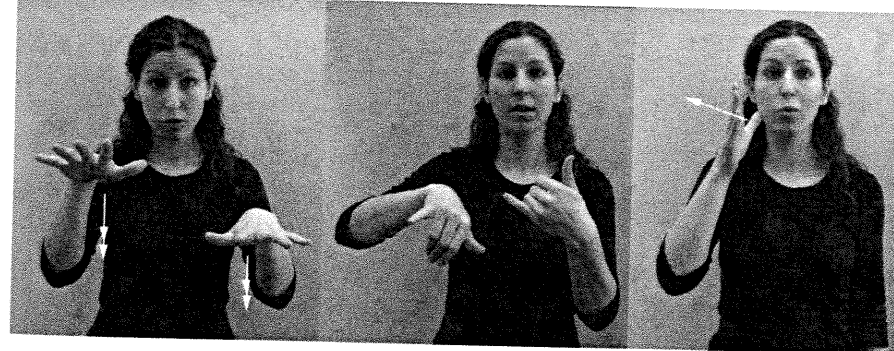
¹² Pro představu uvedme, že známý *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* popisuje téměř 50 000 slov současné češtiny. Navzdory tomuto na první pohled vysokému číslu si vzpomeňte, kolikrát jste tam nenašli to, co jste momentálně potřebovali...

jde v jistém smyslu v produktivnosti dokonce ještě dále než jazyk mluvený. Má totiž jednak slovní zásobu petrifikovanou (tzv. „frozen forms“ = znaky, jejichž podoba je ustálena a v aktuálním použití se nemění) a jednak slovní zásobu produktivní. Slovní zásoba produktivní je jistý repertoár prostředků, které lze libovolně skládat. Mluví tedy ve svém aktuálním projevu znaky přímo „vytváří“. Tato vlastnost znakového jazyka (mimo jiné) způsobuje, že nemůžeme vždy očekávat dvojici jedno slovo mluveného jazyka = jeden znak znakového jazyka. Totéž slovo lze ve znakovém jazyce vyjádřit různě, aniž by to jakkoliv ubíralo na kvalitách obou jazyků.

E) Svěbytnost

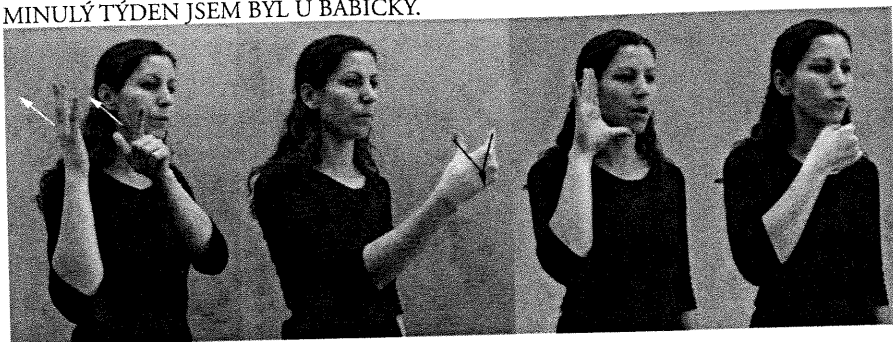
Svěbytnost umožňuje jazyku oddělit se od aktuální přítomnosti a skutečnosti. Jazykem nemusíme popisovat jen to, co děje „tady a teď“, ale jsme schopni pomocí něj vyjádřit minulost, budoucnost, podmínku, hovořit o věcech, které jsou vzdálené, ve skutečnosti neexistují apod. Příkladem svěbytnosti češtiny mohou být třeba následující věty: „Loni jsme byli na dovolené v Chorvatsku, letos v létě pojedeme do Itálie.“, „Kdybych si mohl vybrat, koupil bych raději lososa než tuňáka.“, „Až bude maminka tak malá jako já, seznámím ji s E. T. mimozemšťanem.“ Také ČZJ je jazyk svěbytný, podívejme se na příklady:

KDYŽ NEBUDE PRŠET, POJEDEME NA VÝLET.

MINULÝ TÝDEN JSEM BYL U BABIČKY.

ŽLUTÁ ŘEPA LETÍ LETADLEM, PŘÁVĚ VZLÉTÁ.

F) Historičnost

Žádný přirozený jazyk nezůstává stále stejný. Změny v něm však neprobíhají naráz nařízením jako v umělých systémech (např. dopravní značení), přirozený jazyk se vyvíjí a mění postupem času. Podléhá jednak vývoji ontogenetickému, jednak fylogenetickému. **Ontogenetickým vývojem** rozumíme osvojování si jazyka dítětem, kdy se na základě vrozené schopnosti osvojit si (nějaký) jazyk a pod vlivem jazykového vzoru (nejčastěji matky) postupně rozvíjí a utváří konkrétní (mateřský) jazyk. **Fylogenetický vývoj** znamená vývoj jazyka v dějinách lidstva, např. čeština v *Babičce* Boženy Němcové je jiná než čeština v *Účastnících zájezdu* Michala Viewegha, a příčinou není jen individualita obou autorů. Také naši prarodiče hovoří jinak než my, nejvíce je to znát ve slovní zásobě.

Znakový jazyk je mateřským jazykem neslyšících dětí narozených neslyšícím rodičům. Výzkumy potvrdily, že osvojování znakového jazyka u neslyšícího dítěte z neslyšící rodiny probíhá zhruba ve stejných fázích jako osvojování mluveného jazyka slyšícím dítětem ve slyšící rodině, jen první „skutečné“ znaky se objevují dříve než první „skutečná“ slova, neboť dítě je dříve schopno ovládat pohyby rukou než pohyby mluvidel. Ontogenetický vývoj znakového jazyka je tedy adekvátní ontogenetickému vývoji mluveného jazyka. Znakový jazyk podléhá též vývoji fylogenetickému. V americkém znakovém jazyce se například ukázalo, že znaky jeví dlouhodobou obecnou tendenci k posunu z okrajových částí znakovacího prostoru¹³ do jeho centra a také tendenci ke změně dvojručních znaků na jednoruční. Můžeme rovněž sledovat rozdíl ve slovní zásobě jednotlivých generací. I v ČZJ existují znaky, které používá jen starší generace, zatímco generace mladší má pro týž význam jiný znak, např.

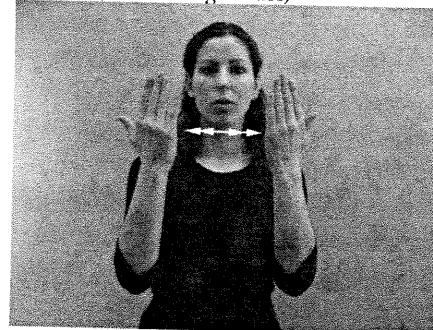
PES (znak starší generace)

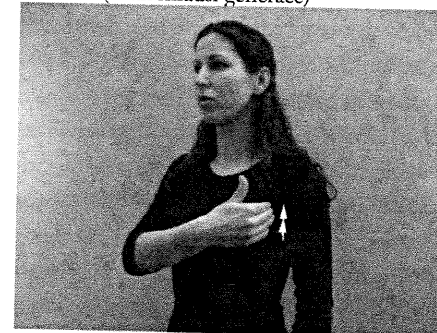
PES (znak mladší generace)

ŠKOLA (znak starší generace)

ŠKOLA (znak mladší generace)

¹³ Znakovací prostor je prostor zhruba vymezený rozpaženými lokty, temenem hlavy a linií boků.

Další rysy přirozeného jazyka

Vlastnostmi přirozeného jazyka se zabývala celá řada lingvistů. V roce 1960 byla v USA publikována studie **Charlese Francise Hocketta** *The Origin of Speech*, v níž autor definuje 13 rysů, které odlišují přirozený (v jeho terminologii „human“) jazyk od jiných komunikačních systémů, zejména pak od komunikace zvířat:

1) **Audio-orální („vocal-auditory“)** povaha – Hockett ve shodě se svým učitelem Leonardem Bloomfieltem a dalšími tehdy uznávanými jazykovědnými autoritami (např. Sapir¹⁴) tvrdí, že přirozený jazyk je typem hlasové komunikace, kterou vnímáme sluchem. Připouští sice dvě výjimky: psaný jazyk a znakový jazyk, jakožto příklady vizuálně-motorické („manual-visual“) komunikace, ale sám hned dodává, že znakový jazyk má jen velmi omezené užití, a to mezi neslyšícími, kteří nejsou schopni používat sluch jakožto jednu ze dvou součástí audio-orálního kanálu, jímž je jazyk přenášen.

2) **Schopnost transmise a směrového příjmu** – jazykový signál se od mluvčího šíří všemi směry, mluvčí tedy může stát uprostřed místnosti a všichni přítomní ho uslyší, pokud bude mluvit dostatečně nahlas. Posлуhač naopak vnímá signál jako přicházející z určitého směru a je schopný rozpoznat jeho zdroj.

3) **Přechodnost a pomíjivost** – díky fyzikálním vlastnostem prostředí se jazykový signál rychle rozptýluje a zaniká. Jestliže řekneme někomu „Ahoj!“, uslyší nás právě v okamžiku vyřčení, nikoliv ještě několik hodin potom. Přechodnosti a pomíjivosti jazykového sdělení lze čelit jeho přenosností v čase a prostoru.¹⁵

4) **Vzájemná zaměnitelnost** – uživatel daného jazyka se stane velmi snadno jak mluvčím, tak posluchačem: totéž, co slyší, může i říct. Některé komunikační systémy toto nedovolují, např. určité druhy ryb vysílají různé zvukové signály v závislosti na pohlaví. Sameček slyší signály samice, ale nedokáže tytéž vysílat, a naopak.

5) **Plná zpětná vazba** – mluvčí slyší sám sebe vysílat jazykový signál a je schopen ho při mluvení průběžně kontrolovat.

6) **Specializace** – orgány člověka užívané při mluvení (rty, jazyk, ústní dutina, hrtan atd.) jsou speciálně utvářeny tak, aby mohly produkovat řeč, zatímco obdobné orgány u zvířat jsou primárně uzpůsobeny k přijímání potravy, zvířata žádná orgány specializovaná na řeč nemají.

¹⁴ Jména lingvistů čti [hoket], [blúmfiłd], [sapér].

¹⁵ Srov. výše: vlastnosti jazykového znaku.

7) **Sémantičnost**¹⁶ – každý znak daného jazyka se pojí s určitým významem. Např. v češtině znamená slovo „sůl“ bílou krystalickou látku sestávající z atomů sodíku a chloru. Ta samá látka je v angličtině označována jako „salt“, ve francouzštině jako „sel“. Když tato slova vyslovíme před jakýmkoliv Čechem, Angličanem a Francouzem, každý z nich bude přesně vědět, co slovo v „jeho“ jazyce znamená. Onu bílou krystalickou látku můžeme samozřejmě označit i znakem ČZJ:

SŮL

8) **Arbitrárnost**¹⁷ – neexistuje žádná souvislost mezi formou znaku a věcí, kterou označuje. Nejlepší přítel člověka je v češtině „pes“, v angličtině „dog“, ve španělštině „perro“, v ruštině „sabáka“, aniž by byl nějaký důvod k tomu, proč je právě takto pojmenován. Jako příklad, který popírá absolutní arbitrárnost přirozeného jazyka, se často uvádějí zvukomalebná slova jako „haf“, která mají znít jako skutečný zvuk, jenž pojmenovávají, nicméně i tato slova jsou do jisté míry arbitrární – v americké angličtině štěká pes „bark“, ve španělštině „guau“.

9) **Diskrétnost**¹⁸ – základní jazykové jednotky (fonémy) jsou vždy zařaditelné do jedné z několika jasně definovaných tříd. V jazyce neexistuje žádný postupný, pozvolný přechod mezi nimi, přestože v reálném světě mohou zvuky tvořit kontinuum. Např. vyslovujeme a slyšíme vždycky „P“ nebo „B“, nikdy jejich směsici.

10) **Přemístitelnost** – u Hocketta znamená totéž jako zde svébytnost, viz výše, v kapitole Hlavní rysy přirozeného jazyka, srov. též přenosnost v čase a prostoru.¹⁹

¹⁶ Srov. výše: vlastnosti jazykového znaku.

¹⁷ Srov. výše: vlastnosti jazykového znaku.

¹⁸ Srov. výše: vlastnosti jazykového znaku.

¹⁹ Srov. výše: vlastnosti jazykového znaku.

11) **Produktivnost**²⁰ – přirozený jazyk dovoluje mluvčím vytvářet stále nové a nové věty, které nikdy předtím neslyšeli, ale přesto jim budou všichni uživatelé daného jazyka rozumět: „Všichni malí růžoví sloni pocházející z Venuše umějí hrát na kontrabas.“

12) **Přenos tradic**²¹ – přirozený jazyk není člověku vrozený. Vrozená je pouze schopnost osvojit si (nějaký) jazyk, konkrétního jazyka pak dítě nabývá díky četným a opakovaným kontaktům s jeho mluvčími. Naproti tomu komunikační systémy zvířat bývají skutečně vrozené, např. včely se líhnou se znalostí „včelího tance“ a někteří ptáci se znalostí ptačí písně typické pro jejich druh.

13) **Dvojití členění**²² – jazykový znak lze rozložit na menší jednotky, jejichž jiným zkombinováním vzniká jiný jazykový znak, např. „sen“ – „nes“ nebo v ČZJ:

ODMÍTNOU

PROČ

Porovnáme-li Hockettův seznam rysů přirozeného jazyka s tím, co jsme si o jazyce a jazykovém znaku pověděli výše, anebo ještě lépe – otevřeme-li některou z publikací pojednávajících o jazyce a jazykovědě, zjistíme, že Hockettova teorie byla významná nejen ve své době, ale je uznávána až doposud, přestože se soupis charakteristik přirozeného jazyka postupem času rozrostl o další položky. Patří mezi ně např. **reflexivnost** (schopnost jazyka mluvit o sobě samém, o vlastním systému), **naučitelnost** (i cizinec se může naučit česky, my jsme naopak schopni naučit se cizí jazyk), **neomezenost rozsahu** (volné vyjádření nového skrze nové signály), **nezávislost na stimulu** (jazyk není pro svou funkci stimulován ani zvnějšíkem ani vnitřní emocí), **kontextová přiměřenost** (jazyk lze přizpůsobit nové situaci), **kreativnost**

²⁰ Srov. výše: vlastnosti jazykového znaku.

²¹ Srov. výše: kulturní přenosnost jako vlastnost jazykového znaku.

²² Srov. výše: hlavní rysy přirozeného jazyka.

(schopnost tvořit nekonečné množství nových vět a rozumět jim), **závislost na struktuře** (jazyk je závislý na systematickém uspořádání svých složek).

Obhájit znakový jazyk proti autoritativním tvrzením, že přirozený jazyk musí být audio-orální povahy, arbitrární a lineární, znamenalo na poli lingvistiky léta a léta neustálého boje s hlavním lingvistickým proudem, pro nějž znakový jazyk nebyl předmětem hodným pozornosti, natož pak zkoumání. Načrtněme zde alespoň v základních obrysech počátky tohoto boje, které se odvíjely právě od existence či neexistence určitých jazykových rysů ve znakovém jazyce.

2. Počátky výzkumu znakového jazyka

Situace v lingvistice na počátku 60. let 20. století

V různých souvislostech jsme zde již zmiňovali, že vznik lingvistiky znakových jazyků se datuje počátkem 60. let 20. století. Jak vypadala situace, do níž vstupoval William Stokoe se svou průkopnickou prací *Sign Language Structure*?

Znakový jazyk figuroval v otázkách didaktických: spor o to, zda znakovat, či neznakovat při výchově a vzdělávání neslyšících dětí se rozhořel již v 18. století a tato orálně-manuální kontroverze trvá ve své podstatě až do dnešních dnů.

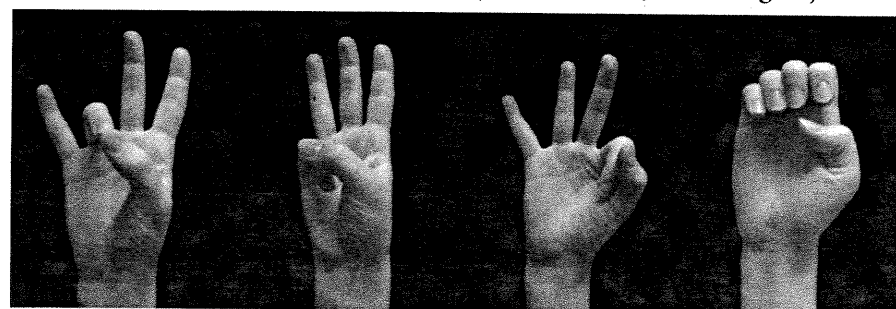
Lingvistika si znakového jazyka všímala jen velmi okrajově. Bloomfield, Sapir (20.–30. léta 20. stol.) a po nich Hockett zahrnovali komunikaci neslyšících pod pojem „gesture languages“, kam řadili také posunkování cisterciáckých mnichů, kteří plnili slib mlčení, a dorozumívací systémy severoamerických indiánů, jež se používaly při setkání kmenů s různými mluvenými jazyky. Lingvisté byli přesvědčeni, že pokud „gestické jazyky“ jeví nějaké známky přirozeného jazykového systému, je tomu tak proto, že jsou odvozeny z mluveného jazyka. (O tom svědčí i Hockettovo přirovnání znakového jazyka k psané formě jazyka mluveného: znakový jazyk i psaná forma mluveného jazyka jsou podle jeho názoru příklady vizuálně-motorické komunikace, již ovšem charakterizuje jako okrajovou, sekundární.) Znakový jazyk podle tehdejší lingvistiky postrádal základní jazykové atributy: audio-orální povahu, dvojí členění, arbitrárnost, lineárnost. Byl považován za soustavu jakýchsi nahodilých ikonických gest bez gramatiky.

William C. Stokoe a jeho *Sign Language Structure*

Průlom nastal v roce 1960. Tehdy publikoval Američan **William C. Stokoe** studii s názvem *Sign Language Structure*. Jednalo se o vůbec první skutečně lingvistickou analýzu znakového jazyka, v tomto případě amerického. Podstatné bylo, že Stokoe našel a doložil ve znakovém jazyce **dvojí členění**, rys přirozeného jazyka všeobecně uznávaný již od dob Ferdinanda de Saussura, a postavil tak znakový jazyk na stejnou úroveň jako jazyky mluvené. Ve své studii dokládá, že **gesto není totéž co znak**, neboť gesto není analyzovatelná jednotka – nelze ho rozkládat na menší prvky. To však neplatí v případě znaku. Znak je nejmenší jednotkou znakového jazyka, již přiřazujeme význam. Je tedy srovnatelný s morfémem, resp. se slovem v mluveném jazyce. Stejně jako morfém/slovo můžeme

rozložit na fonémy, můžeme znak znakového jazyka rozložit na komponenty, které Stokoe nazývá **cherémy** (název souvisí s řeckým výrazem pro „ruku“). Odtud Stokoe odvozuje další termíny: cherologie a cherologická rovina jazyka, které odpovídají termínům fonologie a fonologická rovina jazyka.²³

Stokoe vyděluje tři komponenty znaku: 1) *umístění znaku v prostoru* (označuje se jako **TAB**), 2) *tvar ruky (DEZ)*, 3) *pohyb ruky v prostoru (SIG)*. V každém konkrétním znakovém jazyce mají tyto komponenty přesně danou podobu a je jich určitý, nepřilíš vysoký počet.²⁴ Stokoe pro ASL uvádí 12 TAB, 19 DEZ a 24 SIG. Z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že např. ne každý tvar ruky, který je fyzicky možné vytvořit, figuruje v daném znakovém jazyce, může ovšem figurovat v jiném. Např. tyto tvary ruky se běžně užívají v ASL, v ČZJ však nefigurují vůbec:

Podobně jako fonémy v mluveném jazyce nenesou komponenty znaku význam samy o sobě, ale jsou schopny význam rozlišovat. Některé znaky tak vytvářejí tzv. minimální páry, které se liší právě jedním komponentem. Např. znaky **SPORT** a **ŘEDITEL** se v českém znakovém jazyce liší pouze umístěním znaku v prostoru: **SPORT** se znakuje u horní části hrudi, kdežto **ŘEDITEL** u pasu.²⁵ Znaky **PŘÍTEL** a **VLASTNÍ** se shodují ve všech parametrech kromě tvaru ruky, stejně tak znaky **VYCHOVÁVAT** a **POČASÍ**, znaky **ČEKAT** a **ŽÍT** se od sebe liší toliko pohybem rukou v prostoru. Takových minimálních párů bychom našli v každém znakovém jazyce nepřeberné množství.

²³ Od konce 60. let se však i pro znakový jazyk užívá termínů vyhrazených původně pro jazyk mluvený. Vedla k tomu patrně snaha zdůraznit podobnost organizace obou typů jazyků.

²⁴ Obdobně se chovají fonémy mluvených jazyků. Také ony v každém konkrétním mluveném jazyce určitým konkrétním způsobem vypadají a je jich omezený počet.

²⁵ Fotografie těchto znaků čtenář najde výše, v kap. Hlavní rysy přirozeného jazyka – anizotropie.

PŘÍTEL

VLASTNÍ

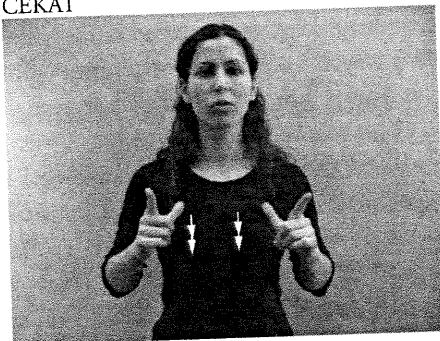
VYCHOVÁVAT

POČASÍ

ČEKAT

ŽÍT

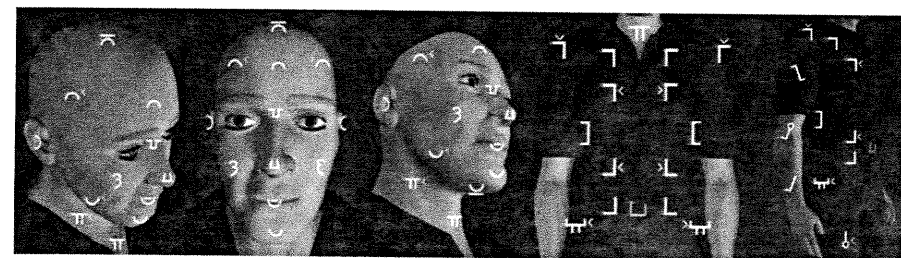

Potřeba nějak zachytit, fixovat znaky vedla Stokoeho k vytvoření systému symbolů pro notaci znakového jazyka – *Stokoeh's Notation System* (SNS). Tento notační systém, obsahující TAB, DEZ a SIG, vyhovuje plně fonologické

analýze. Zjistit na jeho základě, jak znak ve skutečnosti vypadá, však lze jen velmi obtížně, a proto se v 70. letech začalo uvažovat o dalších komponentech znaku, které by bylo potřebné v zápise zachytit. Jedná se o *orientaci dlaně a prstů* (ORI), *kontakt* (CON) a *vzájemnou polohu rukou* (HA). Všechny dosud uvedené komponenty znaku se v současné době vyskytují ve většině prací o znakových jazycích, ačkoliv jsou v zápise zohledňovány v různé míře a různým způsobem.

V notačním systému pro ČZJ,²⁶ který je v podstatě modifikací SNS, vyčleňujeme tyto základní komponenty znaku:

- místo artikulace

²⁶ Notační systém, který vytvořila v roce 1996 Alena Macurová, zachycuje manuální složku znaku z fonetického hlediska a vychází zejména z jedné z modifikací Stokoeho notačního systému, kterou v roce 1984 provedli Mary Brennanová, Martin D. Colville a Lilian K. Lawsonová. V tomto notačním systému se využívá rozložení znaku na tyto části: TAB (místo artikulace), DEZ (tvar ruky), ORI1 (orientace dlaně), ORI2 (orientace prstů), HA (vzájemná poloha rukou) a SIG (pohyb). Tento systém byl v roce 2003 modifikován Karlem Benešem a doplněn o některé další tvary ruky a místa artikulace Lenkou Okrouhlíkovou na základě excerptce slovníku ČZJ a konzultace s rodilými mluvčími. Více o notaci: OKROUHLÍKOVÁ, L. *Notace – zápis českého znakového jazyka*, 2008.

o	oči	o	pravá strana pasu a těsně pod ním
o	levé oko	o	střed pasu a těsně pod ním (břicho)
o	pravé oko	o	levá a pravá strana horní části trupu
u	nos	u	levá strana horní části hrudi
u	dolní část obličeje, brada, čelist	u	pravá strana horní části hrudi
u	levá strana brady, čelisti	u	dolní část trupu
u	pravá strana brady, čelisti	u	levá část dolní části trupu
u	pravá a levá strana brady, čelisti	u	pravá část dolní části trupu
k	pod bradou	k	levá a pravá hrana trupu (od podpaží k bokům)
u	ústa a rty	u	levá hrana trupu (od podpaží k bokům)
u	levý koutek úst	u	pravá hrana trupu (od podpaží k bokům)
u	pravý koutek úst	u	boky
u	pravý a levý koutek úst	u	levý bok
z	tváře	z	pravý bok
z	levá tvář	z	stehna
z	pravá tvář	z	levé stehno
u	uši	u	pravé stehno
u	levé ucho	u	nohy od kolenu ke kotníkům
u	pravé ucho	u	levá noha od kolena ke kotníku
π	krk	π	pravá noha od kolena ke kotníku
π	levá strana krku		
π	pravá strana krku		
π	pravá a levá strana krku		

■ tvar ruky/rukou

základní tvar ruky	a) o	b) l	c) ^	d) "	e) "	f) =	g), h)
zavřená ruka							
							
A	A _o		Ā				„A” ṚA
skrčená ruka							
							
O							„O” „O”
							
C	C _o	C ₁					
ruka s prsty u sebe							
							
B	B _o	B ₁	B̂	B̄	B̃	B̄	B _o B̂
ruka s prsty od sebe							
							
4	5			5	5		
							
Y			Y				
prsty vztyčené ze zavřené dlaně							
							
D	D _o		D̂	D̄	D̃	D̄	D _o D̂

V	V				V	V	V		
P			P	P	P	P	P	P	P
I									
Y									DY
R									

▪ pohyb

přímé pohyby			
^	dopředu	→	doprava + nahoru
∨	dozadu	↑	dopředu + dolů
<	doleva	↓	dozadu + dolů
>	doprava	←	doleva + dolů
⌈	nahoru	⇒	doprava + dolů
⌋	dolů	↖	dopředu + doleva + nahoru
┌	dopředu + doleva	↗	dopředu + doprava + nahoru
┐	dopředu + doprava	↙	dozadu + doleva + nahoru
└	dozadu + doleva	↘	dozadu + doprava + nahoru
┘	dozadu + doprava	↖	dopředu + doleva + dolů
⌆	dopředu + nahoru	↗	dopředu + doprava + dolů
⌇	dozadu + nahoru	↙	dozadu + doleva + dolů
⌈	doleva + nahoru	↘	dozadu + doprava + dolů

kruhové pohyby	
@	pohyb po kruhové dráze
@	pohyb po půlkruhové dráze
@	pohyb po čtvrtkruhové dráze

pohyby v rámci soustavy rukou	
x	přiblížení
÷	oddálení
+	zkřížení
⊖	vsunutí
⊕	výměna
⊞	spojení/uchopení
⊟	míjení

obloukové pohyby	
f	půlobloukové otáčení paže
f	čtvrtobloukové otáčení paže

pohyby zápěstím	
ω	kroucení zápěstím
⊞	otáčení ruky (paže) k vnitřní straně
⊟	otáčení paže k vnější straně
η	kývání (ohyb v zápěstí)

pohyby prsty	
η	mávání (ohyb v kotníku ruky)
ηη	skrčení prstů
⊞	třepotání prsty
ηη	drobení špičkami prstů
#	zavírání ruky
□	otvírání ruky

Boj o status znakového jazyka, jeho výsledky a následky

Stokoe, jeho spolupracovníci a následovníci (jmenujme např. Klimu a Bellugiovou, Brennanovou, Wilburovou) museli ze všeho nejdříve splnit náročný úkol: obhájit status znakového jazyka jakožto jazyka přirozeného a dokázat, že stojí na stejné úrovni jako jazyk mluvený. Hledali proto vlastnosti společné oběma typům jazyků, znakovému a mluvenému. Mezi otázky, kterým bylo věnováno nejvíce pozornosti, patřilo dvojí členění, arbitrárnost, konvenčnost slovní zásoby, produktivnost, existence gramatiky (např. slovní druhy, vyjadřování shody u sloves, vztahné věty), proces osvojování jazyka, lateralizace (role levé a pravé mozkové hemisféry při produkování a vnímání jazyka), zpracování jazyka v paměti, stratifikace jazyka (tj. jeho rozvrstvení geografické, sociální, funkční).

Výsledky všech výzkumů v oblasti znakového jazyka hovořily naprosto jednoznačně: **znakový jazyk je přirozený jazyk strukturně i funkčně srovnatelný s jazykem mluveným**. Nastal čas přehodnotit vázanost přirozeného jazyka na audio-orální způsob existence, kterou dosud zcela samozřejmě deklarovaly obecně uznávané lingvistické práce. **Přirozený jazyk existuje minimálně ve dvou modalitách: audio-orální (mluvený jazyk) a vizuálně-motorické (znakový jazyk)**,²⁷ a to navzdory tomu, že uživatelé mluveného jazyka je většina a že se lidé jako druh specificky vyvíjeli k tomu, aby mohli komunikovat pomocí hlasového ústrojí.

Rok 1960 nebyl datem okamžitého převratu, který by znamenal, že znakový jazyk přestanou lidé podceňovat a začnou si ho vážit, nicméně cesta ke vzájemnému respektu byla nastoupena. Znamenalo to, že od 60. let 20. století se může utěšeně rozvíjet lingvistika znakových jazyků. Informace o znakovém jazyce jako jazyce přirozeném postupně pronikly do lingvistických encyklopedií a slovníků, do úvodů do studia jazyků, a dokonce i do specificky orientovaných prací některých jazykovědců.²⁸

Uznání znakového jazyka za jazyk přirozený znamenalo pochopitelně velmi mnoho i mimo oblast lingvistiky. Nedozírný význam mělo pro Neslyšící, jejichž

²⁷ Meier (2002) ve své práci navrhuje ještě třetí modalitu – taktilně-motorickou – pro komunikaci hluchoslepých osob.

²⁸ Např. Jackendoff (1993) podává svůj výklad o biologickém zakotvení jazyka a organizaci gramatiky v lidském mozku s využitím poznatků o znakovém jazyce.

chápaní sama sebe jako jazykové a kulturní menšiny dostalo reálné, vědecky podložené základy. Znakový jazyk začal pronikat prostřednictvím médií na veřejnost, našel si své místo v legislativě, ve výchově a vzdělávání neslyšících dětí, ve zdravotním a sociálním sektoru, v kultuře...

Dnes, po více než čtyřicetileté historii zkoumání znakového jazyka, považujeme za nesporné, lingvistikou opakovaně prokázané tyto poznatky o znakovém jazyce:²⁹

- **Znakový jazyk je přirozený jazyk.**
- **Znakový jazyk není závislý na většinovém mluveném jazyce.** (Např. ČZJ není nijak odvozený od češtiny, ani s ní není příbuzný.)
- **Jako artikulatory fungují ve znakovém jazyce ruce, hlava, tělo, horní část obličeje (obočí, pohled, víčka), nos, ústa a tváře, brada a jazyk.**
- **Tyto artikulatory mohou být využívány současně (tj. simultánně) a každý svým dílem přispívá k utváření významu sdělení.**
- **Znalost znakového jazyka nijak nebrání osvojení jazyka většiny.**
- **Poznání znakového jazyka může přispět k efektivní výuce většinového jazyka jako druhého jazyka.**

3. Český znakový jazyk jako jazyk přirozený

Situace českého znakového jazyka

Zatímco v USA, kde existuje tradice výzkumu znakového jazyka od roku 1960, se lingvisté zabývají detailní analýzou gramatických významů, jež nesou v americkém znakovém jazyce pohyby obočí, u nás stále ještě probíhá zápas o status českého znakového jazyka jakožto jazyka. S poznáváním primárního komunikačního prostředku českých Neslyšících jsme na tom zhruba stejně, jako byli Američané v 70. letech 20. století s poznáváním ASL. Podmínky pro zahájení výzkumu ČZJ vznikly v České republice teprve po „sametové“ revoluci v roce 1989, neboť komunistický režim nedával prostor ničemu, co se vymykal uniformitě „normálu“, a znakový jazyk se svou vizuálně-motorickou existencí rozhodně „normální“ nebyl. Neslyšící nebyli považováni za jazykovou a kulturní menšinu, patřili mezi postižené.

²⁹ Shrnula je americká lingvistka Ronnie W. Wilburová v úvodním referátu symposia Sign Language & Deaf Culture, jež se konalo v květnu 2001 v Záhřebu.

Společnost si dala za úkol je co nejvíce asimilovat, tj. naučit mluvit. Ty „neúspěšné“ potom bylo třeba odsunout někam na okraj, kde na jejich „opičí“ způsob komunikace nebude vidět.

Výzkum ČZJ se začal realizovat teprve roku **1993** v Institutu pro neslyšící v Berouně, tedy plných 33 let po Stokoeho průkopnické studii *Sign Language Structure*. Ono zpoždění má samozřejmě své výhody: můžeme těžit z výsledků práce lingvistiky znakových jazyků v zemích, kde se nachází v pokročilejším stádiu, a vyvarovat se chyb, jichž se dopouštěli ti, kteří byli úplně první. Na druhou stranu ovšem to, že v USA, Velké Británii, Skandinávii a jinde patří teze o přirozenosti znakového jazyka mezi nezpochybnitelná, prověřená fakta, neznamená, že totéž bude automaticky platit i u nás, že sem lze toto tvrzení jednoduše „přesadit“ – je přece dokázané a potvrzené... Proti předsudkům a negativním postojům ke znakovému jazyku, jež tu po léta zakořeňovaly, však nelze než bojovat. A to dlouhodobě.

Přestože výzkum ČZJ trvá 13 let, obor čeština v komunikaci neslyšících na FF UK³⁰ pouští do světa nové a nové absolventy, vznikla řada nových organizací a publikací propagujících český znakový jazyk, Česká televize vysílá zprávy ve znakovém jazyce, existuje zákon, který definuje ČZJ jako přirozený a plnohodnotný komunikační systém, přes to všechno a mnoho dalšího naprostá většina lidí v naší republice mluví o Neslyšících jako o hluchoněmých, označuje ČZJ termínem „znaková řeč“ a považuje ho za jakýsi druh mezinárodně srozumitelné pantomimy, popř. za umělý systém založený na češtině.

Pojďme si tedy nyní společně objasnit, co je a co není český znakový jazyk, co má a nemá společného s češtinou.

³⁰ Tento obor byl založen v roce 1998. Šíří názor o českých Neslyšících jako jazykové a kulturní menšině.

Český znakový jazyk není soustava gest ani pantomima

Rozdíl mezi gestem a znakem znakového jazyka ukázal již Stokoe: gesto nelze na rozdíl od znaku dále dělit na menší jednotky. Gesto není tedy jevem jazykovým, ale je součástí **neverbální komunikace**, která doprovází jak projev v češtině, tak projev v ČZJ. Neverbálně vyjadřujeme např. překvapení, strach, znechucení, hněv, štěstí, smutek... Protože však neverbální komunikace využívá stejný nosič (vizuálněmotorický) jako český znakový jazyk, máme tendenci gestikulaci a ČZJ ztotožňovat.

překvapení – gesto

PŘEKVAPENÍ – znak

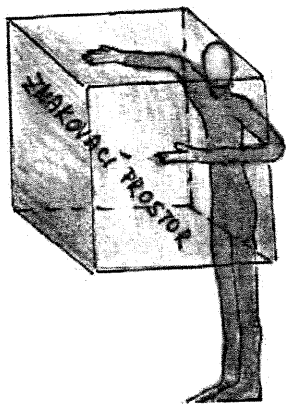
přemýšlet – gesto

PŘEMÝŠLET – znak

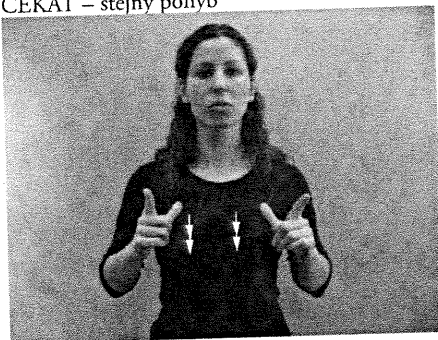

Rozdíl mezi pantomimou a znakovým jazykem spočívá jednoduše řečeno v tom, že v pantomimě je vše dovoleno, zatímco ve znakovém jazyce existují četná omezení. V případě pantomimy není nikterak omezen prostor pro produkci; naproti tomu znakový jazyk využívá pouze tzv. „**znakovací prostor**“ ohraničený temenem, linií boků a upaženými lokty.³¹

Pantomima může používat všechny fyzicky vytvořitelné tvary ruky; repertoár tvarů ruky je v každé znakovém jazyce přesně daný a vymezený. V pantomimě neexistují pravidla pro pohyb a tvar rukou; ve znakovém jazyce platí podmínky symetrie a dominance.³² **Podmínka symetrie** stanovuje, že dvě aktivní ruce musí být ve stejném tvaru a musejí vykonávat stejný, popř. alternativní pohyb.

ČEKAT – stejný pohyb

HRÁT SI – alternativní pohyb

³¹ Obrázek byl převzat z Kuchařová, 2005, s. 21.

³² Podmínky symetrie a dominance stanovil v roce 1978 Battison (čti [batyzn]).

Podmínka dominance praví, že pokud je jedna ruka pasivní a jedna aktivní, mají buď stejný tvar, nebo je pasivní ruka v nepříznakovém (tj. neutrálním, obvyklém) tvaru. Za nepříznakové se v českém znakovém jazyce považují tyto tvary ruky (Richterová, 2007): A (A, A₀) – sevřená pěst, B – otevřená dlaň s prsty u sebe, 5 – otevřená dlaň s prsty od sebe, C – všechny prsty pokrčené a u sebe, palec v opozici, O – špičky prstů se dotýkají špičky palce, který k nim stojí v opozici.

OPRAVIT (ruce mají stejný tvar)

ČOČKA (ruce mají stejný tvar)

OBJEDNAT (tvar ruky A)

ROSTLINA (tvar ruky C)

BENZÍN (tvar ruky O)

OMLOUVAT SE (tvar ruky B)

Český znakový jazyk není čeština převedená do znaků

Zákon č. 155/1998 Sb., o znakové řeči a změně dalších zákonů, nám říká: „Znakovou řečí se pro účely tohoto zákona rozumí český znakový jazyk a znakovaná čeština. Český znakový jazyk je základním dorozumivacím jazykem neslyšících v České republice. **Český znakový jazyk je přirozený a plnohodnotný komunikační systém tvořený specifickými vizuálně-pohybovými prostředky, tj. tvary rukou, jejich postavením a pohyby, mimikou, pozicemi hlavy a horní části trupu. Český znakový jazyk má základní atributy jazyka, tj. znakovost, systémovost, dvojí členění, produktivnost, svébytnost a historický rozměr, a je ustálen po stránce lexikální i gramatické. Znakovaná čeština je umělý jazykový systém, který usnadňuje dorozumívání mezi slyšícími a neslyšícími. Znakovaná čeština využívá gramatické prostředky češtiny, která je současně hlasitě nebo bezhlasně artikulována. Spolu s jednotlivými českými slovy jsou pohybem a postavením rukou ukazovány odpovídající znaky českého znakového jazyka.**“ Například věta „Sklenice stojí na stole.“ vypadá ve znakované češtině takto:

... a v českém znakovém jazyce takto:

Frazém „Mám husí kůži.“ pak vypadá ve znakované češtině takto:

... zatímco ve znakovém jazyce vyjádříme tuto větu jedním znakem doplněným mimikou:

Ze zákona tedy jasně vyplývá, že český znakový jazyk je přirozený, plnohodnotný, samostatný jazyk (stejně jako čeština, angličtina, čínština atd.), který od češtiny není nikterak odvozen. Komunikační systém, který převádí češtinu do znaků se nazývá znakovaná čeština. Nejedná se o přirozený jazyk, je to umělý kód vytvořený slyšícími lidmi, směs znaků ČZJ a okleštěné gramatiky češtiny, jejímž účelem bylo přiblížit češtinu neslyšícím, aby se ji mohli lépe naučit.³³ Zastřešujícím pojmem pro český znakový jazyk a znakovanou češtinu, byť toto řešení není právě nejšťastnější, je potom dle citovaného zákona znaková řeč.

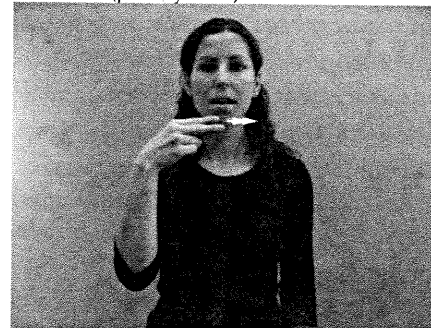
Ačkoliv se u nás termín „znaková řeč“ hojně používá (dokonce pronikl i do legislativy, jak bylo výše uvedeno) z hlediska lingvistického je nesmyslný. Jazykověda přísně rozlišuje mezi jazykem a řečí: **jazyk** je systém jednotek a pravidel jejich spojování, který je sdílen všemi členy nějakého společenství, naproti tomu **řeč** je realizace tohoto systému v konkrétních, individuálních promluvách. Chceme-li tedy říci, že někdo (např. neslyšící) používá ke komunikaci určitý systém, neoznačíme tento systém termínem „řeč“, nýbrž termínem „jazyk“.

Český znakový jazyk není unifikovaný umělý systém

Každý, kdo viděl ukazovat více než jednoho neslyšícího, se určitě setkal s obrovskou rozrůzněností, již se český znakový jazyk vyznačuje. Z hlediska geografického bychom mohli vysledovat jistá „nářečí“ českého znakového jazyka, která se vytvořila kolem škol pro sluchově postižené, kde žije početná komunita neslyšících (např. Praha, Plzeň, Hradec Králové, Brno, Olomouc). Avšak ČZJ není rozrůzněn jen díky geografickým faktorům; navíc můžeme pozorovat rozdíly mezi tím, jak ukazují staří a mladí, muži a ženy, rodilí mluvčí znakového jazyka a mluvčí, kteří si tento jazyk osvojili až v pozdějším věku.

³³ Snaha naučit neslyšící česky pomocí znakované češtiny však nebyla úspěšná – většina neslyšících absolventů základních škol pro sluchově postižené nebyla schopná číst s porozuměním a smysluplně psát. Daleko efektivnější se zdá být bilingvální vzdělávání prostřednictvím českého znakového jazyka a češtiny.

ZELENÝ (pražský znak)

ZELENÝ (brněnský znak)

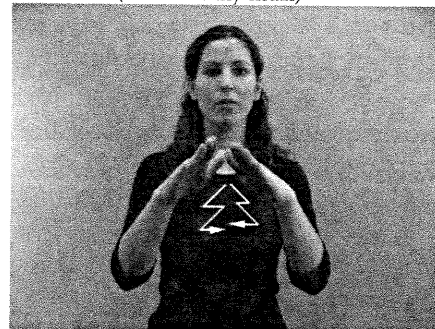
PAPÍR (pražský znak)

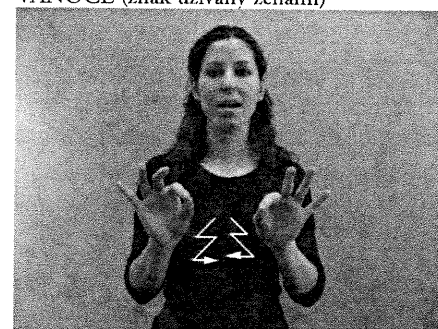
PAPÍR (brněnský znak)

VÁNOCE (znak užívaný muži)

VÁNOCE (znak užívaný ženami)

Na rozdíl od umělých systémů, pro něž je unifikovanost typickou (a žádoucí) vlastností (stejně jako exaktnost, jednoduchost, pravidelnost, systematickosti), **variabilita je naprosto normálním jevem ve všech přirozených jazycích, znakových**

i mluvených. O existenci nářečí v češtině se jistě nikdo nebude přít. Rozdíl mezi češtinou a českým znakovým jazykem je v tom, že čeština disponuje tzv. **spisovnou varietou**.³⁴ Ta českému znakovému jazyku doposud chybí. Neznamena to ovšem, že by byl znakový jazyk kvůli tomu méně hodnotný než čeština. Vznik standardizované variety je otázkou času. Celému procesu lze napomoci prezentací českého znakového jazyka v médiích a na veřejnosti vůbec, jeho zaváděním do škol všech stupňů, popř. zásahy lingvisticky vzdělaných rodilých mluvčích.

Základní odlišnosti českého znakového jazyka a češtiny

Ačkoliv jsou ČZJ i čeština oba jazyky přirozené, vyskytují se na stejném území a jejich uživatelé mají stejnou národnost (českou), nejedná se o jazyky příbuzné. **Český znakový jazyk má rozhodně blíže k ostatním znakovým jazykům než k češtině.** Skupina znakových jazyků je totiž co do struktury poměrně uniformní. Výzkumy ukázaly (např. Newport a Supalla v roce 2000), že rozdílů mezi znakovými jazyky je mnohem méně než rozdílů mezi jazyky mluvenými. Tento fakt je chápán jako důsledek jednak relativního „mládí“ znakových jazyků, jednak jejich vizuálně-motorického způsobu existence.³⁵

Vizuálně-motorický způsob existence (nebo též vizuálně-motorický kanál, nosič, popř. modalita) je to, co na první pohled odlišuje ČZJ od češtiny. Navíc se zdá, že právě on je příčinou, ať už zjevně, či skrytě, některých dalších odlišností, např. simultánnosti a ikoničnosti. Věnujme mu tedy nyní více pozornosti.

Vizuálně-motorický způsob existence českého znakového jazyka

ČZJ je jazyk vizuálně-motorický, zatímco čeština je jazyk audio-orální. Zopakujme si znovu, co to vlastně znamená: ČZJ je jazyk vnímaný zrakem, založený na tvarech, pozicích a pohybu rukou, obličeje, hlavy a horní části trupu. Naproti tomu češtinu vnímáme sluchem, je založena na zvuku produkovaném mluvními orgány. Z toho jasně vyplývá, že artikulatory a percepční systémy jsou u ČZJ jiné než u češtiny a jiné jsou také jejich vlastnosti.

³⁴ Varieta je jazykový útvar, např. spisovná čeština, obecná čeština, hanácké nářečí.

³⁵ Na druhou stranu je ovšem třeba zapudit myšlenku, že znakový jazyk je mezinárodní. Zejména ve slovní zásobě jednotlivých znakových jazyků rozdíly, které brání vzájemné srozumitelnosti. Např. americký a britský znakový jazyk mají slovní zásobu značně odlišnou, ačkoliv bychom vzhledem k tomu, že se na obou územích mluví anglicky, mohli očekávat podobnost.

Co se týče **artikulátorů**, nápadný je zejména rozdíl v jejich velikosti: ruce a celá horní část těla včetně hlavy a obličeje jsou oproti mluvidlům obrovské. Vytvářejí dobře viditelné pohyby v prostoru, zatímco artikulatory produkující zvuk jsou z velké části lidskému oku skryty (proto je odezírání tak nesnadná a namáhavá činnost). Velikost artikulátorů a počet svalů, které je uvádějí do pohybu, ovlivňují zásadním způsobem rychlost produkce znaků a slov: produkce jednoho znaku je pomalejší než produkce jednoho slova. To by ovšem znamenalo, že vyjadřování v ČZJ je pomalejší než v češtině a že simultánní tlumočení těchto dvou jazyků je prakticky nemožné... Z praxe však všichni víme, že tomu tak není. Na úrovni větných celků se rychlost produkce v obou jazycích vyrovnává. Klíma a Bellugiová (1979) na materiálu ASL zjistili, že **pomalá produkce jednotlivých znaků podporuje simultánní ukládání informací.** Aby komunikace netrpěla pomalostí a těžkopádností, našel si znakový jazyk cestu, jak hendikep způsobený velikostí artikulátorů překonat – simultánnost.

Ohledně **percepčních systémů** uvedme dvě důležité vlastnosti, jimiž se vnímání ČZJ a češtiny liší: prostupnost kanálu a prostorové/časové rozložení. **Vizuální kanál se vyznačuje vysokou prostupností**, což znamená, že přenesení za stejný časový úsek mnohem více informací než kanál audiální, jehož prostupnost je poměrně nízká. V každém časovém okamžiku má tedy oko k dispozici mnohem více informací než ucho, byť jazykově relevantních je jich jen zlomek.

Kanál, jímž se přenáší ČZJ, je **multidimenzionální**, kanál mluvené češtiny jednodimenzionální. Z toho vyplývá, že ČZJ je organizován jak v čase, tak v prostoru, zatímco čeština možnost organizace v prostoru postrádá, je rozložena pouze v čase, a proto musí nutně být svou povahou sekvenční (můžeme použít i termínu lineární). Časoprostorové rozložení ČZJ dovoluje (a podporuje) simultánnost a rovněž využití prostoru v celé řadě gramatických struktur (např. ohýbání sloves, vyjadřování čísla a času, podmínky). Uvedme si konkrétní příklady:

JÁ TI DÁVÁM

TY MI DÁVÁŠ

ZA ROK

ZA DVA ROKY

Na závěr této kapitoly o způsobu existence ČZJ přidejme ještě jednu úvahu, která se týká přístupu slyšící většiny k vizuálněmotorické komunikaci Neslyšících. Bohužel ne zcela vzácně se můžeme setkat s názorem, že ČZJ je primitivní a že znakoví vypadají jako opice.

Některým slyšícím Čechům připadá ČZJ „divný“, protože je jiný než čeština. Charakteristické rysy vlastního jazyka považují za nadřazené (tzv. **etnocentrismus**). Mezi zmiňované charakteristické rysy patří např. právě audioorální způsob existence češtiny. „Manuální“ komunikace je tradičně spojována s pokusy naučit lidoopy komunikovat s člověkem pomocí jednoduchých posunků. Ačkoliv si však primáti dokáží osvojit desítky jednotlivých „znaků“, neovládou jazyk jako systém v celé jeho složitosti a polyfunkčnosti!

Etnocentrické stanovisko se mnohem spíše zakládá na emocích než na racionálních úvahách. Postihuje nejen ČZJ, ale také pro nás cizí jazyky mluvené: pokud se hlásky a hláskové kombinace v některém jazyce liší od češtiny, máme sklon označit tento jazyk za ošklivě nebo primitivně znějící (viz např. domorodé africké nebo australské jazyky). Jak by se asi tvářil Angličan, zvyklý ve svém jazyce na velké množství samohlásek, nad českým slovem „scvrnkls“? Je čeština „divná“ nebo „primitivní“, když umožňuje podobné hláskové kombinace?

Antropolingvista Zdeňek Salzmann k tomu dodává: „Žádní lidé dnes nejsou „primitivní“ v tom smyslu, že by byli biologicky méně vyvinuti než ostatní. Oprávněně by bylo možné hovořit o primitivním jazyku, pouze pokud bychom poukazovali například na předjazyk *Homo erectus* před půl milionem let“ (Salzmann, 1997, s. 173).

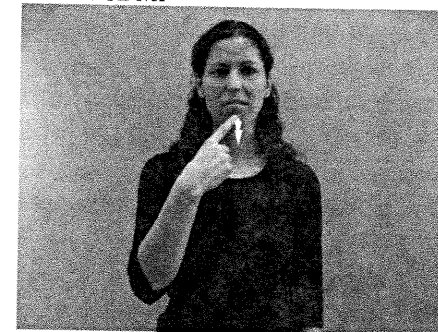
Simultánnost

Simultánnost znamená, že jednotky ČZJ mají schopnost vrstvit se na sebe, takže je můžeme produkovat (i vnímat) současně, v jednom časovém okamžiku. Kořeny simultánnosti ČZJ tkví v jeho vizuálně-motorickém způsobu existence. Multidimenzionalita vizuálně-motorického kanálu umožňuje sledovat zároveň jednak pohyb rukou, jednak mimiku, pozice a pohyby hlavy a horní části trupu. Stejně tak lze naráz pohybovat rukama i např. obličejovými svaly. Simultánně tedy můžeme produkovat i vnímat **dvojí nosiče významu v ČZJ: manuální** (tvary, pohyby a pozice rukou) a **nemanuální** (mimika, pohyby a pozice hlavy a horní části trupu). Manuální nosiče přenášejí převážně významy lexikální, nemanuální nosiče převážně významy gramatické.³⁶ Nemanuálně můžeme v ČZJ vyjádřit např. zápor:

LÍBÍ SE MI

NELÍBÍ SE MI

Simultánně v ČZJ vystupují také **komponenty znaku** (též fonémy, u Stokoeho cherémy), tj. místo artikulace, tvar ruky, orientace dlaně a prstů, pohyb. Všechny komponenty znaku jsme schopni produkovat (i vnímat) současně. Simultánnost se však netýká jen nejnižší, fonologické roviny ČZJ, ale také rovin vyšších, např. v tzv. simultánních konstrukcích můžeme zároveň oběma rukama

³⁶ Lexikální význam můžeme charakterizovat jako obsah znaku/slova, představu, kterou znak/slovo vyvolává. Prostřednictvím lexikálního významu pojmenováváme. Lexikální významy jsou popsány ve výkladových slovnících např. takto: **hluchý** – 1. *neschopný slyšet, neslyšící, 2. neplodný, jalový*. Prostřednictvím gramatických významů usouvztažňujeme znaky/slova ve větě. Mezi gramatické významy patří např. rod, číslo, pád, osoba, čas, vid.

artikulovat dva původně jednoruční znaky. Podívejme se na konkrétní příklad, kde vypočítáváme, kdo všechno byl přítomen:

ZA PRVÉ MAMINKA, ZA DRUHÉ TATÍNEK, ZA TŘETÍ ŽENA, ZA ČTVRTÉ MUŽ

Co se týče roviny syntaktické (větné), můžeme zároveň produkovat (i vnímat) informace o tom, kdo děj vykonává, kolik je jeho účastníků, jaké jsou okolnosti děje, jakým způsobem děj probíhá atd. Věta v ČZJ tedy může být vystavěna zcela jinak než v češtině, kde slova klademe do řady za sebou, tj. sekvenčně, lineárně. Jednodimenzionální audio-orální kanál nám vlastně ani nic jiného nedovoluje: zkuste si najednou vyslovit dvě slova nebo třeba jen dvě hlásky...

Simultánnost je v ČZJ dominantní. Nelze však tvrdit, že v něm není patrná žádná sekvenčnost (či linearita), jak by se mohlo zdát. I v ČZJ totiž existuje závazné pořadí prvků, které se týká například kontaktu ruky s různými částmi těla uvnitř jednoho znaku (např. znak VOJÁK, kde se pravá ruka dotkne nejprve brady a potom hrudi, při obrácení pořadí znak pozbyde významu). Rovněž znaky do věty skládáme za sebe, nikoliv však jediné takto (jako v češtině), vždy se snoubí sekvenčnost se simultánností.

VOJÁK

SÁM

Ikoničnost

Než se začneme věnovat ikoničnosti jako jedné z vlastností, která odlišuje ČZJ od češtiny, připomeňme si, že znaky v sémiotickém pojetí dělíme do tří skupin podle vztahu nosiče k objektu: 1) **ikon** – mezi nosičem a objektem je vztah podobnosti, 2) **index** – mezi nosičem a objektem je vztah věcné souvislosti, 3) **symbol** – mezi nosičem a objektem je zcela arbitrární, libovolný vztah (viz výše, v kap. Znak v sémiotickém pojetí).

V češtině co do typu znaků převládají symboly. Jinak řečeno čeština inklinuje k arbitrárnosti, zcela ve shodě s tvrzením většinové lingvistiky (srov. de Saussure, Hockett aj.), že jedním ze základních rysů přirozeného jazyka je právě arbitrárnost. Naproti tomu ČZJ – stejně jako ostatní znakové jazyky – tíhne k ikoničnosti, tj. velká část jeho znaků se co do typu znaku řadí mezi ikony. Uvádí se, že až 50 procent znaků je transparentních (vztah mezi znkem a objektem, který zastupuje, je zřejmý i bez předešlé znalosti významu znaku) či translucidentních (vztah je zřejmý z formy znaku jen tomu, kdo byl předem seznámen s jeho významem).

Když však srovnáme možnosti jazykových modalit (vizuálně-motorické a audio-orální), zdá se zcela logické, že ČZJ je ikonický. Všechna vizuální zobrazení totiž tíhnou k ikoničnosti více než zobrazení audiální. Představme si například, že bychom chtěli umělecky zachytit Pražský hrad při západu slunce a měli bychom k dispozici malířské náčiní, fotoaparát a klavír. Vizuální zobrazení Hradu by už ze své podstaty byla s největší pravděpodobností ikonická, zatímco v audiálním zobrazení prostřednictvím hudby bychom ikoničnost hledali jen těžko. Čeština jako jazyk založený na zvuku je schopna „zobrazit“ jiný zvuk (viz slova zvukomalebná), může indikovat relativní velikost objektů, pořadí zvuků/slov může odrážet časovou následnost událostí, ale zde možnosti zvuku na poli jiném než arbitrárním končí. Vizuálně-motorický způsob existence skýtá bohaté možnosti pro ikonické zobrazení a je zcela přirozené, že jich ČZJ využívá.

Na druhou stranu ovšem rozhodně nelze tvrdit, že všechny znaky ČZJ jsou ikony. Mezi typy znaků v češtině a znakovém jazyce je jen jiný poměr. Každý jazyk včetně ČZJ musí připouštět arbitrární znaky, jinak by nebyl schopen vyjadřovat abstraktní pojmy. Dlouhodobé zahraniční výzkumy navíc ukázaly, že ikonické znaky znakového jazyka postupem času ztrácejí svůj charakter a mění se na symboly.

Důležitá byla pro argumentaci ve prospěch znakového jazyka zjištění psycholingvistiky. Původně se předpokládalo, že (ikonické) znaky jsou v mozku (v mentálním slovníku a v krátkodobé paměti) reprezentovány globálními představami,

zatímco (arbitrární) slova jsou uchovávána jako řetězce fonémů, tedy sublexikálních bezvýznamových jednotek. Klima a Bellugiová na základě výzkumu „přeřknutí“ ve znakovém jazyce dospěli k závěru, že rovněž znaky jsou uchovávány jako řetězce fonémů, tedy stejným způsobem jako slova mluveného jazyka. Dvojitě členění tedy charakterizuje slova i znaky, a to jak arbitrární, tak ikonické.

Oproti teoriím, které se snaží nacházet ve znakovém jazyce arbitrárnost (jakožto jeden z základních rysů přirozeného jazyka), aby její existencí obhájily status znakového jazyka jako jazyka, se ovšem vyskytují i teorie, které se nebojí ikoničnost prohlásit za jednoznačně nejvýznamější charakteristiku znakového jazyka. Např. Cuxac³⁷ (2000) tvrdí, že původně byly ikonické všechny znaky znakového jazyka, jejich vizuální motivovanost se však postupem času vlivem jejich užívání setřela. U Cuxaca najdeme též myšlenku, že každý komponent znaku (tedy místo artikulace, tvar ruky, její orientace a pohyb) může mít význam, který přispívá ke specifickému významu celého znaku. Minimální jednotky, z nichž se skládá znak znakového jazyka tedy podle Cuxaca nejsou svou povahou blízké fonémům mluveného jazyka (ty totiž žádný význam samy o sobě nemají), ale morfémům. Příkladem komponentu znaku nesoucího význam mohou být v ČZJ znaky jako MYSLET, VZPOMÍNAT, PAMATOVAT SI, NÁPAD. Jejich místem artikulace je hlava, sídlo veškeré mentální činnosti člověka.

MYSLET

NÁPAD

³⁷ Čti [kyksak].

Využívání trojrozměrného prostoru

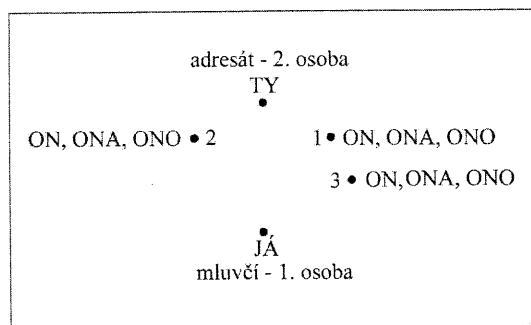
Při výkladu o vizuálně-motorickém způsobu existence ČZJ jsme charakterizovali kanál, kterým se ČZJ přenáší, jako multidimenzionální. ČZJ tedy využívá při sdělování nejen čas, ale i prostor. Touto vlastností se výrazně liší od češtiny a vykazuje svou příbuznost s ostatními znakovými jazyky světa. Právě na využívání trojrozměrného prostoru je ve znakových jazycích postavena fonologie, morfologie i syntax. V prostoru vytváříme jednotlivé znaky, konstruujeme věty, budujeme celý text.

V ČZJ můžeme rozlišit tři typy prostoru, který mluvčí při znakování využívá: 1) Užije-li mluvčí **reálný prostor**, znamená to, že ve svém projevu odkazuje přímo k přítomným objektům (může na ně ukázat, nebo je naznačit např. pokývnutím hlavou). 2) **Relativního prostoru** mluvčí užívá, aby vytvořil dojem, podobu jiného místa. Například jestliže mluvčí popisuje interiér domu, naznačí pozice a orientaci objektů v pokoji tak, že je umístí do miniaturního plánu, který „kreslí“ do prostoru před sebou. 3) Třetím typem prostoru je **prostor konvencionalizovaný**. Jedná se o prostor, který nemá vztah k reálnému světu, jeho podoba je dána konvenčně, tedy dohodou mezi uživateli daného jazyka. Je vymezen body, popř. liniemi určitým způsobem rozmístěnými ve znakovacím prostoru mluvčího.

Konvencionalizovaný prostor s ustáleným, typickým rozmístěním bodů je v ČZJ využíván především u zájmen a sloves. Tyto body při projevu v ČZJ zastupují přímé i nepřímé účastníky komunikace, jinak řečeno jsou v nich umístěna zájmena pro jednotlivé gramatické osoby.

Organizující úlohu má v konvencionalizovaném prostoru mluvčí, autor sdělení, tedy „já“ (1. osoba jednotného čísla). Další osoby jsou v prostoru umístěny vzhledem k němu: adresát, tedy „ty“ (2. osoba j. č.), stojí naproti „já“, někdo/něco, o čem se mluví, tedy „on/ona/ono“ (3. osoba j. č.), stojí vpravo od „já“. Pokud se během komunikace zmiňujeme o dalším „on/ona/ono“, je umístěno vlevo od „já“, třetí předmět komunikace umísťujeme vpravo od „já“ mezi „já“ a 3. osobu j. č.:

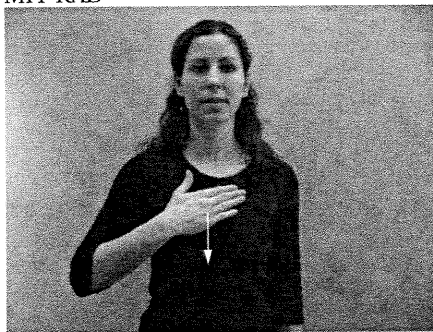

Popisované rozmístění bodů je v ČZJ do značné míry povinné a je využíváno v gramatice ČZJ. Jedním z nejnápadnějších příkladů gramatického užití konvencionalizovaného prostoru je způsob chování určitého typu sloves, tzv. sloves shodových.

V češtině jsme zvyklí, že všechna slovesa při zapojení do věty vyjadřují svým tvarem osobu, číslo, čas, způsob, rod a vid. V ČZJ to však neplatí. Slovesa v ČZJ třídíme do tří typů podle toho, zda jsou schopna při použití ve větě měnit svůj tvar a zda svým tvarem vyjadřují gramatickou osobu a číslo. Některá slovesa svůj tvar vůbec nemění, nazýváme je **prostá** (např. MÍT RÁD, PAMATOVAT SI, LÍBIT SE).

MÍT RÁD

PAMATOVAT SI

Jiná slovesa se sice mění, ale svým tvarem osobu ani číslo nevyjadřují, neboť změnou tvaru podávají jiné informace (např. o umístění děje nebo stavu, o pohybu objektu, o předmětu, jímž se činnost provádí), nazýváme je **prostorová** (např. HOLIT SE, KLEPAT, STRÍLET).

HOLIT SI TVÁŘ HOLÍTKEM

HOLIT SI TVÁŘ STROJKEM

HOLIT SI RUKU HOLÍTKEM

STRÍLET Z PISTOLE

STRÍLET Z PUŠKY

STRÍLET Z LUKU

Třetím typem sloves jsou slovesa **shodová**. Jedná se o slovesa, která při použití ve větě mění svůj tvar a vyjadřují jím gramatickou osobu a číslo

(např. DÁT, VRÁTIT, NAVŠTĚVOVAT, PTÁT SE). Shodová slovesa maximálně využívají konvencionalizovaného prostoru. Začátek, konec a směr jejich pohybu, popř. i orientace dlaně, se řídí tím, kterou osobu a číslo chce mluvčí vyjádřit. Ukažme si to na příkladu slovesa VRÁTIT. Pokud chci v ČZJ říci „já ti vrátím knihu“, nepoužiji žádné zájmeno (tedy ani JÁ, ani TI), ale začnu pohyb slovesa u sebe (1. osoba j. č.), směřuji ho přímo před sebe a skončím v bodě konvencionalizovaného prostoru, kde se nachází 2. osoba j. č. Pokud chci vyjádřit „ty mi vrátíš knihu“, bude pohyb slovesa přesně opačný: začnu v bodě pro 2. osobu j. č., pohyb povedu směrem k sobě a skončím u sebe. V případě věty „já mu vrátím knihu“ začínám pohyb u sebe, směřuji ho doprava a skončím v bodě pro 3. osobu j. č. „Ty mu vrátíš knihu“ vyjádřím tak, že pohyb slovesa začnu v bodě pro 2. osobu j. č., budu jej směřovat vpravo a zakončím ho v bodě pro 3. osobu j. č. Množné číslo vyjadřují shodová slovesa opět svým pohybem, a sice buď pohybem ruky v půloblouce, nebo opakováním pohybu. Např. „Já vám všem vrátím knihu.“: pohyb začínám u sebe, směřuji před sebe do bodu 2. osoby j. č. a pokračuji obloukem doprava, naproti tomu „Já vám dvěma vrátím knihu.“ (tj. tobě a jemu): pohyb začínám u sebe, směřuji před sebe do bodu 2. osoby j. č., tam zastavím a zopakuji celý pohyb směrem od sebe s posunem vpravo, abych skončil v bodě pro 3. osobu j. č.

TY MI VRÁTÍŠ KNIHU

JÁ MU VRÁTÍM KNIHU

PTÁM SE TĚ

PTÁŠ SE MĚ

TY MĚ NAVŠTÍVÍŠ

JÁ TĚ NAVŠTÍVÍM

Konvencionalizovaný prostor charakterizovaný liniemi se v ČZJ využívá také pro umístění události, děje, situace či stavu do nějakého časového momentu. Kolem těla mluvčího jsou rozmístěny časové osy. Zezadu dopředu nad pravým ramenem vede osa, na níž v ČZJ umísťujeme minulost, přítomnost a budoucnost. Minulost je „za námi“, přítomnost „u nás“, budoucnost „před námi“. Tato osa je patrná např. ve znacích BYLO, BUDE, MINULÝ–TÝDEN, PŘÍŠTÍ–TÝDEN, ZÍTRA, VČERA, HISTORIE. Další osa vede podél těla zespoda vzhůru. Souvisí úzce se vzrůstem a věkem člověka, viz znaky RŮST, MALÝ, VELKÝ, DOSPĚLÝ, DÍTĚ. Od těla vpřed vede osa, pomocí níž v ČZJ vyjadřujeme sled časových jednotek, návaznost v čase. Jde vlastně o variantu již zmíněné osy minulost–přítomnost–budoucnost. Je patrná např. ve znacích TÝDEN, ROK, ODKLÁDAT, POKRAČOVAT, PŘED, PŘÍŠTÍ. Časová osa vedoucí před tělem zleva doprava slouží k vyjadřování významů časového trvání a přesunu v čase, např. OD–DO, CELÝ–DEN.

BYLO

BUDE

MINULÝ TÝDEN

PŘÍŠTÍ TÝDEN

ZÍTRA

HISTORIE

MALÝ

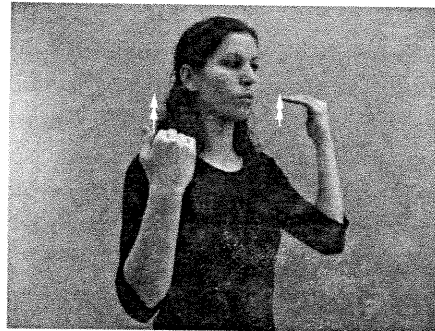
VELKÝ

DÍTĚ

DOSPĚLÝ

TÝDEN

ROK

ODKLÁDAT

POKRAČOVAT

4. Shrnutí

První část naší publikace byla věnována znakovému jazyku jakožto jazyku přirozenému. Pokusili jsme se vysvětlit, co je to přirozený jazyk a co je znak, základní stavební jednotka každého přirozeného jazyka; upozornili jsme dvojí pojetí znaku (znak jako pojem sémiotický, znak jako jednotka znakového jazyka). Uvedli jsme si, jaké vlastnosti by měl jazyk (potažmo jazykový znak) mít, abychom jej mohli považovat za jazyk přirozený. Hledali jsme příklady těchto vlastností v konkrétním, nám známém jazykovém materiálu – v češtině a v českém znakovém jazyce. Tím, že jsme je našli, jsme se přesvědčili o tom, co již dávno před námi dokazovali lingvisté zabývající se znakovým jazykem, totiž že nejen mluvené jazyky (a mezi nimi čeština), ale i jazyky znakové (a mezi nimi ČZJ) plným právem náležejí k přirozeným jazykům světa.

Mezi mluveným a znakovým jazykem existují jisté odlišnosti, které dříve vedly (a někdy bohužel vedou i dnes) k přesvědčení odborné i laické veřejnosti, že znakový jazyk není jazyk. Jedná se zejména o vizuálně-motorický způsob existence znakového jazyka, jeho simultánnost, ikoničnost a využívání trojrozměrného prostoru. Vysvětlili jsme si, že znakový jazyk je skutečně převážně simultánní a ikonický (na rozdíl od lineárnosti a arbitrárnosti jazyka mluveného), ale rozhodně o něm nemůžeme tvrdit, že je VÝHRADNĚ takový. Převaha zmíněných rysů, jakožto i využívání trojrozměrného prostoru jsou přirozeným důsledkem vizuálně-motorického způsobu existence znakového jazyka.

Záleží na nás, zda přijmeme myšlenku, že přirozený jazyk můžeme produkovat a vnímat jinak, než jsme byli doposud zvyklí. Ústa oproti rukám, uši oproti očím – to je ve skutečnosti to jediné, co diametrálně odlišuje mluvený a znakový jazyk. Když tento fakt postavíme tváří v tvář faktu, že všechny ostatní rysy připisované přirozenému jazyku (a není jich zrovna málo) jsme u znakového jazyka našli, nebylo by logičtější poopravit představu o možnostech produkce a vnímání přirozeného jazyka než tvrdit, že stovky národních znakových jazyků vlastně vůbec žádnými jazyky nejsou?

Lexikografie a slovníky českého znakového jazyka

1. Vymezení lexikografie

Lexikografie je jazykovědná disciplína „zabývající se teorií a praxí tvorby slovníků“ (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s. 243). Bývá považována za aplikovaný úsek **lexikologie**,³⁸ která zkoumá lexikální systém jazyka; zabývá se formou, významem a užíváním **lexikálních jednotek (lexémů)**.³⁹ Lexikografie pak podle jistého postupu tyto lexikální jednotky, slova a slovní spojení zpracovává v jednotlivá hesla a sestavuje z nich slovníky různých typů a druhů (Filipec, 1957, s. 129–130).

„K tradičním otázkám lexikografické práce patří např. rozhodování o povaze slovníkové jednotky (do jaké míry do slovníku zahrnout odvozeniny, kompozita (tj. složeniny – pozn. P. B.), ustálená spojení slov), o obsahu a struktuře heslového odstavce (v jakém poměru uvádět lexikální, gramatické a encyklopedické informace, jakým způsobem popsat význam a jak zachytit významové spektrum polysémních (vícevýznamových – pozn. L. O.) jednotek) apod.“ (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s. 243).

Lexikografie je tedy ta část lingvistiky, která se zabývá „sepisováním slovní zásoby“, tedy sestavováním slovníků, které se od sebe mohou lišit svým rozsahem a obsahem (Černý, 1998, s. 159).

³⁸ Můžeme říci, že **lexikologie** má dva základní úkoly: „1. zkoumá inventář jazykových znaků (výrazů, slov a slovních spojení), které má daný jazyk k dispozici; 2. popisuje teorii slovní zásoby, tj. její uspořádání, hierarchizaci, původ slov, poměr mezi slovy základními a odvozenými, formální prostředky a způsoby tvorby nových slov, využívání a vliv cizích slov na slovní zásobu mateřského jazyka apod.“ (Černý, 1998, s. 147).

³⁹ **Lexikální jednotka (lexém)** je „abstraktní jednotka lexikálního systému nadřazená všem svým konkrétním manifestacím v řeči, tj. zahrnující u ohebných slov všechny gramatické tvary (např. kupuji, kupuješ, bude kupovat; tatínek, tatínkovi, tatínkem). Jedna z možných formálních realizací lexému je vždy považována za reprezentativní (např. nominativní forma (1. pád – pozn. L. O.) u jmen, infinitiv u sloves). Prostřednictvím této zástupné podoby jsou lexémy uváděny ve slovnících. Lexikální jednotky (lexémy) mohou být i víceslovné. Víceslovnými lexikálními jednotkami jsou víceslovná pojmenování (např. nápravné zařízení, kyselina chlorovodíková) a frazémy (např. usnout na vavřínech, zaslíbená země)“ (Příruční mluvnice češtiny, 1995, s. 69). Z tohoto důvodu zde dáváme přednost užití termínu lexém. Termín slovo je laický termín, s nímž jsou v lingvistice spjata četná problému (Černý, 1998, s. 63).

2. První slovníky znakových jazyků

Předtím, než došlo na konci 18. století k institucionalizaci školství pro neslyšící, byli lidé s vadou sluchu ve společnosti spíše rozptýleni a málokdy se jich sešla větší skupina. Během života si vytvářeli znaky, s jejichž pomocí komunikovali mezi sebou a se svým okolím. Ve většině případů se však stávalo, že tito neslyšící zemřeli bez toho, aby po sobě zanechali nějakou stopu. Situace byla poněkud odlišná ve větších městech, kde byla větší koncentrace neslyšících, a tak byla kontinuita jazyka zajištěna. Znakový jazyk byl však především prostředkem komunikace „tady a teď“ a existuje o něm jen málo psaných svědectví.⁴⁰

Na konci 18. století začaly vznikat první instituce, školy pro neslyšící. Tak vznikla poprvé v historii místa, kde se nepřetržitě používal znakový jazyk. Žáci používali znakový jazyk mezi sebou i v komunikaci s neslyšícími a některými slyšícími učiteli, začali se mezi sebou ženit a vdávat, a vznikaly tak celé rodiny, které měly děti, jejichž rodným jazykem byl znakový jazyk. Ten samozřejmě nevznikl až v 18. století, ale v tomto století vykrytalizoval v opravdový kolektivní jazyk, který se začal šířit po celém území (Renard – Delaporte, 2004, s. 9).

Potřeba vytvářet seznamy znaků a jejich ekvivalentů, jakési primitivní slovníky, je tedy stejně stará jako snaha vyučovat neslyšící tzv. „manuální metodou“. Tato metoda vznikla ve Francii v 80. letech 18. století a za jejího zakladatele je považován **Charles Michel de l'Épée**⁴¹ (1712–1789), který ve vzdělávání neslyšících začal jako první používat znaky.⁴² Zatímco mluvený jazyk

⁴⁰ Tato svědectví jsou důkazem dávné existence znakového jazyka, nepopisují však, jak tento jazyk vypadal. Nacházíme pouze krátké zmínky v dílech některých autorů, např. **Platón** ve 4. století před naším letopočtem napsal: „*Kdybychom vůbec neměli hlas ani jazyk a chtěli bychom jeden druhému ukázat některé věci, nezkusili bychom to stejně, jako to dělají němí, ukázat rukama, hlavou a zbytkem těla*.“ (Presneau, 1998, s. 32). **Svatý Augustin** ve 4. století našeho letopočtu podal svědectví o tom, že slyšící dítě, které se narodilo neslyšícím rodičům a žilo s nimi na samotě, nemluvílo, ale vyjadřovalo se pomocí gest, která se naučilo od svých rodičů. Dále napsal, že neslyšící se díky posunkovým znakům mohou všechno naučit, všechno vyučovat, „*neslyšící umí pojmenovat nejenom věci, které jsou viditelné, ale i mnoho ostatních věcí, téměř vše, o čem mluvíme my*“ (Presneau, 1998, s. 33). Mezi další autory, kteří se ve svých dílech zmiňují o znakovém jazyku patří např. J. Cardan, F. Rabelais, F. Bacon, M. de Montaigne, D. Diderot, J. J. Rousseau, P. Desloges a mnoho dalších.

⁴¹ Čti [šarl mišel d lepé].

⁴² Abbé de l'Épée vytvořil speciální systém pro výuku francouzského jazyka: „*signes méthodiques*“ (metodické znaky). Nepoužíval tedy pouze přirozené znaky, které se naučil od svých žáků, ale přidával k nim tzv. gramatické znaky, které sám vymyslel. Pomocí těchto znaků vyjadřoval slovní druh, čas, osobu a jiné gramatické kategorie francouzštiny; jedno slovo pak bylo reprezentováno několika znaky. Spíše než přirozený znakový jazyk používal tedy jakýsi systém,

bylo možno zachytit pomocí písma a uchovat ho tak v čase, znakový jazyk nebylo možno nijak zaznamenat. Všichni, kteří chtěli ve vzdělávání používat metodu Abbé de l'Épého, na něj naléhali, aby napsal nějaký „slovník“, kde by napsal na papír znaky, které používá a které předváděl na prezentacích své metody v rue des Moulins. On sám byl však přesvědčen, že je lepší předvádět znaky na živo. Nakonec však v roce **1786** publikoval rukopis, který způsobil velké zklamání. Byl to velmi jednoduchý slovník francouzštiny, kde bylo každé slovo doplněno definicí a kusou informací o tom, jak vypadá znak. Z této definice se však dalo velmi těžko poznat, jak znak vlastně ve skutečnosti vypadal, např. **NEMOCNÝ** – ohmatáváme puls.⁴³ Každopádně je to první pokus o zachycení znaků neslyšících (Renard – Delaporte, 2004, s. 9).

Abbé Jean Ferrand⁴⁴ (1731–1815), který vyučoval neslyšící děti pomocí znaků, napsal v roce **1780** *Dictionnaire des sourds-muets* (Slovník hluchoněmých). Jeho rukopis byl však náhodou objeven a vydán až o století později, v roce 1897. Tento slovník podával stručný slovní popis jednotlivých znaků, např.

- **POROVNÁVAT** – dívat se na ruce, na jednu po druhé;
- **PŘIDÁVAT** – levá ruka je trochu ohnutá a vícekrát na ni dopadají semknuté prsty pravé ruky;
- **TĚŽKÝ** – zkrřížit ukazováky na čele (Renard – Delaporte, 2004, s. 10).

V 18. století bylo tedy prokázáno, že znaky je možno zachytit na papír prostřednictvím krátkých a jasných slovních popisů.

Práce Ferranda upadla v zapomnění a za prvního tvůrce slovníku znakového jazyka je považován **Roch Ambroise Cucurron Sicard**⁴⁵ (1742–1822), ředitel pařížského institutu pro neslyšící. V roce **1808** vydal *Théorie des signes ou introduction a l'étude des langues, ou le sens de mots, au lieu d'être défini, est mis en action*, který je známý pod zkráceným názvem *Théorie des signes* (Teorie znaků). Je to slovník, jehož východiskem jsou francouzská slova následovaná popisem odpovídajících znaků, např.:

- **SYN** nebo **DCERA** – pravou rukou vést před sebou linku, jako bychom chtěli naznačit, odkud vychází syn. Tento slovník není bohužel příliš použí-

pomocí kterého vizualizoval francouzský jazyk.

⁴³ Veškeré slovní popisy znaků vyskytující se v této kapitole přeložila z francouzštiny do češtiny L. O., nejsou proto uváděny jako citace.

⁴⁴ Čti [abé žán ferán].

⁴⁵ Čti [rok ambruas kykyron sikár].

telný, ne kvůli zvolené metodě, ale kvůli nekompetenci autora. Sicard sám nebyl schopen komunikovat se svými žáky pomocí znaků a mnoho ze znaků, které popisuje, si vymyslel (Renard – Delaporte, 2004, s. 10).

Sicard byl naštěstí výjimka, ostatní autoři popisují autentické znaky tak, jak se opravdu spontánně používaly. Například **Louis-Pierre Paulmier**⁴⁶ ve svých dílech z roku 1820 a 1844 popisuje znaky květnatým jazykem, který sice může vyvolávat úsměv, ale zároveň dává vyniknout metaforám, na jejichž základě jsou tvořeny znaky, např.

- **PŘÁTELSTVÍ** – alternativní pohyb dvou rukou, který naznačuje sympatii, vzájemnost, druh citu, jenž proudí od jednoho srdce k druhému (Renard – Delaporte, 2004, s. 10);
- **PORÁD** – když nakreslím ukazovákem do vzduchu kruhový a rychlý pohyb, přetnu křídla času, opíšu kruh, hada, který je v malířství symbolem věčnosti (Renard – Delaporte, 2004, s. 11).

Ve svém díle *De l'éducation des sourds-muets de naissance* (O vzdělávání hluchoněmých od narození) z roku 1827 popisuje baron **Joseph Marie Degérando**⁴⁷ asi tři sta znaků. Je to opravdový slovník, který však neupoutal velkou pozornost. Degérando sám upozorňuje na to, že popsat znak je velmi těžké, nicméně jeho popisy jsou naprosto jasné (tento autor se také jako první pokusil přeložit celý text, nejen jednotlivá slova), např.

- **JMÉNO** – ukazovák pravé ruky klepe křížem na ukazovák levé ruky;
- **OTEC** – obě ruce se položí nad boky, sestupují šikmo k břichu a přibližují se (Renard – Delaporte, 2004, s. 11).

V roce 1850 byl učiněn další krok kupředu. **Dr Alexandre Blanchet**⁴⁸ ve svém díle *Petit dictionnaire usuel de mimique et de dactylogie* (Malý slovník mimiky a daktylogie) jasně popisuje zhruba sedm set znaků. Velmi často popisuje **orientaci dlaně**, jejíž význam byl objeven až ve 20. století, např.

- **RYBA** – napjatá ruka, vnitřní hrana je otočená dolů, napodobuje pohyby ryby, která plave (Renard – Delaporte, 2004, s. 12).

⁴⁶ Čti [luji pijér polmié].

⁴⁷ Čti [žozé mari déžerando].

⁴⁸ Čti [alexandr blanše].

DICTIONNAIRE

USUEL

DE MIMIQUE ET DE DACTYLOGIE.

La main tenue fermée, le pouce seul tendu et appuyé sur l'index. (Dactylogie, Voir pl. 1 et 2.)

ABANDONNER, quitter, 1° placer les mains fermées à la hauteur et près de la poitrine ; 2° les porter vivement devant soi en les ouvrant brusquement et en simulant l'action de lâcher quelque chose que l'on tiendrait des deux mains.

ABSENT, s'absenter ; 1° une main tendue horizontalement dans l'état de supination (1) ; 2° souffler sur la face palmaire de cette main.

ABIME, pris dans le sens de *gouffre*, V. (2).

ACCENTS (aigu, grave, circonflexe), on les trace en l'air avec l'index de la main droite.

ACCOMPAGNER, suivre ; 1° les doigts des deux mains

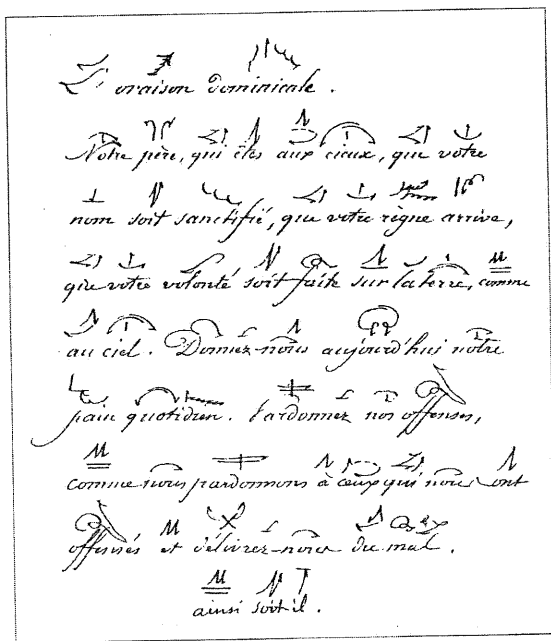
(1) Pour plus d'exactitude et en même temps pour simplifier la manière de rendre les signes mimiques, nous nous sommes servis des deux termes anatomiques PRONATION, SUPINATION ; le premier, pour indiquer la position de la main, lorsque la paume regarde la terre ; le deuxième, pour exprimer la position de la main, lorsque la paume regarde le ciel.

(2) Le V. abréviation de (voir) renvoie toujours au mot écrit en italique, qui précède ou qui suit.

Ukázka ze slovníku Alexandra Blancheta
(převzato z Renard – Delaporte, 2004, s. 12).

V roce 1825 se **Auguste Bébian**⁴⁹ ve svém díle *Mimographie ou essai d'écriture propre a régulariser la langage des sourds-muets* (Mimografie neboli pokus o vlastní písmo řeči hluchoněmých) jako první pokusil vytvořit **psanou podobu znaků (písmo)**. Jeho myšlenkou bylo zredukovat každý znak na malé množství jednotek, které pak budou reprezentovány grafickými symboly. To se velmi odlišovalo od způsobu, jakým byly v jeho době popisovány znaky. Jeho práce však zůstaly čistě teoretické a zanechal jen několik příkladů zápisu izolovaných znaků bez toho, aby se pokusil zapsat například celou větu ve znakovém jazyce (Renard – Delaporte, 2004, s. 12).

Tento směr nicméně následoval **Joseph Piroux**,⁵⁰ jehož práce je méně známá, neboť nikdy nenapsal ucelené dílo. Některé zmínky však najdeme v *Méthode de dactylogogie, de lecture et d'écriture a l'usage des sourds-muets, livre du maitre* (Daktylogická metoda čtení a psaní k použití u hluchoněmých, kniha učitele) z roku 1856. Zapisoval pohyby rukou pomocí čar zakončených šipkami, např.

Ukázka z knihy Josepha Pirouxe (převzato z Renard – Delaporte, 2004, s. 13).

⁴⁹ Čti [ogyst bebián].

⁵⁰ Čti [žozé piru].

Zatímco autoři 19. století se snažili respektovat znakový jazyk, transkripce Pirouxe představují znakovanou francouzštinu: znaky následují pořádek slov ve větě, každé slovo je reprezentováno jedním znakem (Renard – Delaporte, 2004, s. 14).

V roce 1854 byla otevřena nová cesta, jak zachytit znaky: **obrázkem**. Autorem myšlenky byl **Y. M. Valade**,⁵¹ který však ve svém díle toto popisuje pouze teoreticky a žádný obrázek znaku v něm nenajdeme. Důležitá jsou díla těchto autorů: Joséphine Brouland⁵² (1855), Pierre Péliissier⁵³ (1856) a Louis-Marie Lambert⁵⁴ (1865). Všichni tři přistoupili ke konkrétní realizaci Valadeovy myšlenky. Výchozím jazykem pro jejich slovníky nebyla francouzština, jako tomu bylo u předchozích autorů. Východiskem pro tyto autory byl znak, ke kterému byly následně přiřazovány odpovídající francouzské ekvivalenty. Všichni autoři pracovali v institutu pro neslyšící v Paříži, není tedy pochyb, že zachycují znaky, které se používaly v této oblasti. Jejich díla však nebyla určena primárně žákům a učitelům, kteří znakový jazyk ovládali, nýbrž široké veřejnosti, hlavně pak těm, kteří měli co do činění s neslyšícími (Renard – Delaporte, 2004, s. 17).

Joséphine Brouland (*1819): Specimen d'un dictionnaire des signes (1855)

Joséphine Brouland byla slyšící a vyučovala v institutu pro neslyšící Saint-Jacques v letech 1853–1859. Obrázky v jejím slovníku jsou statické, ruce jsou zobrazeny v jedné pozici a někdy doplněny šipkami, které znázorňují pohyb (asi na jednom obrázku ze šesti). Pokusila se také zachytit výraz obličeje, který považovala ve znakovém jazyce za důležitý; u některých znaků však zachycuje pouze ruce bez obličeje či jiné části těla.

⁵¹ Čti [valád].

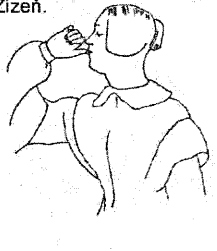

⁵² Čti [žozefin brulán].

⁵³ Čti [pijér pelisié].

⁵⁴ Čti [luji mari lambér].

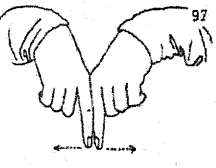
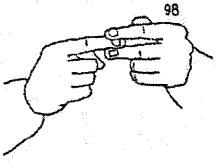
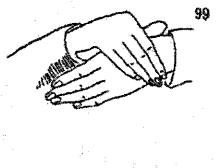
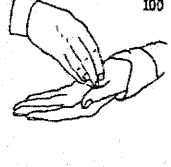

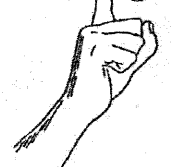
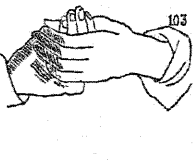
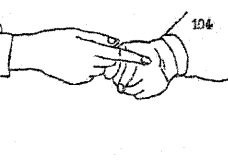
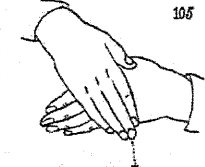

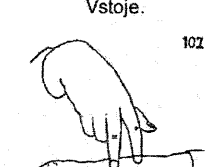
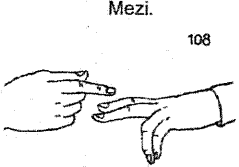

Joséphine Brouland - Planche 8

<p>Mít. ⁸⁵</p> <p><i>Avoir.</i></p>	<p>Studený. ⁸⁶</p> <p><i>Froid.</i></p>	<p>Teplý. ⁸⁷</p> <p><i>Chaud.</i></p>
<p>Hlad. ⁸⁸</p> <p><i>Faim.</i></p>	<p>Žízeň. ⁸⁹</p> <p><i>Soif.</i></p>	<p>Dobry den. ⁹⁰</p> <p><i>Bonjour.</i></p>
<p>Můj. ⁹¹</p> <p><i>Mon.</i></p>	<p>Přítel. ⁹²</p> <p><i>Ami.</i></p>	<p>Jak se máte? ⁹³</p> <p><i>Comment-vous portez-vous ?</i></p>
<p>Jak? ⁹⁴</p> <p><i>Comment ?</i></p>	<p>Ve velmi dobře. ⁹⁵</p> <p><i>Très bien.</i></p>	<p>Děkuji vám. ⁹⁶</p> <p><i>Je vous remercie .</i></p>

Ukázka ze slovníku Joséphine Brouland (převzato z Renard – Delaporte, 2004, s. 38, českými překlady doplnila L. O.).

Joséphine Brouland - Planche 9

<p>To je různé. ⁹⁷</p> <p><i>C'est différent .</i></p>	<p>Začít. ⁹⁸</p> <p><i>Commencer.</i></p>	<p>Dost. ⁹⁹</p> <p><i>Assez.</i></p>
<p>Ještě ¹⁰⁰</p> <p><i>Encore.</i></p>	<p>Chléb. ¹⁰¹</p> <p><i>Pain.</i></p>	<p>Voda. ¹⁰²</p> <p><i>Eau.</i></p>
<p>Růst. ¹⁰³</p> <p><i>Croître.</i></p>	<p>Jak se jmenujete? Jméno. ¹⁰⁴</p> <p><i>Comment vous nommez-vous ? Nom</i></p>	<p>Večer. ¹⁰⁵</p> <p><i>Le Soir.</i></p>
<p>Ráno. ¹⁰⁶</p> <p><i>Le matin</i></p>	<p>Vstojte. ¹⁰⁷</p> <p><i>Debout .</i></p>	<p>Mezi. ¹⁰⁸</p> <p><i>Entre .</i></p>

Ukázka ze slovníku Joséphine Brouland (převzato z Renard – Delaporte, 2004, s. 39, českými překlady doplnila L. O.).

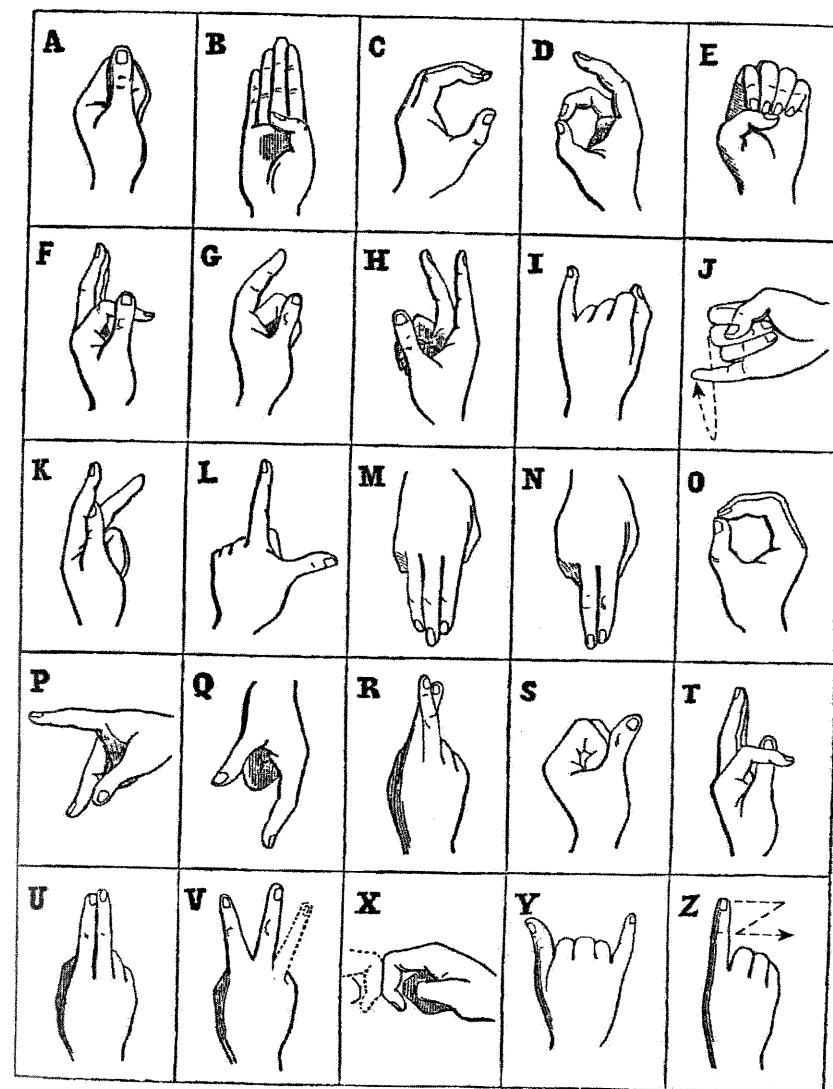
Slovník je doplněn brožurou, v níž jsou vysvětleny některé věci, které autorka nedokázala vyjádřit kresbou, např.

- BUDOUCNOST – malinko posunout ruku dopředu;
- VĚŘIT – pohybovat prstem směrem dolů až k ústům (Renard – Delaporte, 2004, s. 16).

Pierre Pélissier (1814–1863): *L'enseignement primaire des sourds-muets mis a la portée de tout le monde avec une iconographie des signes* (1856)

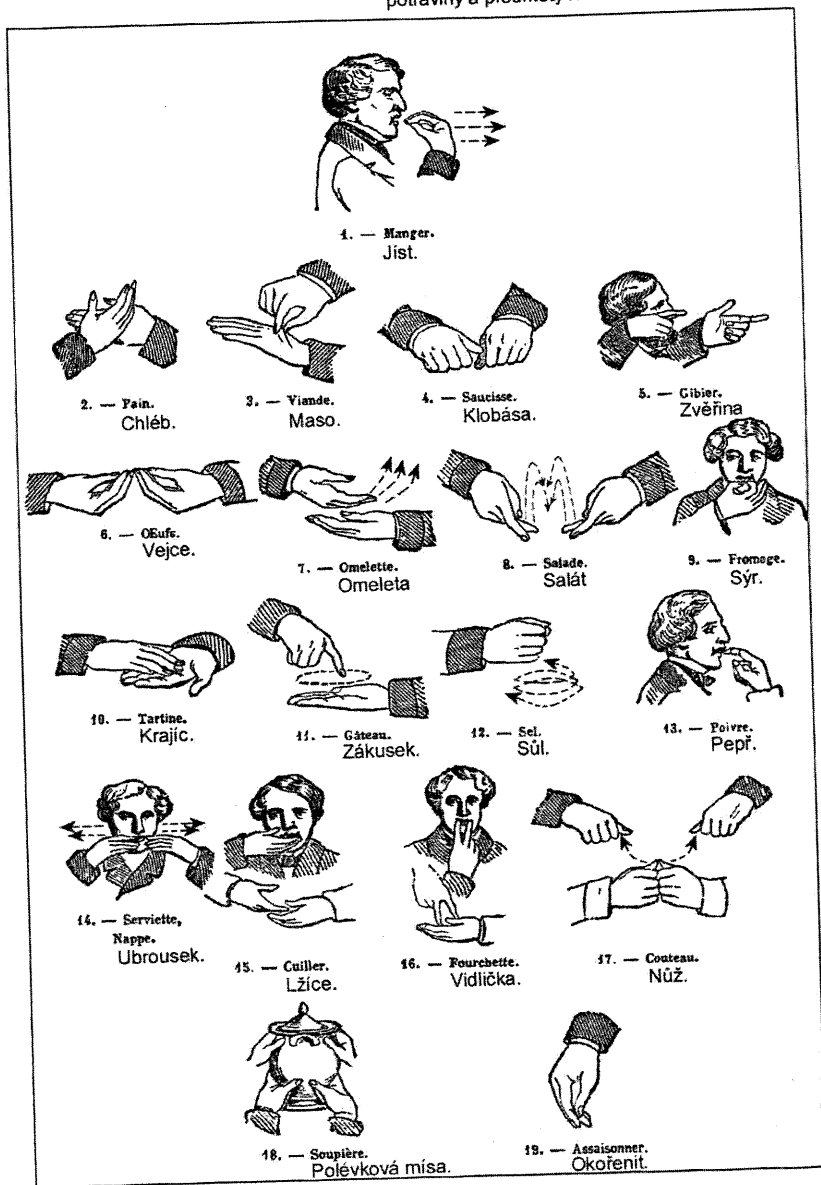
Pierre Pélissier byl neslyšící a od roku 1843 až do své smrti působil jako učitel v institutu pro neslyšící Saint-Jacques v Paříži. Obrázky znaků (jejichž autorem je pravděpodobně Leopold Levert, o němž nevíme, zda byl neslyšící, či nikoliv) jsou integrovány do knihy, která je věnována vzdělávání hluchoněmých. Svě obrázky doplňuje Pélissier šipkami, které vyjadřují různé typy pohybů: obloukový, kruhový, do spirály, do kříže, ze strany na stranu atd. Nově používá tečkované čáry k zakreslení počáteční polohy rukou nebo k zachycení první části složeného znaku (např. znaky PILNÝ, HODNÝ, ROZUMNÝ, PILNÝ v následující ukázce). Slovník je rozdělen na tyto tematické části: 1. Daktylogie (jednoruční prstová abeceda), 2. Potraviny a předměty ke stolování, 3. Nápoje a předměty ke stolování, 4. Předměty na psaní, 5. Předměty objevující se ve školní třídě, 6. Osoby a profese, 7. Zvířata, 8. Ptáci, ryby, hmyz, 9. Přídavná jména (vnější vlastnosti), 10. Pokračování přídavných jmen (vlastnosti věcí), 11. Pokračování přídavných jmen (duševní vlastnosti), 12. Pokračování přídavných jmen (vnitřní vlastnosti), 13. Počítání, 14. Zájmena a tři časy oznamovacího způsobu, 15. Slovesa, 16. Pokračování sloves, 17. Pokračování sloves, 18. Příslowce, 20. Předložky a spojky, 21. Citoslovce a otázky (Renard – Delaporte, 2004, s. 44–65, Bonnal, 2006, s. 162).

Pélissier - Planche 1 : alphabet manuel des sourds-muets (dactylogie)
prstová abeceda hluchoněmých (dactylogie)

Ukázka ze slovníku Pierra Pélissiera (převzato z Renard – Delaporte, 2004, s. 45, českými překlady doplnila L. O.).

Pélessier - Planche 2 : aliments et objets de table
potraviny a předměty ke stolování

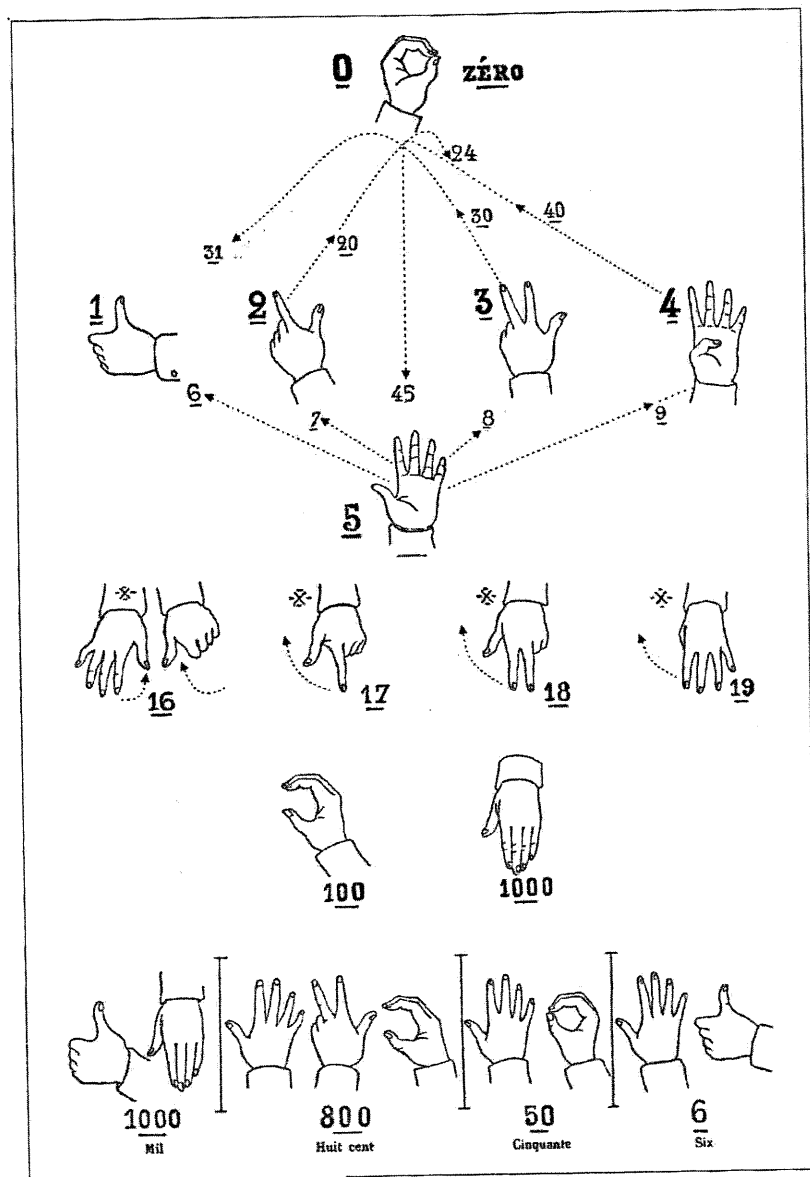

Ukázka ze slovníku Pierra Pélessiera (převzato z Renard – Delaporte, 2004, s. 46, českými překlady doplnila L. O.).

Pélessier - Planche 11 : suite des adjectifs (qualités morales)
pokračování přídavných jmen (duševní vlastnosti)

Ukázka ze slovníku Pierra Pélessiera (převzato z Renard – Delaporte, 2004, s. 55, českými překlady doplnila L. O.).

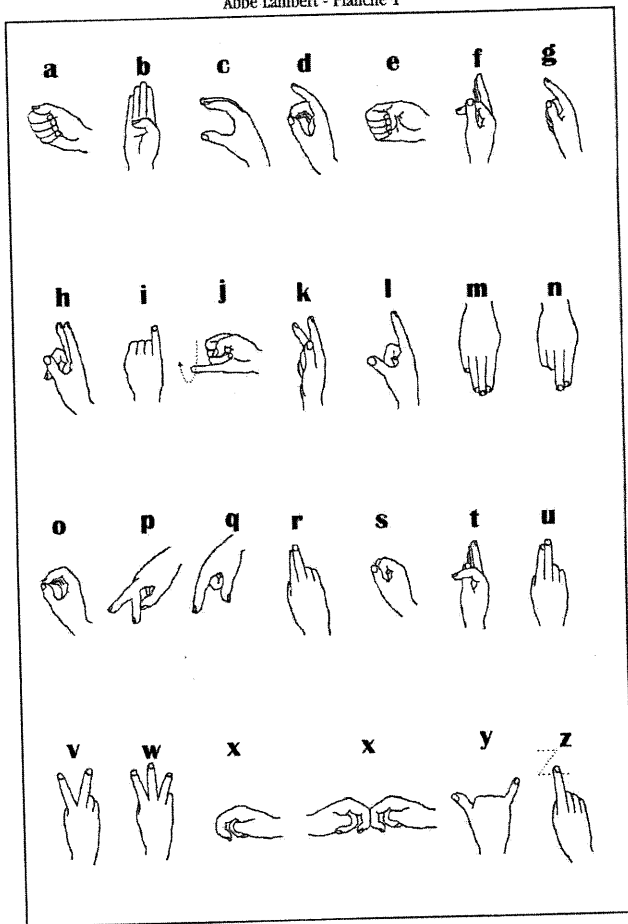
Pélissier - Planché 13 - la numération
počítání

Ukázka ze slovníku Pierra Pélissiera (převzato z Renard – Delaporte, 2004, s. 57, českým překladem doplnila L. O.).

Louis-Marie Lambert (1814–1892) – *Le langage de la physionomie et du geste* (1865)

Louis-Marie Lambert byl slyšící a v letech 1854–1879 působil v institutu pro neslyšící Saint-Jacques v Paříži jako kněz. Byl Pélissierovým žákem a jeho používání šipek je téměř systematické. Bohužel jeho obrázky nejsou tak čitelné jako kresby jeho předchůdců. Jsou příliš strojené a vyumělkované a špatně se na nich rozeznávají např. tvary ruky. I pro Lambertův slovník se staly výchozím materiálem znaky, ke kterým byly následně přiřazovány francouzské překlady. Lambert si byl dobře vědom toho, že neexistuje přesná ekvivalence, tedy že jednomu znaku nemusí odpovídat jedno francouzské slovo, opatřil proto obrázky čísly a někdy i písmeny, která odkazují k legendě ve spodní části stránky (Renard – Delaporte, 2004, s. 44–65, Bonnal, 2006, s. 163).

Abbé Lambert - Planche 1

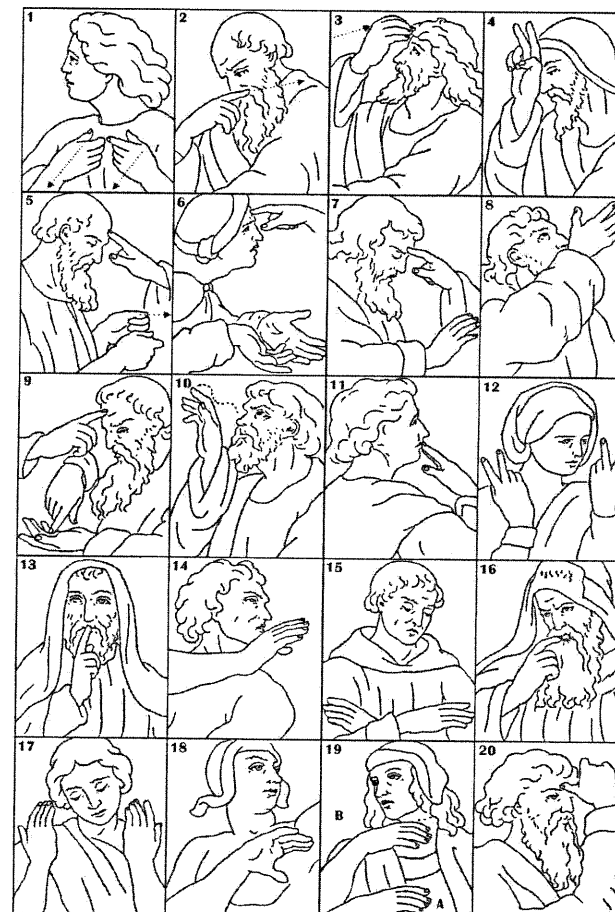

On forme, avec les lettres de cet alphabet, les mots, comme avec les lettres de l'alphabet ordinaire. - Après chaque mot, on tire avec la main un petit trait, pour bien le distinguer du mot suivant. - La virgule de l'é fermé se forme avec l'index, après l'é; on fait de même pour l'accent grave, l'apostrophe ou le tréma. - Peu de temps suffit pour l'apprendre, et on en acquiert bientôt l'usage. En épelant les mots d'un livre quelconque, il faut s'habituer à articuler ainsi, avec les doigts, chaque lettre bien distinctement. - Pour apprendre soi-même à lire cet alphabet sur la main des autres, on peut se lire soi-même en articulant devant un miroir.

Z písmen této abecedy vytváříme slova, stejně jako z písmen obyčejné abecedy. - Po každém slově uděláme rukou malou čáru, abychom mohli dobře odlišit následující slovo. - Čárka nad zavřeným é se tvoří ukazovákem, stejným způsobem vytvoříme tupý akcent, apostrof nebo tremu (pozn. L. O.: francouzská diakritická znaménka). - Na to, abychom se naučili ji používat, stačí poměrně krátký čas. - Tím, že budeme hláskovat slova z jakékoliv knihy, navykne si zřetelně artikulovat prsty každé písmeno. - Abychom se naučili tuto abecedu číst z rukou druhých, můžeme číst sami od sebe před zrcadlem.

Ukázka ze slovníku Louis-Marie Lamberta (převzato z Renard - Delaporte, 2004, s. 69, českým překladem doplnila L. O.).

Abbé Lambert - Planche 7

1. Franc, sincère, ouvert, confiant, etc. - 2. Faux, menteur. - 3. Instruit, savant, comprendre. - 4. Ignorant, bête, imbecile. - 5. Prudent (pensée dirigeante). - 6. Imprudent (pensée à la dérive). - 7. Sensé (pensée calme, pesée). - 8. Fou, insensé. - 9. Appliqué, assidu. - 10. Distrait, léger. - 11. Bien, bon. - 12. Mauvais, méchant (au moral comme au physique). - 13. Silence, chut, silencieux. - 14. Bavard. - 15. Calme. - 16. Jaloux, envieux. - 17. Humble, modeste. - 18. Vaniteux, orgueilleux. - 19. A. Sobre; B. Gourmand. - 20. Sauvage, idiot, grossier.

1. Otevřený, upřímný, pravdivý, důvěřivý atd. - 2. Falešný, lživý. - 3. Vzdělaný, učený, rozumět. - 4. Nevzdělaný, hloupý, pitomý. - 5. Opatrný (vedoucí myšlení). - 6. Neopatrný (myšlení nechané napospas osudu). - 7. Rozumný (klidná mysl, zvážen). - 8. Bláznivý, šílený. - 9. Pilný, svědomitý. - 10. Nepozorný, lehkomyšlný. - 11. Dobře, dobrý. - 12. Špatný, zlobivý (morálně i fyzicky). - 13. Ticho, pst, tichý. - 14. Upovídáný. - 15. Klidný. - 16. Žárlivý, závistivý. - 17. Pokorný, skromný. - 18. Domýšlivý, pyšný. - 19. A. Střídmý; B. Mlsný. - 20. Hrubý, idiotský, neotesaný.

Ukázka ze slovníku Louis-Marie Lamberta (převzato z Renard - Delaporte, 2004, s. 75, českým překladem doplnila L. O.).

Svědectví o vzniku dalších slovníků znakových jazyků po celém světě jsou pouze zlomkovitá, je však jisté, že k rapidnímu nárůstu jejich počtu došlo teprve ve 40. letech 20. století (Brien – Turner, 1994). Autory všech výše zmíněných slovníků byli většinou kněží, učitelé sluchově postižených dětí nebo lidé jiných profesí, kteří přicházeli pravidelně do styku s neslyšícími, společná jim však byla naprostá absence lingvistického vzdělání. Bohužel musíme konstatovat, že v některých zemích (včetně naší) není ani na počátku 21. století lingvistické vzdělání autora slovníku znakového jazyka běžnou praxí.

Lexikografie znakových jazyků

Lexikografie znakových jazyků jakožto lingvistický úsek zpracovávající lexikální zásobu jednotlivých znakových jazyků ve slovnících, mohla vzniknout teprve ve chvíli, kdy byl znakový jazyk uznán za přirozený jazyk a bádání o něm se stalo součástí lingvistiky. Základní podnět k tomu byl dán až v roce 1960, kdy americký jazykovědec Stokoe publikoval svou studii o americkém znakovém jazyce *Sign Language Structure*.⁵⁵

O pět let později vyšel pod jeho jménem první slovník znakového jazyka založený na lingvistických principech: *A Dictionary of American Sign Language on Linguistic Principles* (Stokoe – Casterline – Croneberg, 1965). V odborné literatuře se rok 1965 pokládá za **datum vzniku lexikografie znakových jazyků**. To ovšem zdaleka neznamená, že přístup ke zpracování slovní zásoby znakových jazyků byl od té doby čistě lingvistický a že se lexikografie vyvíjela přímočaře po vytyčené linii, bez větších obtíží. Snaha zachytit lexikální jednotky jazyka, který je na rozdíl od mluveného (tj. audioorálního) jazyka jazykem vizuálně-motorické povahy, s sebou přináší specifické problémy, jež se v následujících kapitolách pokusíme nastínit.

Slovníky českého znakového jazyka

Vzhledem k tomu, že budeme tyto problémy demonstrovat na konkrétních slovnících českého znakového jazyka, krátce si je zde představíme. Doposud jsme se věnovali výhradně slovníkům zahraničním, a to z toho důvodu, že u nás nebyla doposud prokázána existence historického slovníku českého znakového jazyka. Vůbec první československý slovník, *Frekvenční slovník posunkové řeči*,

⁵⁵ Studie Williama Stokoeho byla podrobněji probrána v kapitole Počátky výzkumu znakového jazyka.

byl vydán v roce 1986 a první český slovník, *Slovník znakové řeči*, v roce 1988. Od té doby u nás vyšla celá řada slovníků různé kvality, zde uvádíme jejich podrobný seznam⁵⁶, ke kterému budeme v následujících kapitolách odkazovat.⁵⁷

1. Knižní

- 📖 CSONKA, Š – MISTRÍK, J – UBÁR, L. (1986): *Frekvenční slovník posunkové řeči*. Bratislava: SIPN.
- 📖 GABRIELOVÁ, D. – PAUR, J. – ZEMAN, J. (1988): *Slovník znakové řeči*. Praha: Horizont.
- 📖 MRZÍLKOVÁ, E. – OSTATKOVÁ, M. (1993) *Základy české znakové řeči I*. Jinočany: H&H.
- 📖 LACHMAN, A. – DANĚK, Z. (1996): *Obrázkové karty se znakovou řečí*. Praha: ČUN.
- 📖 RŮŽIČKOVÁ, M. (1997): *Učíme se českou znakovou řeč*. Praha: Septima.
- 📖 CSONKA, Š. (1998): *Svet v posunkoch*. Bratislava: SIPN.
- 📖 RŮŽIČKOVÁ, M. (2000) *Než půjdeme do školy*. Praha: Septima.
- 📖 RŮŽIČKOVÁ, M. (2001): *Znakování pro každý den*. Praha: Septima.
- 📖 *Slovník znaků křesťanských pojmů pro Neslyšící (2001)*. Praha: Naděje.
- 📖 POTMĚŠIL, M. (2002): *Všeobecný slovník českého znakového jazyka A–N*. Praha: Fortuna.
- 📖 POTMĚŠIL, M., ET AL. (2005): *Všeobecný slovník českého znakového jazyka O–Ž*. Praha: Fortuna.
- 📖 BROŽÍK, J. – MASNÍK, B. – KURCOVÁ, Z. (1999–2007): *Slovník znakového jazyka*. Gong. Praha: ASNEP, od roč. XXIII, č. 5.

⁵⁶ Tento seznam byl aktuální na začátku roku 2007. Po dokončení této publikace vyšly další slovníky, např.: ŠŮCHOVÁ, L. ET AL. (2007): *Slovník český jazyk – český znakový jazyk : Školská jazykovědná terminologie pro 1. a 2. stupeň základních škol*. [CD-ROM] Valašské Meziříčí : MZSŠSP; JORDA, D. ET AL. (2007): *Protetická technologie: Slovník odborné terminologie*. [DVD] Praha : ZŠ a MŠ pro SP, Jazykové centrum Ulita; LANGER, J. ET AL. (2007): *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast vlastivědy*. [DVD] Praha : Fortuna.

⁵⁷ Slovníky jsou rozřazeny do skupin dle média, na kterém jsou uloženy; dále jsou pak řazeny podle roku vydání. Díla, která se primárně deklarují jako slovníky, jsou zvýrazněna.

2. Videokazety

- ☐ POTMĚŠIL, M., ET AL. (1989): *Kurz znakové řeči*. [videokazeta] Hradec Králové: PedF.
- ☐ *Znakový jazyk Základní kurz* (1989). [videokazeta] Praha: FRPSP.
- ☐ PROCHÁZKOVÁ, A., ET AL. (1992): *Slovník znakového jazyka pro obor pedagogika a psychologie*. [videokazeta] Hradec Králové: PedF.
- ☐ KUBICOVÁ, J., ET AL. (1991-1992): *Kurs znakové řeči 1–10*. [videokazeta] Hradec Králové: Videon.
- ☐ *Základní slovník znakové řeči* (1994). [videokazeta] Plzeň: Pedagogické centrum.

3. CD-ROMy

- ⊕ PTÁČEK, V. – BUBERLE, V. (1997): *Český slovník znakového jazyka 1–4*. [CD-ROM] Praha: ČUN.
- ⊕ PTÁČEK, V. – KOTVOVÁ, M. (1998): *Slovník znakové řeči. I. díl*. [CD-ROM] Praha: PedF UK.
- ⊕ POTMĚŠIL, M. (2002): *Zpracování dřeva – terminologická pomůcka*. [CD-ROM] Beroun.
- ⊕ *Kurz české znakové řeči I., II., III., IV.* (2002–2006). [CD-ROM]. Brno: Unie neslyšících.
- ⊕ *Tecno Zeinu Výuka znakové řeči*. [CD-ROM] (bibliografické údaje neuvedeny).
- ⊕ *Terminologie pro počítače, internet, tvorbu webových stránek a typografii v českém znakovém jazyce* (2003). [CD-ROM] Praha: ASNEP.
- ⊕ VYSUČEK, P. – MOTEJZÍKOVÁ, J. (2003): *Specifické znaky*. [CD-ROM] Praha: FF UK, Pevnost.
- ⊕ *Lexikologie pro základní školy* (2003). [CD-ROM] Praha: FF UK.
- ⊕ LANGER, J. – PTÁČEK, V. – DVOŘÁK, K. (2004): *Znaková zásoba českého znakového jazyka k rozšiřujícímu studiu surdopedie se zaměřením na znakový jazyk 1., 2., 3., 4.* [CD-ROM] Olomouc: UP PedF.
- ⊕ DINGOVÁ, N. – DVOŘÁKOVÁ, M. – FALTÍNOVÁ, R. – OKROUHLÍKOVÁ, L. – SERVUSOVÁ, J., et al. (2005): *Slovník znakového jazyka terminologie z období těhotenství, porodu a péče o novorozence*. [CD-ROM] Praha: Tamtam.

- ⊕ HORÁKOVÁ, R. (2005): *Znaková zásoba terminologických pojmů (speciální pedagogika)*. [CD-ROM] Brno: MU.
- ⊕ POTMĚŠIL, M. (2005): *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast historie*. [CD-ROM] Praha: Fortuna.
- ⊕ POTMĚŠIL, M. (2005): *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast přírodopis: botanika*. [CD-ROM] Praha: Fortuna.
- ⊕ *Zvířátka v českém znakovém jazyce* (2005). [CD-ROM] Praha: FRPSP.
- ⊕ *Taktilní znakový jazyk pro hluchoslepé* (2006). [CD-ROM] Praha: Lorm.
- ⊕ LANGER, J., ET AL. (2006): *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast tělesné výchovy a sportu*. [CD-ROM] Praha: Fortuna.

4. Internetové

- ☐ *Znakovka (slovník)* [online]. Dostupný online na adrese: <www.lexikon.wz.cz/znakovka>
- ☐ *Slovník znaků – znaky* [online]. Dostupný online na adrese: <<http://www.ticho.cz/videog.php?kat=znaky>>.
- ☐ *Slovník znakové řeči z oblasti zdravotnictví* [online]. Dostupný online na adrese: <<http://www.startindenjob.de/cz>>.

Do seznamu byla zařazena i díla, která sama sebe neoznačují jako slovníky (jedná se hlavně o kurzy či učebnice), ale obsahují určitou „zásobárnu“ znaků a svým vzhledem připomínají slovník. Příčinou existence těchto „učebnic“ je patrně zcela nesprávné přesvědčení, že k ovládnutí znakového jazyka stačí osvojit si určitou slovní (znakovou) zásobu; u lidí „osvěceniších“ fakt, že o gramatice českého znakového jazyka zatím nevíme tolik, aby mohla být soustavně zpracována, ať už v gramatické příručce, nebo v učebnicích. Ty potom skutečně vypadají jako „slovníky“, lépe řečeno jako seznamy slov a příslušných znaků. Z druhé strany jim některé publikace prezentované jako skutečné slovníky vycházejí vstříc tím, že jsou explicitně určeny „pro studium a procvičování znakové řeči“ (Ptáček – Kotvová, 1998), některé dokonce obsahují funkci „zkoušení“.

Přestože v této publikaci používáme termínu „slovníky českého znakového jazyka“, zdaleka ne ve všech slovnících najdeme čistý český znakový jazyk.⁵⁸

⁵⁸ Můžeme říci, že pouze čistý znakový jazyk najdeme v těchto publikacích: Slovník znaků křesťanských pojmů pro Neslyšící, Specifické znaky, Lexikologie pro základní školy, Slovník znako-

Některé dokonce ve svém názvu operují s termínem „znaková řeč“. Tento termín je v obecném povědomí velmi vžitý a mezi laiky se pro označení způsobu komunikace sluchově postižených lidí skutečně hojně používá. Z odborného hlediska však zásadně nemůžeme souhlasit s tím, aby byl užíván v lexikografii znakových jazyků a v lingvistice vůbec, a to ze dvou důvodů: 1) Je velký rozdíl mezi termíny „jazyk“ a „řeč“. Zopakujme zde stručně, co jsme si vysvětlili v první části naší publikace. **Jazyk** vymezujeme jako systém znaků přirozeného jazyka, soubor jednotek a pravidel jejich spojování; naproti tomu řeč je konkrétní, individuální realizace jazykového systému. Slovník proto nemůže nikdy obsahovat jednotky řeči, ale vždy pouze jednotky jazyka. 2) „Znaková řeč“ je termín daný zákonem o znakové řeči č. 155/1998 Sb.⁵⁹ Rozumí se jím **český znakový jazyk** (přirozený jazyk Neslyšících s vlastní gramatikou) a **znakovaná čeština** (umělý jazykový systém založený na gramatice češtiny). Pokud v názvu slovníku použijí termín „znaková řeč“ (např. *Slovník znakové řeči, Učíme se českou znakovou řeč, Kurz české znakové řeči*), znamená to nejspíše, že slovník obsahuje nejen slovní zásobu českého znakového jazyka, ale také slovní zásobu znakované češtiny, tedy lexémy dvou různých kódů, které nelze směšovat. I kdyby slovník pracoval jen s jedním z nich, nedostává uživatel v případě názvu „*Slovník znakové řeči*“ explicitní informaci, zda ve slovníku najde český znakový jazyk, nebo znakovanou češtinu.⁶⁰

Za další negativní rys slovníků českého znakového jazyka, který se rovněž váže k názvu, považujeme skutečnost, že v několika případech se při pohledu na obálku nedozvíme, jaký znakový jazyk slovník zpracovává. To, že je název psán česky, ještě neznamená, že si můžeme dovolit opomenout u znakového jazyka přívlastek „český“ (např. *Slovník znakového jazyka pro obor pedagogika a psychologie, Slovník znakového jazyka terminologie z období těhotenství, porodu a péče o novorozence, Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast historie*). Znakových jazyků existuje mnoho a jsou jazyky národními stejně jako jazyky mluvené. Název *Slovník spisovného jazyka českého* je zcela běžným typem názvu slovníku. Jak by se nám asi líbil *Slovník spisovného jazyka mluveného*? Všechny slovníky jsou navíc slovníky překladovými, takže by se v jejich názvu měly objevit oba zastoupené jazyky: český znakový jazyk a český jazyk.

vého jazyka terminologie z období těhotenství, porodu a péče o novorozence, Znaková zásoba terminologických pojmů (speciální pedagogika), Zvířátka v českém znakovém jazyce.

⁵⁹ Zákon o znakové řeči jsme podrobněji probrali v kap. Český znakový jazyk není čeština převedená do znaků.

⁶⁰ Bohužel se velmi často stává, že toto nevědí ani samotní autoři, kteří mezi znakovým jazykem a znakovanou češtinou nerozlišují, většinou kvůli nedostatku lingvistického vzdělání.

Ještě jednu vlastnost mají slovníky českého znakového jazyka společnou: až na výjimky (*Lexikologie pro základní školy, Specifické znaky, Slovník znakového jazyka terminologie z období těhotenství, porodu a péče o novorozence*) nemá žádný z nich **autora s lingvistickým vzděláním**. V naší zemi zřejmě panuje přesvědčení, že sestavit slovník znakového jazyka je velmi jednoduchá záležitost, kterou zvládne i laik; stačí, když sám ovládá znakový jazyk, nebo spolupracuje s Neslyšícími.⁶¹ Taková kvalifikace je však pro lexikografickou práci naprosto nedostatečná. Více než deset let po zahájení výzkumu českého znakového jazyka by měli v oblasti lexikografie znakových jazyků konečně získat vedoucí úlohu lingvisté, nejlépe Neslyšící.

⁶¹ Velmi často však autor znakový jazyk na potřebné úrovni neovládá a s Neslyšícími (rodilými mluvčími ČZJ) nespolečně pracuje.

3. Typologie slovníků⁶²

Slovníky, praktický výstup lexikografické práce, lze dělit podle několika různých hledisek. Za nejdůležitější z nich jsou považována tato:

- a) obsah,
- b) časové období zachycené slovníkem,
- c) počet zpracovávaných jazyků,
- d) cíl,
- e) uspořádání,
- f) oblast,
- g) východisko,
- h) uživatel,
- i) médium uložení,
- j) rozsah.

Ad a) Z hlediska obsahu dělíme slovníky na **encyklopedické** a **jazykové**. Encyklopedické slovníky se primárně zaměřují na mimojazykovou skutečnost a souborně zpracovávají jeden obor nebo všechny obory vědy, techniky a kultury (např. *Ottův slovník naučný*, 1888–1909).

Jazykové slovníky se soustřeďují na výklad významu jednotlivých lexémů a jejich užívání v různých kontextech (mezi jazykové slovníky patří většina slovníků uvedených níže). Všechny slovníky ČZJ, které máme v současné době k dispozici, jsou slovníky povahy jazykové.

Ad b) Podle časového období zachyceného slovníkem rozeznáváme slovníky **diachronní** a **synchrónní**. Diachronní slovníky sledují vývoj slovní zásoby v čase. Patří k nim slovníky **historické**, které popisují slovní zásobu vymezeného historického období (např. Gebauer, J.: *Slovník staročeský*, 1903–1904), a slovníky **etymologické**, vysvětlující původ slov, jejich formální i významový vývoj a souvislosti se slovy jiných jazyků (např. Rejzek, J.: *Český etymologický slovník*, 2000). Vzhledem k tomu, že v současné době nemáme k dispozici žádné historické slovníky ČZJ, nemáme ani možnost sestavit diachronní slovník sahající do hlubší historie.⁶³

⁶² Zpracováno podle Encyklopedický slovník češtiny, 2002, Čermák – Blatná, 1995 a Příruční mluvnice češtiny 1997. Příklady slovníků českého znakového jazyka doplnila L.O.

⁶³ Protože se zatím neprokázala existence starších záznamů o ČZJ, byli bychom při sestavování

Synchronní slovníky se zabývají současnou slovní zásobou. Všechny existující slovníky ČZJ se zaměřují na současnou znakovou zásobu, jsou tudíž synchronní.

Ad c) Slovníky mohou zpracovávat jeden jazyk – potom se jedná o slovníky jednojazyčné – **výkladové**, jejich úkolem je především vyložit významy lexikálních forem určitého jazyka, a to pomocí lexémů téhož jazyka (např. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, 1998). Výkladový slovník ČZJ by tedy vypadal tak, že bychom pomocí znakového jazyka vyložili význam některých znaků bez použití českého jazyka. Takový slovník u nás však nemáme.

Pokud slovník zpracovává více než jeden jazyk, jedná se o slovník **překladový**, podle počtu jazyků **dvojazyčný** (např. Hais, K. – Hodek, B.: *Velký anglicko-český slovník*, 1991–1993) nebo **vícejazyčný** (např. Corbeil, J. C. – Archambaultová, A. *Velký obrazový tematický slovník (česko-slovensko-anglicko-německý)*, 1999). Všechny slovníky ČZJ jsou slovníky překladové, dvojazyčné český jazyk – český znakový jazyk, v jejich názvech se však často tato skutečnost neobjevuje (např. Potměšil, M.: *Všeobecný slovník českého znakového jazyka A–N*, 2002.; Horáková, R.: *Znaková zásoba terminologických pojmů (speciální pedagogika)*, 2005).

Existují i smíšené typy slovníků – slovníky **výkladově-překladové**. Jejich specifikem je, že obsahují definice významu lexémů výchozího jazyka a překlad těchto definic do cílového jazyka (např. *Anglicko-český výkladový slovník*, 1998). Za tento typ slovníku bychom mohli považovat výukovou pomůcku *Lexikologie pro základní školy* (2003), která obsahuje jak výklad vybraných lexikologických termínů v ČZJ, tak překlad výkladů do češtiny. Vzhledem k tomu, že se nejedná přímo o slovník, jsou výklady delší, než bývá ve slovníku zvykem.

Některé další slovníky, jako např. *Terminologie pro počítače, internet, tvorbu webových stránek a typografii v českém znakovém jazyce* (2003) nebo *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast tělesné výchovy a sportu* (2006), zůstávají v půli cesty: obsahují česky psaný výklad významu českých lexémů, ale překlad tohoto výkladu do ČZJ chybí.

Ad d) Cílem slovníku může být popis, rozvíjení a stabilizace normy spisovného jazyka,⁶⁴ takový slovník označujeme jako **normativní**, nebo také

takového slovníku nuceni vycházet pouze ze svědectví starších neslyšících uživatelů ČZJ, ta však mohou sahat maximálně do první poloviny 20. století.

⁶⁴ **Norma spisovného jazyka** je „vymezena jako soubor jazykových prostředků, které jsou jazykovým

preskriptivní (např. *Slovník spisovného jazyka českého*, 1960–1971). Vzhledem k tomu, že výzkumy ČZJ jsou teprve v začátcích, nemáme jeho přesný popis a neexistuje zatím ani norma spisovného českého znakového jazyka, tudíž ani normativní slovník. Pokud slovník usiluje o zachycení slovní zásoby všech útvarů daného jazyka, o reálný popis úzu,⁶⁵ jedná se o slovník **deskriptivní**, označovaný též jako **vědecký** (blíží se k němu např. *Příruční slovník jazyka českého*, 1935–1957).

Ve znakovém jazyce existují variety,⁶⁶ což je přirozeným jevem, který nijak nesnižuje jeho hodnotu. Avšak ve chvíli, kdy začal být znakový jazyk považován za plnohodnotný jazyk a v jednotlivých zemích vznikla potřeba jeho standardizace, ukázalo se, že výchozí enormní množství variet tomuto procesu nepřispívá, ba naopak. Před lexikografem, snažícím se vyjít vstříc požadavkům veřejnosti a vytvořit slovníkovou příručku jazyka, který dosud žádnou neměl, vyvstává otázka, jak vlastně široce rozrůzněnou slovní zásobu zpracovat: Zahrnout do slovníku vždy všechny varianty znaku? Vybrat jen některé varianty? Podle jakého klíče? Pominout varianty úplně? A z které variety v tomto případě vycházet?

Ačkoliv veřejnost obvykle preferuje příručku preskriptivní, kde by se každý dozvěděl, „jak se co má správně ukazovat“, nelze takovou příručku vytvořit, aniž bychom nejprve zjistili skutečný stav jazyka. Slovníky znakového jazyka zachovávající lingvistické principy tedy samy sebe považují za deskriptivní. Nesnaží se lexikální zásobu uzákonit, ale „jen“ popsat, bez toho, aby rozhodovaly o „správnosti“ jednotlivých znaků.⁶⁷ Takové slovníky potom samozřejmě obsahují i varianty znaků. Bylo by však nereálné očekávat, že jeden slovník bude obsahovat všechny varianty znaků. Jednak to není technicky možné kvůli jejich počtu, jednak to není v lexikografické praxi obvyklé. Slovní zásoba mluvených jazyků je běžně pokrývána celou řadou specializovaných slovníků.

Standardizaci jakéhokoliv jazyka je třeba chápat jako přirozený dlouhodobý proces, nikoliv jako jednorázové rozhodnutí hrstky jednotlivců, prezentované

společenstvím pravidelně užívány a považovány za závazné“ (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s. 288).

⁶⁵ Úzus je „soubor jazykových prostředků, které jsou ve vžitě podobě užívány jazykovým společenstvím (bez ohledu na to, zda jsou vhodné, nevhodné, správné, nesprávné)“ (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s. 516).

⁶⁶ Laicky řečeno to znamená, že se jinak znakuje v Praze, jinak v Brně, jinak např. v Olomouci. Podrobněji viz kapitola Český znakový jazyk není unifikovaný systém.

⁶⁷ Jak dokazují studie o jazykovém plánování v oblasti mluvených jazyků, je vždy kontroverzní vybrat jednu jazykovou varietu a vyhlásit ji za spisovný standard. Uživatelé ostatních variet se tomu obvykle brání. Jsou známy případy, kdy Neslyšící nepřijali slovník znakového jazyka, protože neobsahoval žádné „jejich“ znaky (Schermer, 1990).

v jediné příručce. Dá se očekávat, že proces standardizace národních znakových jazyků, zahájený jejich uznáním za jazyky přirozené, bude plynule pokračovat. Podporuje ho vzrůstající prestiž znakového jazyka, jeho stále častější prezentace v médiích, nárůst počtu mluvčích s vyšším vzděláním a větší možnosti vzájemné interakce mezi jeho uživateli, která vede k „výměně znaků“ a jejich přirozené unifikaci. Lingvisté mohou do tohoto procesu zasáhnout např. označením některých znaků ve slovníku jako „preferovaných“; jedná se o znaky, které mají ve všech varietách (tj. regionálních) stejnou podobu a vyskytují se s nejvyšší frekvencí.

Všechny slovníky ČZJ jsou tedy slovníky deskriptivní, zachycují jazykové prostředky tak, jak je Neslyšící v současné době užívají.

Ad e) Na základě uspořádání rozeznáváme slovníky **alfabetické** (abecední řazení podle písmen od počátku slova, např. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, 1998; Potměšil, M.: *Všeobecný slovník českého znakového jazyka A–N*, 2002), **retrográdní** (abecední řazení podle písmen od konce slova, např. Těšitelová, M. – Petr, J. – Králík, J.: *Retrográdní slovník současné češtiny*, 1986), **frekvenční** (podle frekvence výskytu v reálných kontextech, např. Jelínek, J. – Bečka, J. V. – Těšitelová, M.: *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v češtině*, 1961) a **věcné**, nazývané též **pojmové** nebo **tezaurové**. Ty řadí slova podle významových souvislostí, příp. podle souvýskytu pojmenovávaných entit v reálném světě (např. Haller, J., a kol.: *Český slovník věcný a synonymický*, 1969, 1974, 1977, rejstřík 1986; Růžičková, M.: *Učíme se českou znakovou řeč*, 1997). Otázka organizačního uspořádání slovníku je velmi důležitá u slovníků, ve kterých se vedle sebe objevuje znakový a mluvený jazyk. Vzhledem k odlišné existenci obou jazyků je problematika uspořádání slovníku složitější (rozlišujeme uspořádání **alfabetické**, **věcné** a **podle manuálních komponentů znaku**), proto jí budeme věnovat samostatnou kapitulu Uspořádání slovníku.

Ad f) Podle oblasti, kterou zpracovávají, dělíme slovníky na **celonárodní** a **dílčí**. Celonárodní slovníky se snaží zmapovat slovní zásobu v celé její šíři, zatímco slovníky dílčí se zaměřují pouze na jednu její část. Většina autorů slovníků ČZJ nebere v úvahu to, že ČZJ je na našem území rozrůzněn a často uvádějí pouze jeho pražskou (popř. brněnskou) variantu. Některé slovníky se však snaží zachytit znakovou zásobu v celé její šíři, např. Potměšil, M.: *Všeobecný slovník českého znakového jazyka A–N, O–Ž*, 2002, 2005; Potměšil, M.: *Slovník pojmu znakového jazyka pro oblast přírodopis: botanika*, 2005.

V *Manuálu lexikografie* (1995) je uveden tento přehled dílčích slovníků.⁶⁸

- 1) individuální
autorské, zaměřené na slovní zásobu jednoho autora (např. Rösel, H.: *Wörterbuch zu den tschechischen Schriften des J. A. Comenius*, 1983);
- 2) geograficky stratifikované
dialektické,⁶⁹ zaměřené na určité nářečí (např. Bachmannová, J.: *Podkarkonošský slovník*, 1998);
- 3) sociálně stratifikované
argotické,⁷⁰ zpracovávají mluvu společenské spodiny (např. Ouředník, P.: *Šmírbuch jazyka českého*. Slovník nekonvenční češtiny, 1992);
- 4) oborové věcné
terminologické, zpracovávají terminologii určitého oboru (např. Rosypal, S., a kol.: *Základní terminologie molekulární genetiky*, 1990);
slangové,⁷¹ zpracovávají slovní zásobu profesních kolektivů a zájmových skupin (např. Suk, J.: *Několik slangových slovníků*, 1993);
- 5) oborové jazykové
onomaziologické,⁷² postupují od významů slov k jejich formě (např. Haller, J., a kol.: *Český slovník věcný a synonymický*, 1969, 1974, 1977, rejstřík 1986);
frazeologické (např. Čermák, F. – Hronek, J. – Machač, J., a kol.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, 1983, 1988, 1994);
onomastické,⁷³ zpracovávají vlastní jména (např. Hosák, L. – Šrámek, R.: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, 1970, 1980, nebo Knappová, M.: *Jak se bude jmenovat*, 1985).

⁶⁸ Příklady slovníků mluvených jazyků doplnila P. B. podle Encyklopedického slovníku češtiny, 2002.

⁶⁹ **Dialekt** (nářečí) je „územně (geograficky) vymezený útvar národního jazyka, který je určen vztahem k jiným teritoriálním útvarům a k jazyku národnímu“ (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s. 109).

⁷⁰ **Argot** je „mluva společenské spodiny (např. poloargotická lokální mluva lidí v Brně zvaných „brněnský plotna“: lochtít se – smát se, šmirgl – tramvaj)“ (Příruční mluvnice češtiny, 1995, s. 94).

⁷¹ **Slang** je „soubor slov a frází užívaných skupinou lidí spjatých stejným zájmem, eventuálně též profesí (např. vysokoškolský slang: filda – filozofická fakulta, asák – asistent)“ (Příruční mluvnice češtiny, 1995, s. 94).

⁷² **Onomaziologie** je „obecná teorie pojmenování; sleduje problematiku pojmenovacího aktu, zkoumá, na základě jakých motivů, jakými postupy a za využití jakých prostředků jsou v daném jazyce vyjadřovány určité obsahy (význam, funkce)“ (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s. 294).

⁷³ **Onomastika** je „nauka o vlastních jménech“ (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s. 293).

Pokud jde o slovníky ČZJ, můžeme se setkat pouze se slovníky **terminologickými**, které zpracovávají znakovou zásobu určitého oboru, např. *Slovník znakového jazyka terminologie z období těhotenství, porodu a péče o novorozence*, 2005; Potměšil, M.: *Zpracování dřeva – terminologická pomůcka*, 2002; *Terminologie pro počítače, internet, tvorbu webových stránek a typografii v českém znakovém jazyce*, 2003.

Ad g) Zaměříme-li se na východisko zpracování, rozlišíme dva typy slovníků: Jedny postupují od významu lexému k formě, to jsou slovníky **onomaziologické**, druhé postupují od formy k významu, to jsou slovníky **sémaziologické**.⁷⁴ Mezi onomaziologické slovníky řadíme **věcné slovníky/tezaury** (př. viz výše), **synonymické slovníky** (např. Pala, K. – Všianský, J.: *Slovník českých synonym*, 1996) aj. K sémaziologickým slovníkům náležejí všechny **dílčí slovníky**, které jsme zmiňovali výše, a též většina slovníků **celonárodních**, dále pak i slovníky **ortografické**⁷⁵ (např. slovníková část *Pravidel českého pravopisu*, 1993) a **ortoepické**⁷⁶ (např. slovníková část *Výslovnosti spisovné češtiny I (výslovnost slov českých)*, 1967).

Ad h) Se zřetelem k uživatelům dělíme slovníky na tzv. **školní**, kladoucí důraz na centrum slovní zásoby (typičnost, explicitnost), které jsou určeny převážně studentům a nerodilým mluvčím, a **slovníky zaměřené obecně**, se širším rozsahem slovní zásoby. U slovníků znakového jazyka je pak důležité, zda je primárním uživatelem slovníku **slyšící**, či **neslyšící**.

Ad i) Slovníky lze dělit rovněž dle média uložení. Dříve měly slovníky výhradně podobu **knížní**, dnes se díky pokročilé počítačové technologii můžeme stále častěji setkat s **elektronickou** podobou slovníku. Slovníky zpracované elektronicky vycházejí z dat jazykových korpusů, jejichž mohutný rozvoj spadá do posledního desetiletí 20. století. Nabízí se myšlenka, že elektronické slovníky mohou postupně vytlačit tradiční slovníky knižní. Vzhledem k vizuálně-motorické povaze ČZJ, který nemá psanou podobu, je velmi důležitý způsob zachycení znaku v knižní i elektronické formě slovníku, budeme

⁷⁴ **Sémaziologie** je nauka o významu slov.

⁷⁵ **Ortografie** je nauka o pravopise.

⁷⁶ **Ortoepie** je nauka o spisovné výslovnosti.

mu proto věnovat samostatné kapitoly Médium uložení slovníku a Způsoby zachycení znaku.

Ad j) Kritérium rozsahu, které bývalo v lexikografii běžné a zakládalo dělení slovníků na **malé** (cca 10 000 – 15 000 hesel, 1 svazek), **střední** (cca 35 000 – 50 000 hesel, 2–3 svazky) a **velké** (obvykle 80 000 hesel a více, 4 svazky a více), se v současné době vytrácí, neboť jde o kritérium vnějškové a je „*pouhou (a pohodlnou) nakladatelskou zvyklostí*“ (Čermák – Blatná, 1995, s. 233). Slovníky ČZJ nelze dle tohoto dělení posuzovat vůbec, neboť většina z nich nedosahuje ani spodní hranice počtu hesel u malého slovníku, což ovšem v žádném případě nemusí být na úkor kvality slovníku.

Je třeba mít na paměti, že reálná podoba slovníku je primárně určena typem uživatele a jeho potřebami, které jsou velmi různorodé. Některé z uvedených typů slovníků se proto mohou větvit, popř. i křížit a spojovat. Pokud je potenciální okruh uživatelů malý, dochází často k prolínání více typů, ke spojování více aspektů a orientací dohromady. Jako příklad tohoto jevu se uvádí třeba právě česká lexikografie (ve srovnání s počtem lidí mluvících angličtinou, němčinou, ruštinou a dalšími jazyky, je počet uživatelů češtiny opravdu malý).

Specifické problémy lexikografie znakových jazyků

4. Sestavování hesláře, metodologie sběru jazykového materiálu

Chceme-li vytvořit jakýkoliv slovník, musíme sestavit **heslář**.⁷⁷ Tato fáze přípravy slovníku může mít několik podob.

Pokud již existuje **výkladový slovník** daného jazyka, obvykle se vychází z něj. Jeho soubor heslových slov je kriticky posouzen týmem lexikografů, a to vzhledem k typu budoucího slovníku. Následně se vytvoří nový heslář, který je podložen nejen již existujícím slovníkem, ale také materiálovou kartotékou nebo korpusem. **Kartotéka** se skládá z excerpčních lístků (písemné záznamy reálných psaných i mluvených jazykových projevů), uspořádaných podle nějaké lexikografické zásady (nejčastěji mívá abecední řazení). V dnešní, technické době se využívá spíše **korpus**,⁷⁸ což je, zhruba řečeno, elektronická verze lístkové kartotéky.

Použití autentických, reálných dat kartotéky nebo korpusu vycházejících ze současného jazyka umožňuje revidovat postupem času zákonitě zastarávající heslář původního slovníku a tak ho aktualizovat.

Příkladem slovníku, jenž byl vytvořen výše popsaným způsobem, je z výkladových slovníků *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1998, jeho heslář vychází ze *Slovníku spisovného jazyka českého*), z překladových slovníků pak *Velký anglicko-český slovník* autorů Haise a Hodka (1991, vyšli z anglického výkladového slovníku *The Concise English Dictionary of Current English*).

Jiná situace nastává, pokud pro daný jazyk dosud nebyl vytvořen žádný slovník, nebo jsou k dispozici slovníky značně nekvalitní. V tomto případě je nutné sestavit heslář pouze na základě kartotéky či korpusu.

Stanovení hesláře, tj. výběr hesel z kartotéky nebo korpusu, nemůže být v žádném případě živelné, nahodilé. Provádí se s ohledem na cíl, uživatele, zamýšlený typ slovníku. Pokud je naším cílem vytvořit všeobecný slovník, měly by

⁷⁷ Heslář je zjednodušeně řečeno seznam lexikálních jednotek (slov a slovních spojení) výchozího jazyka, které chceme „přeložit“ do jazyka cílového.

⁷⁸ „Korpus je soubor počítačově uložených textů (v případě mluveného jazyka přepisů záznamu mluvy), který slouží k jazykovému výzkumu. K práci s tímto korpusem slouží speciální vyhledávací program.“ (Čermák, F.– Koček, J., 2007).

se v něm objevovat lexikální jednotky, které patří do jádra slovní zásoby (jedná se většinou o slova, která se vyskytují v široké řadě kontextů a jsou relativně neutrální). Kromě lexikálního jádra se mohou ve slovníku vykytovat i další slova, specializovaná (termíny, dialektismy aj.), o jejichž zařazení rozhoduje zejména zřetel k potřebám budoucího uživatele slovníku. Kvalitně sestavený heslář je nejdůležitějším základem budoucího slovníku. Pokud je heslář sestaven špatně, je většinou nedokonalý celý výsledný produkt, a to bez ohledu na správnost či nesprávnost dalšího postupu práce.

Dosud jsme pracovali s předpokladem, že při zpracování slovníku daného jazyka se můžeme opřít o sebraný jazykový materiál v podobě kartotéky nebo korpusu. Existují však i jazyky, pro které v momentě, kdy se rozhodneme vytvořit slovník, žádný soubor jazykových dat není k dispozici. Typickým příkladem jsou právě národní znakové jazyky, patří sem ale také některé mluvené jazyky, zejména ty, jimiž hovoří příslušníci kmenových společenství.

Jak tedy postupovat při sběru materiálu, v našem případě konkrétně lexikálních jednotek znakového jazyka? Existují dvě základní možnosti:

- 1) jazyková data znakového jazyka získáváme prostřednictvím mluveného jazyka;
- 2) při sběru jazykových dat znakového jazyka mluvený jazyk zcela eliminujeme.

V obou případech by měl lexikograf pracovat s rodilými mluvčími znakového jazyka. Jedná se o osoby prelingválně neslyšící, které pocházejí z neslyšících rodin. Tento požadavek není zcela jednoduché naplnit, neboť většina neslyšících dětí (90–95 %) se rodí slyšícím rodičům; proto se pro účely lingvistického výzkumu pracuje i s respondenty kulturně Neslyšícími, rozhoduje tedy aktivní členství v komunitě Neslyšících a plná kompetence ve znakovém jazyce (měřeno názorem rodilých mluvčích) (Schermer, 1990). Respondenti pro všeobecný slovník by v ideálním případě měli pocházet z různých oblastí daného státu, měli by být obojího pohlaví, pokrývat široké věkové spektrum a jejich počet by se měl řádově pohybovat alespoň v desítkách. Poněkud odlišná je situace při vytváření terminologických slovníků, tam bychom měli pracovat s neslyšícími respondenty, kteří rozumí danému oboru a problematice (např. při tvorbě slovníku zaměřeného na psycholingvistiku, jadernou fyziku či neurochirurgii je téměř bezcenné pracovat s neslyšícími, kterým je obsah termínů, které se vyskytnou v hesláři, zcela neznámý).

V každém případě nelze sestavit slovník národního znakového jazyka na základě jazykové kompetence jednoho či dvou mluvčích!⁷⁹ Musíme zde bohužel

⁷⁹ Ač se to zdá neuvěřitelné, i takové slovníky existují. U nás je to například čtyřdílný *Slovník českého znakového jazyka* (též *Český slovník znakového jazyka*) (Ptáček – Buberle, 1999).

konstatovat, že mnoho autorů našich slovníků fázi sběru jazykového materiálu zcela opomíjí a nepovažuje ji za důležitou, či dokonce nezbytnou.

Sběr jazykových dat znakového jazyka prostřednictvím mluveného jazyka

Tento způsob získávání jazykového materiálu znakového jazyka, zejména pak jednotlivých znaků, byl v dosavadní lexikografické praxi zdaleka nejrozšířenější. V jeho pozadí stálo přesvědčení některých lingvistů, že znakové jazyky jsou jazyky minoritní, které teprve bojují za své uznání, a je tudíž výhodné a legitimní vycházet z většinového mluveného jazyka, jehož předem vybrané jednotky „překládají“ respondenti do jazyka znakového (Brien – Turner, 1994).

Při **elicitaci** se obvykle postupuje dvěma způsoby:

- a) Respondentům je v písemné formě předložen seznam slov mluveného jazyka, který tvoří heslář slovníku. Úkolem respondenta je převést jednotlivá slova na znaky. Takto postupoval např. Potměšil v prvním dílu *Všeobecného slovníku českého znakového jazyka* (2002).
- b) Respondenti jsou v písemné formě konfrontováni se slovy zařazenými v jednom či více kontextech. Jejich úkol pak spočívá buď v překladu celých vět do znakového jazyka, nebo opět pouze v překladu vybraných slov. Kontext jim má dopomoci správně pochopit význam slova. Tento způsob práce zvolil např. Potměšil ve druhém dílu *Všeobecného slovníku českého znakového jazyka* (2005).

Sběr materiálu znakového jazyka prostřednictvím jazyka mluveného má dvě nesporné výhody: je pro slyšící lexikografy jednodušší a zabere méně času než např. nahrávání spontánních projevů ve znakovém jazyce a následné zjišťování citátových forem znaků. Další faktory, které mají vliv na výběr této metody, jsou nepochybně potenciální uživatel slovníku, cíl a typ slovníku. Pokud má lexikograf na zřeteli slovník určený slyšícím studentům znakového jazyka, nejpravděpodobněji bude sbírat data výše popsaným způsobem.

Elicitace přes mluvený jazyk má však také několik nevýhod. Především nemůžeme počítat s tím, že všichni neslyšící respondenti ovládají většinový jazyk, a tudíž jim bude písemně předložený seznam slov nebo text plně srozumitelný. Problémy, které mají prelingválně neslyšící při čtení s porozuměním, jsou obecně známým a nepřehlédnutelným faktem. Stává se potom,

že sebrané znaky svým významem slovům vůbec neodpovídají,⁸⁰ a pokud je slovník jako ekvivalentní prezentuje, odvolává se na to, že „respondenti to takhle ukazovali“, jedná se o hrubou chybu, která svědčí o nedostatečné kompetenci autora slovníku ve znakovém jazyce a rovněž o jeho nezpůsobilosti k lexikografické práci.

Znaky však nemusejí plně odpovídat slovům ani v případě, že respondent psanému výrazu rozuměl. Jednoznačná ekvivalence mezi lexémy dvou jazyků je totiž velmi vzácným jevem.⁸¹ Nelze si představit (a platí to zejména pro sběr znaků na základě seznamu slov bez kontextu), že předložením slova v češtině získáme znak se stejným významem v českém znakovém jazyce. Za první slova v češtině mohou být mnohoznačná (nebo homonymní) a pak je doslova sázkou do loterie, se kterým významem bude respondent při překladu pracovat (např. česká slova „koruna“, „pasta“ mohou mít více různých významů), za druhé může čeština jistý význam pokrýt jedním lexémem, zatímco český znakový jazyk totéž významové pole pokrývá několika znaky s užším významem, než má slovo (např. českému slovu „nést“ nebo „dát“ odpovídá velké množství různých znaků, český znakový jazyk totiž zohledňuje ve formě slovesa i předmět, který neseme nebo dáváme). Neslyšící respondenti, kteří nejsou zvyklí a neumějí svůj jazyk reflektovat, jednoznačnou ekvivalenci očekávají a nabídnou ke každému slovu právě jeden znak, obvykle ten, který je jako první napadne. Ze sbíraného materiálu se pak mj. zákonitě vytrácí systematickosti. Lexikograf si musí být problému částečné ekvivalence mezi dvěma jazyky vědom a musí s ním umět pracovat nejen ve fázi sběru materiálu, ale také při vlastním sestavování slovníku, jinak je hodnota výsledného díla značně diskutabilní.

Další nevýhodou elicitací metody je, že vyjadřování respondentů bývá ovlivněno situací, v níž se v průběhu jazykového výzkumu nacházejí; mnozí neslyšící považují svůj jazyk za méně hodnotný, než je jazyk mluvený, proto znakování posunují

⁸⁰ Z vlastní zkušenosti můžeme uvést příklad, kdy respondenti místo požadovaných sloves *říz-
nout* a *praštit*, která jim byla v češtině evidentně neznámá, nabízeli znaky ŘÍZEK a PRACH. Protože neporozuměli napsaným slovům, použili strategii vizuálního porovnávání a zaměnili slova, která podobně graficky vypadají (termín viz Poláková, 2000).

⁸¹ Stačí se podívat do jakéhokoliv překladového slovníku např. česko-anglického, francouzsko-českého; zřídka se nám stane, že jednomu českému slovu odpovídá jedno anglické či francouzské slovo, např. „*příležitost*: 1. *vhodná chvíle – opportunity (to do, of doing)*, 2. *chvíle, kdy se něco děje – occasion*, 3. *nadějná chvíle chance, vhodný okamžik – konvenience*, 4. *shoda okolností – juncture*“ (Anglicko-český, česko-anglický slovník, 1994, s. 832.) Ve slovnících, kde figuruje znakový jazyk, je však ve většině případů jednomu českému slovu přiřazen jeden znak a nikdo se nad tím nepozastavuje.

směrem k „prestižnějším“ varietám, tj. bližším jazyku většiny, tedy ke znakované češtině.⁸² Získaná data pak obsahují jednotky, které jsou znakovému jazyku cizí.

Snaha vyrovnat znakový jazyk s mluveným v dané zemi může vést i k tomu, že respondenti znaky na místě vymýšlejí,⁸³ aby vedle slova v seznamu nezůstalo volné místo, jež by usvědčovalo znakový jazyk z neschopnosti vyjádřit to, co vyjadřuje jazyk mluvený. Chybí jim vědomí, že každý jazyk je schopen vyjádřit všechno, co potřebuje, každý jazyk to však může dělat jiným způsobem.

Záměrem lexikografa bývá, aby hotový slovník obsahoval jádro slovní zásoby. Pokud však vyjdeme při sběru materiálu pro slovník znakového jazyka z jádra slovní zásoby mluveného jazyka, k centrální slovní zásobě znakového jazyka se nedobereme. Nelze ji totiž jakýmkoliv způsobem z mluveného jazyka odvodit. Např. velmi důležitou složkou lexikálního jádra znakového jazyka jsou tzv. specifické znaky, ty však sběrem materiálu přes mluvený jazyk nikdy nezískáme; jedná se o lexémy kulturně vázané na komunitu Neslyšících, kterým v mluveném jazyce nikdy neodpovídá jen jedno slovo. Ze slovníku nám ale „vypadnou“ i jiné struktury typické pro znakový jazyk, které jsou součástí tzv. produktivního slovníku. Produktivní slovník, na rozdíl od stabilního, který se sestává ze znaků jejichž podoba je ustálená a neměnná, představuje sadu komponentů, které mluvčí skládá různým způsobem dohromady a vytváří tak lexikální formy vždy znovu, adekvátně potřebám aktuálního kontextu. Mezi komponenty produktivního slovníku náleží klasifikátorové morfémy, metaforické morfémy, manuální morfémy, morfémy pohybu a morfémy umístění.⁸⁴

⁸² Z vlastní zkušenosti víme, že zejména starší neslyšící bez vyššího vzdělání mají tendenci používat znakovanou češtinu. Např. při elicitaci znaků do druhého dílu *Všobecného slovníku českého znakového jazyka*, kde byly respondentům předkládány celé věty, se nám často stávalo, že neslyšící ukázali větu ve znakované češtině (ovlivnění českou větou a přítomností slyšících); když jsme se jich následně otázali, zda by toto ukázali i v běžném rozhovoru, přiznali, že nikoliv.

⁸³ Například při elicitaci znaků do připravovaného slovníku znaků států Evropy si neslyšící vymýšleli znaky pro méně známé státy (např. „Vatikán“, „Monako“, „Lucembursko“), neboť nechtěli přiznat, že žádný znak neznají.

⁸⁴ **Klasifikátor** je ve znakovém jazyce tvar ruky, který zastupuje jména a zařazuje objekty jimi běžně označované do různých kategorií podle určitých společných rysů, např. podle tvaru, velikosti, způsobu uchopení apod. V českém znakovém jazyce je např. tvar ruky D (ukazovák vztyčený ze zavřené ruky) klasifikátorem pro osoby, tvar ruky B (plochá dlan s prsty u sebe, obrácená směrem dolů) klasifikátorem pro vozidla. **Metaforické morfémy** jsou morfémy s obecným významem, který tvoří základ různých metafor. Díky nim se dostávají do blízkosti znaky, jejichž významy jsou od sebe daleko, ale mohou být vyjádřeny pomocí stejné metafory. Např. v britském znakovém jazyce se metaforický morfém s obecným významem „vysílání, vyzářování“ (otevírající se pěst) objevuje ve znacích SLUNCE, LAMPA, SPRCHA, KOMÍN, KOUZLO, ODESLAT (NĚCO), NAKAZIT (NĚKOH) atd. Metaforické morfémy mohou

Sběr jazykových dat znakového jazyka prostřednictvím mluveného jazyka za účasti znakového jazyka

Tento postup je podobný jako předchozí. Rozdíl je v tom, že elicitaci znaků jsou přítomny osoby (slyšící či neslyšící), které ovládají znakový jazyk. Tyto osoby podrobně znají heslář a zejména pak přesné významy jeho jednotlivých položek. To se může jevit jako samozřejmé, ale u úzce terminologicky zaměřených slovníků tomu tak není. Následná elicitace pak probíhá tak, že respondentům se sice předloží lexém mluveného jazyka, ale tento lexém je doplněn výkladem ve znakovém jazyce, popř. vizualizován obrázkem. Tímto způsobem získáme jistotu, že respondent význam daného lexému skutečně pochopil a porozuměl mu. Při vysvětlování je třeba dávat velký pozor, abychom nepoužili znak, o němž se domníváme, že je ekvivalentem zadaného lexému mluveného jazyka. V žádném případě nesmíme respondentům žádné znaky podsouvat! Elicitované znaky potom ještě předáme ke kontrole a posouzení lingvisticky vzdělanému rodilému mluvčímu znakového jazyka. Tímto způsobem se postupovalo např. při vytváření *Slovníku znakového jazyka terminologie z období těhotenství, porodu a péče o novorozence* (2005).

Troufáme si tvrdit, že jazykový materiál pro většinu dosavadních slovníků znakových jazyků, byl sbírán (pokud byl vůbec sbírán) způsobem „Jaký je znak pro slovo x?“ Výhody a nevýhody této metody jsme právě probrali. Je však nutné si znovu připomenout, že i kdybychom překonali všechna úskalí elicitací metody založené na mluveném jazyce, kvalita našeho slovníku závisí z velké části na podobě hesláře. Pojďme si tedy ukázat, jakým způsobem byly vytvářeny hesláře pro tři slovníky zmíněné v této kapitole⁸⁵ a jakým způsobem probíhala elicitace znaků.

být ve znakovém jazyce vyjádřeny tvarem ruky, pohybem ruky nebo jejím umístěním v prostoru. **Nemanuální morfémy** jsou pozice a pohyby hlavy a trupu, výraz obličeje, specifické pohyby úst. Obvykle mívají adverbialní funkci; např. v britském znakovém jazyce nafouknuté tváře znamenají velikou námahu při vykonávání dané činnosti, nebo její trvání po dlouhou dobu, příp. též slouží jako intenzifikátor při vyjadřování velikosti a/nebo množství. **Morfémy pohybu a umístění** jsou pohyby ruky a její umístění v prostoru, které vyjadřují pohyb objektu po určité dráze, nebo jeho výskyt na určitém místě. Ve většině případů se kombinují s dalšími morfémy, zejména pak s klasifikátory. Pomocí morfému pohybu a klasifikátoru osoby můžeme např. vyjádřit skutečnost, že nějaká osoba k nám přichází zleva, pohybuje se po kruhu, stojí před námi apod. Podrobný rozbor komponentů produktivního slovníku obsahuje úvodní partie slovníku *Dictionary of British sign language/English* (Brien, 1992).

⁸⁵ U většiny ostatních slovníků nám způsob vytváření hesláře a sběru jazykového materiálu není znám, autoři se o něm ve svých dílech nezmiňují.

- ☞ POTMĚŠIL, M. (2002): *Všeobecný slovník českého znakového jazyka A–N*. Praha: Fortuna.
- ☞ POTMĚŠIL, M. et al. (2005): *Všeobecný slovník českého znakového jazyka O–Ž*. Praha: Fortuna.

Vedoucí autorského kolektivu zde přikročil pro sestavení hesláře k vývoji speciální metody: byla vypsána slovní zásoba z české části souhrnných slovníků uvedených v českých učebnicích cizích jazyků pro samouky (angličtina, čínština, francouzština, maďarština, němčina, ruština). Předpokladem bylo, že tyto učebnice musel někdo na základě nějakých principů sestavit. Následovala úprava vzniklého souboru slov, která spočívala v odstranění duplicitních výrazů a vyjmutí kulturně a jinak specifických slov (např. *kazajka, průkaz PO SSM*). Dle našeho názoru by bylo potřeba s takto vytvořeným heslářem dále pracovat, nebránit se odstraňování některých lexémů a doplňování jiných, aby vznikl soubor hesel, který bude systematický a vzhledem k uživateli vstřícný, relevantní, nezavádějící. Systematičnost je jednou ze základních vlastností, jimiž by měl kvalitní slovník disponovat – tento jí bohužel nedisponuje. Neobsahuje totiž některá slova, která prokazatelně patří do jádra slovní zásoby (např. okno, oko, prase, jíst, les) a naopak obsahuje hesla, která bychom řadili spíše na okraj slovní zásoby (např. jitro, průsmyk, rekreace, lesnatý). Nesystematické je např. i pokrytí číslovek a vlastních jmen, v hesláři se vyskytují nahodile (heslová slova navíc často nejsou v citátovém tvaru; ke stavbě heslové stati se podrobněji vyjádříme v kapitole Stavba heslové stati).

Takto vytvořený heslář sloužil jako podklad pro sběr lexikálních jednotek českého znakového jazyka. Ke spolupráci byli pozváni neslyšící uživatelé českého znakového jazyka (nejlépe druhé generace) z různých regionů (Praha, Plzeň, Olomouc).⁸⁶ Slova z hesláře jim byla předkládána v psané podobě, v případě prvního dílu slovníku bez kontextu, v případě druhého dílu byla tato slova začleněna do vět; pokud respondent nerozuměl, vysvětlil mu význam slova neslyšící asistent výzkumného týmu ve znakovém jazyce.⁸⁷ Elicitované znaky byly zaznamenány na videokameru spolu s potřebnými poznámkami (např. údaj o regionu) jako pracovní verze.

⁸⁶ Autor sám tvrdí, že spolupráce s respondenty nebyla příliš dobrá a že jich bylo málo. My bychom ještě doplnili, že tito respondenti patřili spíše ke starší generaci, takže neznali některé „moderní“ znaky a měli tendence „sklouzávat“ do znakové češtiny.

⁸⁷ Podle údajů autora slovníku byl tento případ velmi řídký, Neslyšící česky psaným výrazům většinou dobře rozuměli.

Připravený pracovní záznam sloužil jako podklad pro výrobu nového, digitálního videozáznamu, na němž jednotlivé znaky ukazuje vždy jeden z neslyšících modelů. Tento videozáznam se stal materiálem pro vyhotovení fotografií znaků v knižní verzi slovníku. Pro každý znak získaný v terénu byl zhotoven záznamový arch obsahující tyto položky:⁸⁸ slovo, pro něž je znak ekvivalentem, zdroj (region), oblast (biologie, matematika, koníčky...), příklady užití slova, definice nebo objasnění významu, česká synonyma, blízké výrazy v češtině (nadřazené, podřazené), zápis znaku pomocí notačního systému, zdroj znaku (jméno respondenta), poznámky, autor záznamového archu, datum pořízení záznamu.

⊕ DINGOVÁ, N. – DVOŘÁKOVÁ, M. – FALTÍNOVÁ, R. – OKROUHLÍKOVÁ, L. – SERVUSOVÁ, J., ET AL. (2005): *Slovník znakového jazyka terminologie z období těhotenství, porodu a péče o novorozence*. [CD-ROM] Praha: Tamtam.

Odborné termíny z oblasti porodnictví byly nejprve excerpovány (vyhledány a vypsaný) z odborné i populárně-naučné literatury v češtině. Tento heslář byl postupně doplňován, upravován (zejména na základě konzultací s odborníky) a v konečné fázi rozčleněn do osmi tematických celků: matka; plod; těhotenství; porod; po porodu; novorozenec; lidé a prostředí kolem porodu; nemoci, komplikace a léčba. Odborníci pracující v oblasti porodnictví podrobně vysvětlili slyšícím členům základního týmu jednotlivé termíny obsažené v hesláři. Bylo totiž nutné, aby přesně pochopili jejich význam tak, aby je posléze mohli vysvětlit neslyšícím. Poté probíhala elicitace následujícím způsobem: všichni respondenti byli Neslyšící (uživatelé českého znakového jazyka a členové komunity Neslyšících), kteří se již s problematikou porodu setkali (neslyšící maminky, asistentka neslyšící maminky, absolvent střední zdravotnické školy). Slyšící neslyšícím respondentům vysvětlili přesný význam českého termínu v českém znakovém jazyce a na základě obrazového materiálu, aniž by použili jakýkoliv ekvivalent českého termínu. Posléze byla natočena „pracovní verze znaku“. Jednalo se buď o znak Neslyšícími již běžně používaný, nebo o znak nově vytvořený na základě lingvistických principů českého znakového jazyka (pouze na základě návrhů Neslyšících, slyšící odborníci se na tvorbě znaků aktivně nepodíleli, pouze co nejpresněji „předali“ význam termínu neslyšícím respondentům). Lingvistickou korekturu pracovní verze všech znaků provedla lingvisticky vzdělaná rodilá mluvčí českého znakového jazyka. Poté proběhlo natáčení finální verze všech znaků.

⁸⁸ Všechny údaje jsou zpracované v psané formě češtiny kromě zápisu znaku notačním systémem.

Sběr jazykových dat znakového jazyka bez účasti mluveného jazyka

Jestliže při sběru dat znakového jazyka eliminujeme mluvený jazyk, zbývají nám dvě možnosti:

- elicitovat znaky na základě neverbálního vyjádření skutečnosti (kresba, fotografie apod.);
- zaznamenávat spontánní, popř. evokované⁸⁹ jazykové projevy Neslyšících a dále s nimi pracovat

Použitím prvního postupu můžeme získat jen velmi omezenou část slovní zásoby znakového jazyka. Obrázkem či fotografií totiž nemůžeme vyjádřit všechna slova, je to možné jen u slov konkrétních, s abstraktními slovy už bychom měli problém. Navíc vždy hrozí nebezpečí, že si respondent obrázků nesprávně interpretuje (např. fotografii, na které bude zachyceno auto Škoda Favorit, je možno interpretovat různými způsoby a přiřadit k obrázku znaky AUTO, DOPRAVNÍ PROSTŘEDEK, ŠKODA, FAVORIT). Tento postup není v lexikografii obvyklý. Setkali jsme se s ním při sběru materiálu pro první fázi výzkumu českého znakového jazyka na počátku 90. let 20. století.

Slovníky znakových jazyků založené na lingvistických principech se od všech ostatních liší tím, že si za výchozí bod stanovily znakový jazyk. Sběr materiálu potom probíhá tak, že lexikografové nejprve shromažďují videozáznamy projevů ve znakovém jazyce. Ve spolupráci s rodilými mluvčími, kteří jsou schopni reflexe znakového jazyka, se následně pokoušejí stanovit citátovou formu jednotlivých znaků, vydělit a popsat jejich významy ve znakovém jazyce, najít vhodné příklady užití znaků atd. Teprve úplný závěr této fáze práce představuje hledání ekvivalentů znaků v mluveném jazyce, popř. překlad exemplifikace (příkladů užití) do mluveného jazyka. Ze zpracovaných znaků se vytváří lístková kartotéka nebo počítačová databáze, která tvoří základ pro sestavení hesláře slovníku.⁹⁰

⁸⁹ Jazykový projev respondenta můžeme získat např. tak, že ho pobídeme k vypravování na nějaké konkrétní pro něj přitažlivé téma.

⁹⁰ Podle svědectví Malmové (1992), sestavovali finští lexikografové jako podklad pro slovník znakového jazyka kartotéku. Již v roce 1994 byl zahájen společný projekt Velké Británie a Nizozemí, jehož cílem bylo vytvořit databázi znakového jazyka SIGNBASE jako podklad pro celou řadu aplikací, zejména pak pro slovník britský znakový jazyk – angličtina na CD-ROM a dvojjazyčné učební materiály v holandském znakovém jazyce a psané holandštině. (Brien – Brennan – Schermer – Harder – Bakker, 1995) V letech 1997–1998 byla vyvinuta databáze znakového jazyka na klagenfurtské Univerzitě v Rakousku (Krammer a kol., 2001).

Celý proces při tom provázejí opakované kontroly správnosti.⁹¹

Je nepochybné, že tato metoda práce je ve srovnání s předchozími zdaleka nejnáročnější. Sestavit slovník na základě znakového jazyka samotného zabere mnohem více času než sestavit jej na základě mluveného jazyka. Lexikografa čeká několikaleté sbírání příkladů užití každého znaku, jejich srovnávání, zobecnování významu a funkce každé lexikální jednotky, o problémech se stanovením citátové formy znaku ani nemluvě. Nároky na čas, vědomosti a schopnosti zainteresovaných osob však vyvažuje fakt, že jedině tímto způsobem lze získat jazyková data, která vypovídají o tom, jak jedinečným nástrojem pro uchopení světa je znakový jazyk, nikoliv o tom, jak vypadá mluvený jazyk ve vizualizované podobě. Slovník, který by byl založen na těchto principech však u nás doposud neexistuje. Tato náročná práce nás teprve v budoucnu čeká.

Musíme však dodat, že i u nás najdeme jednu publikaci, jejímž výchozím jazykem je český znakový jazyk, jedná se o *Specifické znaky* (Vysuček – Motejzíkova, 2003). Na tomto CD-ROMu jsou zpracovány znaky, ke kterým bychom se nebyli schopni dobrat prostřednictvím mluveného jazyka (jak již bylo uvedeno výše). Každý tento znak je vysvětlen na základě příkladů ze znakového jazyka a je mu přiřazen (většinou víceslovný) ekvivalent v českém jazyce. Autorem tohoto CD-ROMu je lingvisticky vzdělaný Neslyšící, rodilý mluvčí českého znakového jazyka.

V předcházejících odstavcích jsme probrali tři možnosti postupu lexikografa při sběru materiálu pro slovník znakového jazyka. V praxi se však objevil ještě další model: jazyková data znakového jazyka původně získaná elicitací přes mluvený jazyk jsou následně prověřována rodilými mluvčími znakového jazyka, a to již bez jakékoliv účasti mluveného jazyka. Lingvisté v tomto případě využijí materiál, který byl sesbíráán v minulosti – obvykle starší slovníky daného znakového jazyka – a podrobí ho dalšímu, kritickému zpracování. Ze znaků (bez ekvivalentů v mluveném jazyce) je sestaven seznam, jenž se předkládá neslyšícím respondentům, aby posoudili, zda se tyto znaky v komunitě Neslyšících skutečně používají a zda jsou v ní obecně srozumitelné. Heslář nového slovníku se pak skládá z lexikálních jednotek označených respondenty za skutečné znaky daného znakového jazyka; výchozím bodem další lexikografické práce je tedy znakový jazyk, nikoliv jazyk mluvený.

Tento postup zvolili japonští lingvisté při tvorbě počítačového slovníku japonského znakového jazyka. Vycházeli přitom z devatenácti starších slovníků existujících v knižní podobě (Kanda, 1994). Obdobně probíhala úvodní fáze

⁹¹ Popsaný postup srov. Malm, 1992; Engberg-Pedersen – Hansen, 1986; Schermer, 1990; aj.

práce na slovníku britský znakový jazyk – angličtina. Jeho autoři si zvolili za základ materiál původně sebraný Hayhurstem pro jeho projekt slovníku britského znakového jazyka (Brien – Turner, 1994).

Osobnost lexikografa

Současné nároky na kvalitu slovníku bez ohledu na to, zda jde o slovník mluveného, či znakového jazyka, jsou velmi vysoké. Tento fakt se samozřejmě odráží v požadavcích na počet a schopnosti lidí, kteří budou slovník vytvářet.

Je prakticky nemožné, aby byl kvalitní slovník dílem jednotlivce. Na práci se běžně podílí kolektiv lexikografů, který by měl být tak početný, aby bylo možno zajistit vydání slovníku (i vícesvazkového) v co nejkratším čase. Dlouhá prodleva mezi počátkem práce a finálním produktem by totiž mohla narušit homogenost materiálu a jednotnost zpracování.⁹²

V lexikografii znakových jazyků se s týmovou prací setkáváme zejména u slovníků založených na lingvistických principech, jejichž tradici zahájil Stokoe. V jeho případě se na slovníku podíleli tři lingvisté. Budeme-li sledovat další slovníky tohoto typu, zjistíme, že lexikografické týmy čítají většinou 4–6 osob. Skupina lidí, kteří se podílejí na přípravě slovníku, je však mnohem širší. Zahrnuje konzultanty-specialisty na různé oblasti slovní zásoby znakového i mluveného jazyka, ilustrátory nebo fotografy, jejich modely, neslyšící respondenty.

Početný lexikografický tým však sám o sobě kvalitu slovníku nezaručuje. „*Osobnost lexikografa musí vyznačovat lingvistická erudice, smysl pro jazykový materiál a jeho odstíny, znalost života a reality a pracovní metoda, jejímž cílem je všestranné objektivní zhodnocení dílčích dat i jejich vztahů*“ (Čermák – Blatná, 1995, s. 18).

⁹² Délka prodlevy je závislá zejména na rozsahu slovníku: devítisvazkový akademický *Příruční slovník jazyka českého* vycházel 22 let (1935–1957), přípravné práce k němu byly zahájeny již v roce 1901. *The Oxford English Dictionary*, který bývá považován za nejvýznamnější lexikografické dílo vůbec, byl nejnověji vydán v roce 1933 ve dvanácti svazcích, původně však vycházel od roku 1884 až do roku 1928, tedy plných 44 let.

Slovníky znakových jazyků mívají mnohem menší rozsah, více než jednosvazkové dílo je výjimkou, rovněž počet hesel ve slovníku se pohybuje maximálně do 10 000 (pro srovnání – jednosvazkový *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1998) má téměř 50 000 hesel, *kapení Česko-anglický/anglicko-český slovník* (1991) obsahuje dohromady přes 14 000 hesel). Menšímu rozsahu slovníků odpovídá i doba potřebná ke zpracování, která se pohybuje od jednoho roku (Ptáček – Kotvová, 1998) do deseti let (Malm, 1998).

Velkým přínosem pro dnešní lexikografii je možnost využití počítačové techniky, očekává se od ní, že pomůže dobu práce na slovníku podstatně zkrátit.

Ideálním typem lexikografa by v případě znakového jazyka byl Neslyšící s lingvistickým vzděláním, jehož osobnost by se vyznačovala výše uvedenými vlastnostmi. V praxi je ovšem takových lidí velmi málo. Ve většině zemí se dodnes setkáváme s nedostatkem lingvisticky vzdělaných rodilých mluvčích znakového jazyka.⁹³ Tento problém lze částečně řešit tak, že sestavíme kolektiv lexikografů ze slyšících i Neslyšících. Je však třeba si uvědomit, že ačkoliv je Neslyšící plně kompetentní ve znakovém jazyce, nemusí mít ještě schopnost dívat se na něj z odstupů, jako na objekt zkoumání. Je rovněž důležité, aby si Neslyšící osvojil základní lingvistickou terminologii. K tomu může dopomoci krátké úvodní lingvistické školení, kterým by měl každý neslyšící zájemce o práci na slovníku projít.

Dokud nebude možné, aby se znakovým jazykem pracovali Neslyšící sami, měl by se veškerý lingvistický výzkum odehrávat ve spolupráci slyšících a Neslyšících. Poslední instancí by však při vynášení rozhodnutí týkajících se jejich vlastního jazyka měli být vždy Neslyšící, rodilí mluvčí daného znakového jazyka.

V současné době se v některých zemích stále ještě setkáváme s příručkami, jejichž proces vzniku a výsledná podoba nemá se skutečnou lexikografickou prací společného nic, nebo jen velmi málo. Pravděpodobnou příčinou zrodu těchto slovníků je snaha uspokojit společenskou poptávku, a to v co možná nejkratší době. Mnozí lidé podle mého názoru podléhají falešnému přesvědčení, že vytvořit slovník znakového jazyka je mnohem jednodušší než vytvořit slovník jazyka mluveného. Jak jinak si vysvětlit fakt, že práci na slovníčích mluvených jazyků zcela samozřejmě vykonávají lingvisté, zatímco do sestavování slovníku znakového jazyka se pustí i naprostý laik?

⁹³ V České republice absolvovali první Neslyšící lingvisticky zaměřený studijní obor v roce 2003.

5. Způsoby zachycení znaků

Již v první části naší publikace jsme nastínili základní odlišnosti znakového a mluveného jazyka. Víme, že narozdíl od češtiny, která je jazykem audio-orálním, je český znakový jazyk vnímán zrakem a je založený na tvarech, pozicích a pohybech rukou, obličej, hlavy a horní části trupu; je tedy jazykem vizuálně-motorickým.

Další rozdíl spočívá v tom, že český jazyk má dvě základní realizační formy – mluvenou a psanou. Mluvená forma je vývojově starší, psaná forma jazyka vznikla jako záznam formy mluvené. Grafické zachycování jazykových jednotek, potažmo celých jazykových projevů pomocí soustavy grafických znaků (tj. písma) má v lidském světě důležitou funkci: fixuje jinak v čase pomíjivé jazykové projevy a umožňuje tak jejich uchování a předávání na velké vzdálenosti místní i časové. Možnost fixovat jazykové jednotky písmem je mimořádně důležitá pro lingvistické bádání. Jak jazykový materiál, jehož analýzu lingvistika provádí, tak konečný výstup této analýzy mají nejčastěji písemnou formu. Příkladem toho je právě lexikografie – všechny slovníky (bez ohledu na typ) jsou realizovány v psané formě jazyka (v případě elektronických slovníků lze pořídit i audionahrávku mluvené formy).

V případě znakového jazyka se ocitáme v jiné situaci. Specifický způsob jeho existence je příčinou obtíží při pokusech zachytit tento jazyk graficky. Proto také žádný znakový jazyk nemá psanou formu, která by byla jeho uživateli všeobecně akceptována. Lingvistika, potažmo lexikografie znakových jazyků, byla tedy od počátku nucena nějakým způsobem řešit absenci psané formy znakového jazyka, neboť bylo potřeba znaky do slovníku nějakým způsobem zachytit. Uvedme si tedy různé možnosti zachycení znaku, jejich výhody a nevýhody a způsoby jejich využití v našich slovníčích.

Notační zápis

Notační (transkripční) systémy⁹⁴ se snaží pomocí různých typů symbolů, které jsou více či méně ikonické, zapsat jednotlivé složky znaku. Většina notací se zaměřuje pouze na zápis manuální složky znaku, některé notace i na nemanuální složku znaku. V notacích se můžeme setkat se zachycením všech nebo některých charakteristik a parametrů znaku (místo artikulace, tvary ruky/

⁹⁴ Více o notačních systémech Okrouhlíková (2007a, 2008).

rukou, orientace ruky/rukou, pohyb ruky/rukou, vzájemná poloha rukou; nemanuální komponenty). První notační systém vytvořil Stokoe (*SNS – Stokoe's Notation System*), tento systém umožňuje zapisování manuální složky znaků (místo artikulace (TAB), tvar ruky (DEZ) a pohyb (SIG)) pomocí souborů symbolů s mnemotechnickými rysy. Stokoe tento notační systém posléze použil ve slovníku *A Dictionary of American Sign Language on Linguistic Principles* z roku 1965. Znaký ASL jsou zde prezentovány pouze prostřednictvím notačního zápisu.

Kromě tohoto notačního systému existuje i celá řada dalších (např. HamNoSys, Signwriting), kterých se v současné době využívá spíše k výzkumným účelům. Ve slovnících se jich užívá spíše jako doplňkového způsobu zachycení znaku (většinou doplňují obrázek, fotografii či videozáznam). Záznam notací je totiž pro běžného uživatele slovníku velmi komplikovaný, a pokud není v jeho užívání zblhlý, neumožňuje mu znak přesně reprodukovat.

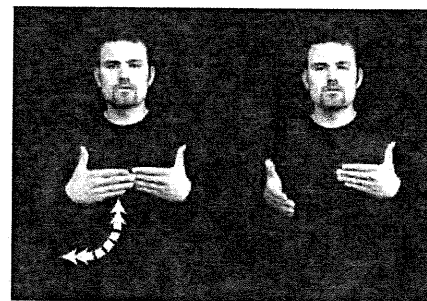
S notačním zápisem se u nás setkáme pouze ve dvou dílech *Všeobecného slovníku českého znakového jazyka* (Potměšil, 2002, 2005) a ve *Specifických znacích* (Vysuček – Motejzíkova, 2003).⁹⁵ Zde se využívá notace, která byla vytvořena v roce 1996 na základě jedné z modifikací SNS Alenou Macurovou.

- 📖 POTMĚŠIL, M. (2002): *Všeobecný slovník českého znakového jazyka A–N*. Praha: Fortuna.
- 📖 POTMĚŠIL, M. et al. (2005): *Všeobecný slovník českého znakového jazyka O–Ž*. Praha: Fortuna.

Notační zápisy zde doplňují fotografie znaků a mají sloužit k případnému lepšímu pochopení nezřetelně vyfotografovaných znaků. Aby uživatel mohl s notací pracovat, musí mu být vysvětlena. V prvním díle slovníku se však objevuje pouze teoretické vysvětlení principů notace bez vysvětlení jednotlivých symbolů, takže notace je vlastně bezúčelná a pro běžného uživatele zcela nesrozumitelná. Vysvětlivky se objevují až ve druhém díle slovníku, který byl vydán o tři roky později. V obou dílech bohužel najdeme v notačních zápisech poměrně velké množství chyb a nepřesností.

⁹⁵ Notační zápisy byly vytvořeny i pro slovníky *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast historie* a *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast přírodopis: botanika* (Potměšil, 2005), nakonec však do nich nebyly zařazeny.

DVEŘE/A

DVEŘE /A
Odemkni dveře a vstup dovnitř!

DVOJITÝ /A
Objednal jsem si dvojitou porci.

Praha
 $\dot{B}_{\downarrow > \uparrow} \dot{B}_{\downarrow <}$ $\times(\uparrow \uparrow)$ notační zápis

Praha
 $\text{CD}_{\downarrow \wedge}$ $(v \equiv) [\hat{D}]$ notační zápis

Ukázka notačního zápisu ve *Všeobecném slovníku českého znakového jazyka A–N* (převzato z Potměšil, 2002, s. 144).

- 📀 VYSUČEK, P. – MOTEJZÍKOVÁ, J. (2003): *Specifické znaky*. [CD-ROM] Praha: FF UK, Pevnost.

Každý znak na tomto CD-ROMu je reprezentován notačním zápisem a slovním popisem jeho produkce (tento popis vychází z notace, používají se v něm i symboly pro tvary ruky, jejichž tabulku zde najdeme). Uživatel se tedy orientuje spíše podle slovního popisu než podle notace. Samostatné specifické znaky zde nejsou zachyceny ani fotografií ani videonahrávkou, figurují pouze jako součást příkladových vět.

Specifický znak č. 1
 Předchozí   O úroveň výš   Další

Notace znaku

TAB DEZ o1 o2 HA sig DEZ o1 o2 HA sig

∅ A v > | A v ↑

notační zápis

Popis znaku

L.P jsou ve tvaru A, pohybují se současně nahoru a dolů v neutrálním prostoru před tělem s dlaněmi orientovanými dolů.

Nemanuální složka znaku

Opakované krátké nafouknutí tváří, podle počtu pohybů rukou, artikulace „BB“.

Obecný význam

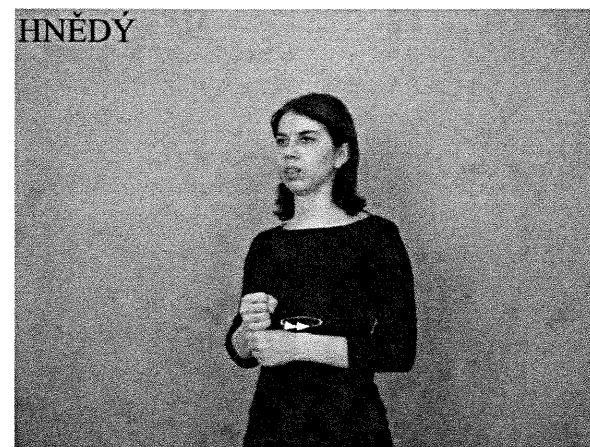
- 1) Vyjádření pravidelného, opakování nějaké činnosti. Často se objevuje v souvislosti s místem a časem.
- 2) Mít s někým poměr.

Příklady:
 Příklad č. 1.1
 Příklad č. 1.2
 Příklad č. 1.3
 Příklad č. 1.4
 Příklad č. 1.5
 Příklad č. 1.6

Ukázka notačního zápisu ve *Specifických znacích* (převzato z Vysuček – Motejzíkova, 2003).

Slovní popis znaku

Slovní popis spočívá v tom, že slovy popíšeme, jak se znak artikuluje. Často se ho využívá k doplnění fotografie či obrázku znaku, kde nelze přesně zachytit pohyb (zcela samostatný slovní popis se používal spíše v historických slovnících). Vytvářet i čist slovní popis je obtížné a zdlouhavé, navíc ve slovníku zabere poměrně mnoho místa. Pokud nemáme přesně stanovená pravidla a systém výrazů, které budeme pro slovní popis využívat, nemusí se nám povést znak dokonale a srozumitelně zachytit. Opravdu podrobný slovní zápis znaku, který zachycuje všechny detaily, může vypadat např. takto:

Dlaň pasivní ruky (ruka je sevřená v pěst; ukazovák, prostředník, prsteník a malík jsou ohnuty do dlaně a dotýkají se jí; palec je před ohnutými prsty a dotýká se jich) směřuje k tělu a prsty směřují doprava; aktivní ruka (ruka je sevřená v pěst; ukazovák, prostředník, prsteník a malík jsou ohnuty do dlaně a dotýkají se jí; palec je před ohnutými prsty a dotýká se jich), jejíž dlaň směřuje doleva a prsty od těla, vykonává horizontální kruhový pohyb proti směru hodinových ručiček a je v trvalém kontaktu s palcovou hranou pasivní ruky.

U nás využívá slovní popis znaku několik slovníků, žádný z nich to však nečiní příliš systematicky. Zápis je spíše nahodilý, neúplný a mnohdy pro uživatele nesrozumitelný. Autor by měl vždy v úvodu vysvětlit výrazy, které bude ve svém popisu používat (např. označení tvarů ruky, pohybů), a tyto výrazy pak systematicky používat. Jak uvidíme níže, do slovního popisu bývá často zařazen i popis motivovanosti znaku (či spíše mnemotechnické pomůcky pro zapamatování znaku).

Uvedme si nyní alespoň některé příklady slovních popisů znaků z našich slovníků:

CSONKA, Š – MISTRÍK, J – UBÁR, L. (1986): *Frekvenční slovník posunkové řeči*. Bratislava: SIPN.

- V tomto slovníku doplňuje slovní popis černobílé fotografie, např.
- PODMIENKA (PODMÍNKA) „Pravá ruka obrátaná dlaňou hore robí krúživý pohyb popod ľavú ruku obráženou dlaňou dole“ (s. 173).
  - MENO (JMÉNO) „Palcom pravej ruky sa v strede cela urobí pohyb naznačujúci krížik“ (s. 122).

● **podoba**
podoba

Prostředníky a ukazovky ruk s
vystřetím směrem od těla a urobí
pohyby naznačující porovnávání.

● **mesiac**
měsíc

Prava ruka s mírně vystřetým uka-
zovákem a palcem urobí pohyb
zhora nadol.

Ukázka slovního popisu znaku ve *Frekvenčnom slovníku posunkovej řeči*
(převzato z Clonka – Mistrík – Ubár, 1986, s. 173, 122).

📖 GABRIELOVÁ, D. – PAUR, J. – ZEMAN, J. (1988): *Slovník znakové řeči*.
Praha: Horizont.

V tomto slovníku doplňuje slovní popis pouze některé černobílé fotografie
znaků, někdy je ve slovníku naopak jen slovní popis, který není doplněn foto-
grafií, např.

- KOJIT „Pootevřená ruka při pohybu od prsu sevře prsty“ (s. 83).
- KLEŠTĚ „Pokrčený ukazovák a prostředník naznačí vytahování hřebíku“
(s. 81).
- LÍMEC „Ukazovky a palce rýsují od stran krku límeček, nakonec se spojí“
(s. 101).
- MOKRÝ „Prsty se svírají do štipců“ (s. 117).
- PŘIKRÝVKA, PŘIKRÝT SE „Naznačí se přitažení přikrývky po těle k hlavě“
(s. 189).

benzín

benzín Pravý palec krouží po levé dlani.

beseda

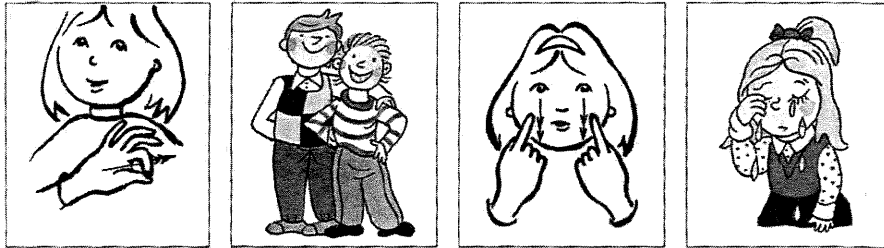
beseda Ruce se pohybují střídavě naho-
ru a dolů.

Ukázka slovního popisu znaku ve *Slovníku znakové řeči*
(převzato z Gabrielová – Paur – Zeman, 1988, s. 18, 19).

- 📖 RŮŽIČKOVÁ, M. (1997): *Učíme se českou znakovou řeč*. Praha: Septima.
- 📖 RŮŽIČKOVÁ, M. (2000): *Než půjdeme do školy*. Praha: Septima.
- 📖 RŮŽIČKOVÁ, M. (2001): *Znakování pro každý den*. Praha: Septima.

V tomto „slovníku“ doplňuje slovní popis černobílé kreslené obrázky znaků
a barevné kreslené obrázky, které znázorňují to, co daný znak označuje, např.

- POZOR, POZORNÝ „Vrchní ruka 2× poklepe na spodní“ (1997, s. 15).
- KOČÁREK „Naznačíme houpaní kočárkem“ (1997, s. 28).
- MLÉKO „Střídavě svíráme pěsti – dojíme krávu“ (1997, s. 37).
- HLOUPÝ „Prsty v plochem štipci kreslí na čele kolečko“ (2000, s. 83).
- MOTÝL „Ruce jsou volně rozevřené, zkřížené a palci zaklesnuté do sebe.
Prsty se třepetají“ (2001, s. 69).

PŘÍTEL, KAMARÁD: Ruka poklepává na rameno.

PLAKAT: Prsty opakovaně znázorňují tekoucí slzy.

Ukázka slovního popisu z knihy *Učíme se českou znakovou řeč* (převzato z Růžičková, 1997, s. 67).

📖 *Slovník znaků křesťanských pojmů pro Neslyšící* (2001). Praha: Naděje.

Tento slovník kombinuje slovní popis s vlastním „notačním“ systémem, který doplňuje černobílé kreslené obrázky znaků. Základní tvary rukou (zde nazývané pozice) jsou očíslovány od 1 do 33, směr prstů a směr dlaně je označen šesti různými symboly. Levá ruka je označena písmenem L a pravá ruka písmenem P. Tyto údaje jsou pak doplněny slovním popisem umístění a pohybu rukou, v některých případech i slovním popisem nemanuální složky znaku.

Směr prstů:

- ↑ - prsty směřují nahoru;
- ↓ - prsty směřují dolů;
- ↳ - prsty směřují od těla;
- ↵ - prsty směřují k tělu;
- < - prsty směřují doleva;
- > - prsty směřují doprava.

Směr dlaně:

- ↑ - ruka dlaní nahoru;
- ↓ - ruka dlaní dolů;
- ↳ - ruka dlaní od těla;
- ↵ - ruka dlaní k tělu;
- < - ruka dlaní doleva;
- > - ruka dlaní doprava.

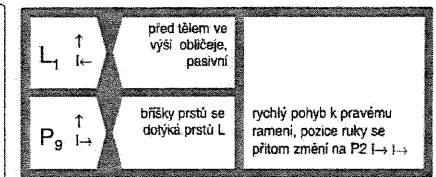
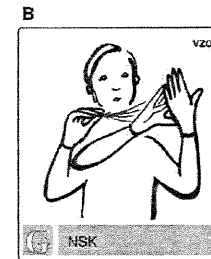
Ukázka symbolů, které ve *Slovníku znaků křesťanských pojmů* označují směr prstů a dlaně (převzato ze *Slovníku znaků křesťanských pojmů*, 2001, s. 15).

AUTORITA

podst.jm./slov., G-klas., n.

2) *Příklad:* Autoritu si také mohou získat tím, jak žijí. Lidé si mě mohou vážít kvůli tomu, co říkám a dělám. Budou mě brát vážně a budou ochotni mě poslouchat. Budu pro ostatní lidi vzorem.

Znak B

1 pravé rameno se při pohybu ruky odtažuje dozadu

Ukázka slovního popisu ve *Slovníku znaků křesťanských pojmů* (převzato ze *Slovníku znaků křesťanských pojmů*, 2001, s. 42).

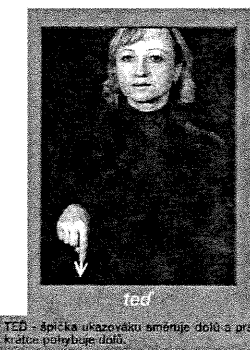
📖 BROŽÍK, J. – MASNÍK, B. – KURCOVÁ, Z. (1999–2007): *Slovník znakového jazyka*. Gong. Praha: ASNEP, od roč. XXIII, č. 5.

V tomto slovníku doplňuje slovní popis černobílé fotografie, např.

- HLUBOKÝ „Špička ukazováku směřuje dolů a prst se dvakrát pohybuje dolů“ (4/2002).
- ČERPAT „Rozevřená ruka dlaní dolů se při pohybu nahoru sevře“ (5/1999).
- MLHA „Mírně rozevřené ruce, prsty dolů se pohybují krouživě k sobě“ (9/1999).

DNES, NYNĚ - obě natažené ruce jsou dlaněmi nahoru a prsty mají se směrem dolů.

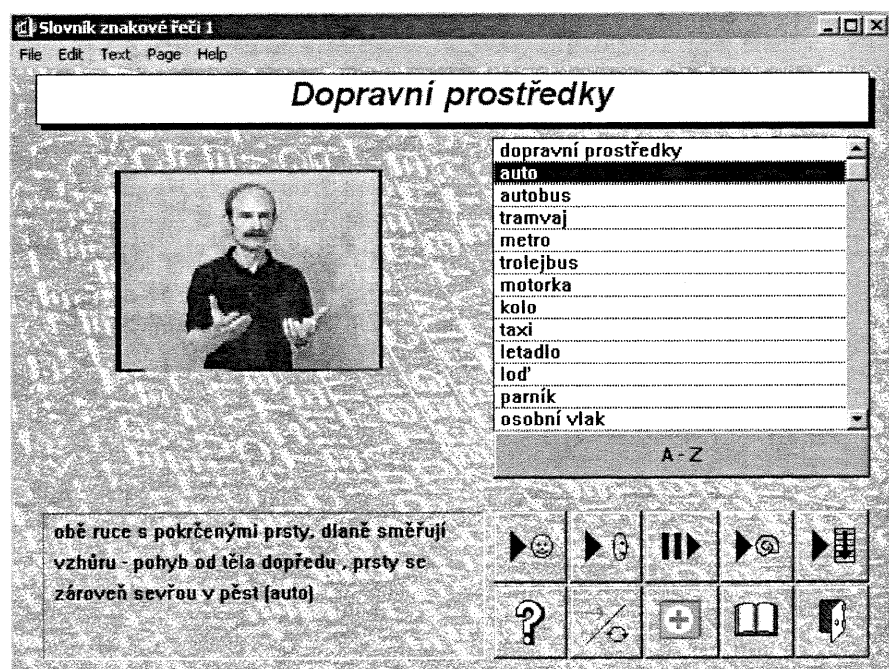
TED - špička ukazováku směřuje dolů a prst se krouživě pohybuje dolů.

Ukázka slovního popisu znaku ze slovníku v časopisu *Gong* (převzato z *Gong* 4/2002).

- ⊕ PTÁČEK, V. – KOTVOVÁ, M. (1998): *Slovník znakové řeči. I. díl.* [CD-ROM] Praha: PedF UK.

V tomto slovníku slovní popis doplňuje videonahrávku znaku, patrně proto, aby překlenul fakt, že nahrávka je poměrně nekvalitní a má malé rozměry, např.

- AHOJ „*Volně natažená ruka – pohyb od hlavy směrem do strany (ahoj).*“
- BRUSLIT „*Obě ruce s nataženými dlaněmi, vodorovně vedle sebe – střídavý pohyb jedné a druhé ruky směrem dopředu, jako při bruslení (leden).*“
- TEPLA „*Natažená ruka s dlaní směřující k ústům – kroužíme rukou na místě (teplo).*“

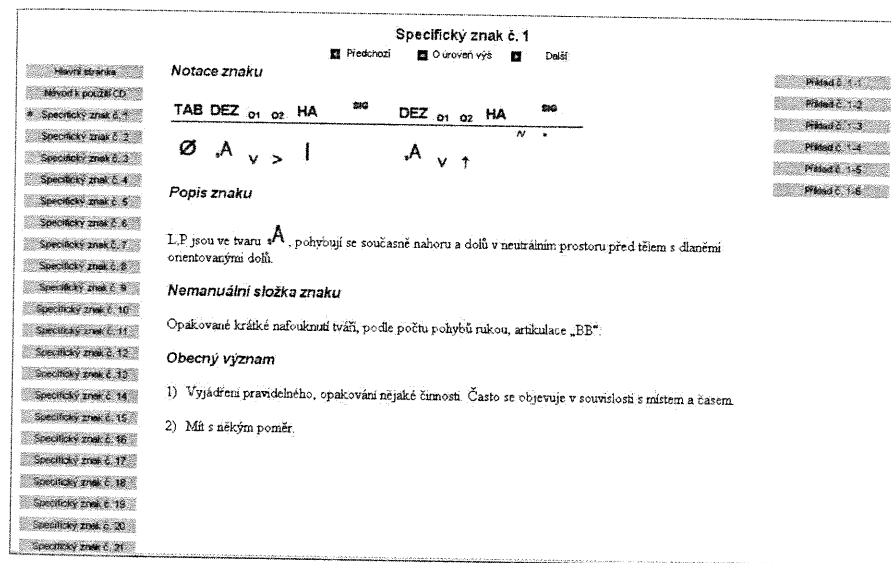
Ukázka slovního popisu ze *Slovníku znakové řeči* (převzato z Ptáček – Kotvová, 1998).

- ⊕ VYSUČEK, P. – MOTEJZÍKOVÁ, J. (2003): *Specifické znaky.* [CD-ROM] Praha: FF UK, Pevnost.

V tomto „slovníku“ doplňuje slovní popis notací zápis znaku; popis manuální složky znaku tak vlastně „kopíruje“ notaci. Pozitivní je, že publikace obsahuje také slovní popis nemanuální složky znaku, např.

Specifický znak č. 2 „*L ve tvaru A s orientací dlaně dolů, v neutrálním prostoru před tělem. P ve tvaru D s dlaní orientovanou dolů se pohybuje po hřbetu L ruky od zápěstí k loktu, při pohybu P dojde k mírnému pootočení zápěstí. V konečné fázi P má orientaci ruky doleva. Svěšené koutky rtů, dolní ret se utáhne pod horní, artikulace F.*“

Specifický znak č. 7 „*P ve tvaru Y s dlaní orientovanou dolů se vnější stranou palce pohybuje po čele zleva doprava, následuje pohyb dolů se současným prudkým vytočením doprava. Negativní výraz – stažené obočí, naklonění hlavy ve směru pohybu ruky, pootvřená ústa, lehce vyplazený jazyk.*“

Ukázka slovního popisu ve *Specifických znacích* (převzato z Vysuček – Motejzíkova, 2003).

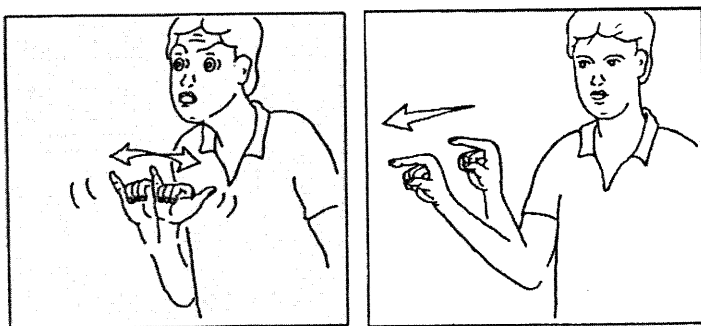
Kreslený obrázek (doplněný šipkami)

Kreslené obrázky se používaly hlavně v době, kdy ještě nebyla běžně dostupná technika, která by umožnila jiné zachycení znaku (fotoaparát, videokamera), v některých slovnících je však můžeme nalézt i dnes. Vzhledem k tomu, že znaky jsou produkovány v trojrozměrném prostoru, je jejich zachycení dvojrozměrným obrázkem poměrně obtížné. Proto bývá obrázek doplňován šipkami, které znázorňují pohyb, slovním popisem, případně notací. Někdy má také obrázek „čtyři ruce“, které znázorňují jednotlivé fáze pohybu. Pokud se ve slovníku používají šipky, měl by být podrobně vysvětlen jejich systém, aby je uživatel dokázal dešifrovat. Velkým problémem kreslených obrázků je zachycení nemanuální složky znaku – obličej je na kresbě bývá většinou pouze schematické a jejich výraz se příliš nemění, někdy se stává, že jsou zakresleny pouze ruce bez obličeje.

S kreslenými obrázky⁹⁶ se u nás můžeme setkat ve čtyřech slovnících:⁹⁷

MRZÍLKOVÁ, E. – OSTATKOVÁ, M. (1993): *Základy české znakové řeči I.* Jinočany: H&H.

V této publikaci najdeme černobílé kreslené obrázky doplněné „dutými“ šipkami, jejichž autorem je Václav Ostatek (občas se dokonce pokusil o zachycení mimiky, což je bezpochyby pozitivní).

Ukázka kreslených obrázků ze *Základů české znakové řeči I.* (převzato z Mrzílková – Ostatková, 1993).

⁹⁶ Ukázky obrázků znaků uvádíme záměrně bez jejich českých ekvivalentů, aby si čtenáři mohli vyzkoušet „čitelnost“ znaků.

⁹⁷ Učebnice od autorky Růžičkové považujeme za jeden celek, jelikož ztvárnění znaků je ve všech stejné.

- ☞ RŮŽIČKOVÁ, M. (1997): *Učíme se českou znakovou řeč.* Praha: Septima.
- ☞ RŮŽIČKOVÁ, M. (2000): *Než půjdeme do školy.* Praha: Septima.
- ☞ RŮŽIČKOVÁ, M. (2001): *Znakování pro každý den.* Praha: Septima.

Znaky v těchto publikacích jsou znázorněny pomocí černobílého obrázku, který vždy zachycuje obličej a ruce (autorem obrázků je Jan Žampach). Obrázky jsou doplněny šipkami, jejichž význam je v úvodu vysvětlen.

Pohyby jednou rukou

	Šipka označuje směr jednoduchého pohybu (např. znak TY)
	Opakovaný pohyb jedním směrem (znak TENTO)
	Pohyb tam a zpět, opakovaný pohyb tam a zpět
	Jeden kruh (znak SLUNCE)
	Dva kruhy jednou rukou (znak ČÍ)
	Prsty se svírají (znak S.SE)
	Prsty se rozevírají (znak SPRCHA)
	Ruka se otáčí v zápěstí (znak NE)
	Ruka opisuje obloučky (znak POMÁLU)
	Ruka kmitá oběma směry (znak KDO)
	Pohyb prstů (znak VODA)

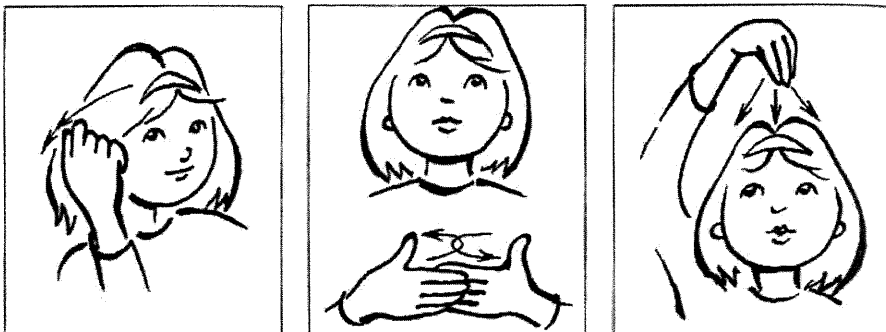
Pohyby oběma rukama

	Jednoduchý pohyb oběma rukama stejným směrem (znak VOZIT)
	Opakovaný pohyb oběma rukama stejným směrem (znak ČEKAT)
	Kruh oběma rukama stejným směrem (znak AUTO)
	Kruhy oběma rukama v protisměru (znak MLHA)
	Jednoduchý pohyb oběma rukama v protisměru (znak NOVÝ)
	Opakovaný pohyb oběma rukama v protisměru (znak KROUPY)
	Jednoduchý pohyb obou rukou od sebe (znak SVĚTLO)

Ukázka z publikace *Učíme se českou znakovou řeč* – vysvětlivky k šipkám (převzato z Růžičková, 1997, s. 9).

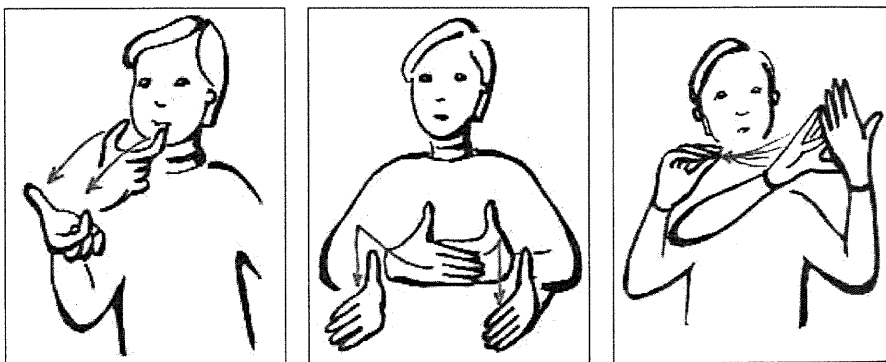
Konkrétní využití šipek v obrázcích pak vypadá např. takto:

Ukázka kreslených obrázků znaků z publikace *Učíme se českou znakovou řeč* (převzato z Růžičková, 1997, s. 33).

📖 *Slovník znaků křesťanských pojmů pro Neslyšící* (2001). Praha: Naděje.

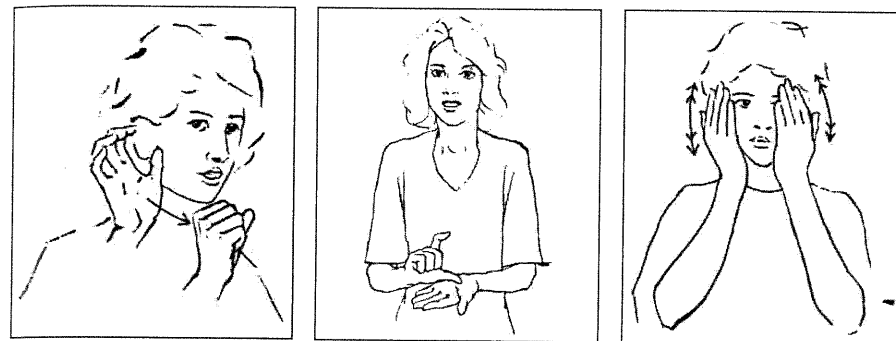
Znaky v tomto slovníku jsou znázorněny pomocí černobílého obrázku, který vždy zachycuje obličej a ruce. Obrázky jsou doplněny zelenými šipkami, jejichž význam je v úvodu vysvětlen. Vzhledem k tomu, že autor obrázků je stejný jako u předchozích publikace, je stejný i systém šipek.

Ukázka kreslených obrázků znaků ze *Slovníku znaků křesťanských pojmů* (převzato ze *Slovníku znaků křesťanských pojmů*, 2001, s. 42).

📖 LACHMAN, A. – DANĚK, Z. (1996): *Obrázkové karty se znakovou řečí*. Praha: ČUN.

Tuto publikaci tvoří soubor karet, na kterých jsou černobíle zakreslené znaky, někdy doplněné šipkami (autor těchto kreseb není uveden).

Ukázka kreslených obrázků znaku na *Obrázkových kartách se znakovou řečí* (převzato z Lachman, Daněk, 1996).

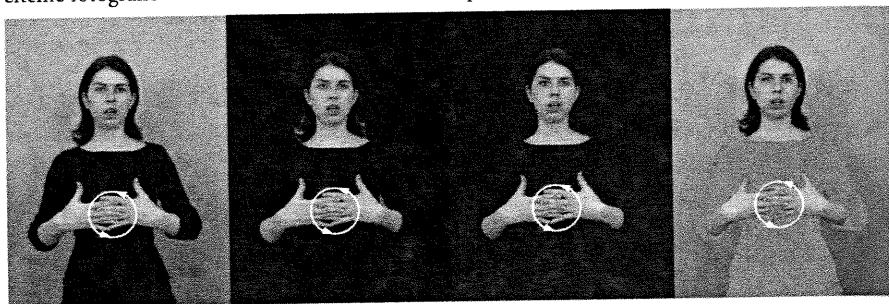
Fotografie znaku (doplněná šipkami)

S rozvojem techniky se začalo ukazovat jako výhodné zachytit znaky pomocí fotografie. Fotografie je sice stejně jako obrázek dvojrozměrná, ale pokud je dobře zpracovaná, dokáže přesněji zachytit manuální složku znaku, zejména tvary rukou, a také nemanuální složku, hlavně výraz obličeje. Protože však nedokáže zachytit pohyb, bývají za tímto účelem vytvářeny různé fotomontáže či série fotografií, které zachycují ruce v různých fázích určitého pohybu. Fotografie bývají také doplňovány šipkami, slovním popisem nebo notačním zápisem.

Při vytváření fotografie musíme mít vždy k dispozici kvalitní prostředí a kvalitní model. Fotografie by měly být pořizovány v dobře osvětleném ateliéru na jednobarevném, nejlépe tmavším pozadí kvalitním fotoaparátém. Modelem by měl být vhodně oblečený (oblečení by nemělo splývat s pozadím, mělo by však být dostatečně tmavé, aby na něm byly zřetelně viditelné ruce) Neslyšící, rodilý mluvčí znakového jazyka. Výhodné je zabírat mluvčího z různých úhlů s ohledem na to, aby byl znak co nejlépe čitelný (zepředu, z profilu, z poloprofilu atd.). Fotografie by měly být dostatečně zřetelné a dostatečně velké, abychom mohli znak snadno dešifrovat.

čitelné fotografie

špatně čitelné fotografie

Ve většině slovníků najdeme (kvůli nižším pořizovacím nákladům) fotografie černobílé. V českých slovnících bohužel často nacházíme velmi nekvalitní fotografie doplněné šipkami,⁹⁸ jejichž význam není vysvětlen.

☞ CSONKA, Š – MISTRÍK, J – UBÁR, L. (1986): *Frekvenčný slovník posunkové řeči*. Bratislava: SIPN.

V tomto slovníku nalezneme černobílé fotografie doplněné bílými šipkami. Fotografie nejsou příliš kvalitní, model splývá s pozadím; jsou ale dostatečně velké a znaky jsou poměrně čitelné. Modelka je podle potřeby snímána z různých úhlů, nepoužívá však mimiku, pouze artikuluje slovenská slova.

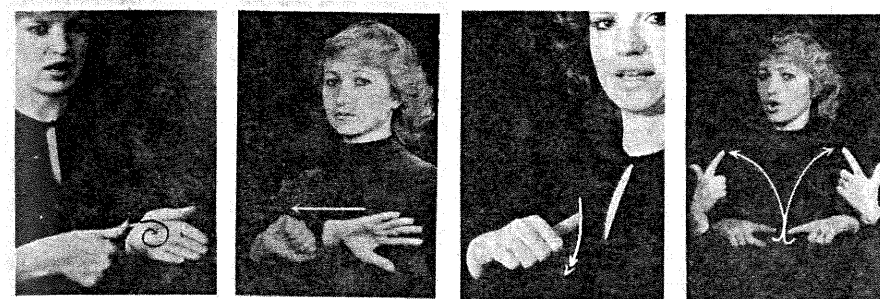

Ukázka fotografií znaku ve *Frekvenčnom slovníku posunkovej řeči* (převzato z Csonka – Mistrík – Ubár, 1986, s. 173, 122).

⁹⁸ Ukázky fotografií znaků uvádíme záměrně bez jejich českých ekvivalentů, aby si čtenáři mohli vyzkoušet „čitelnost“ znaků.

☞ GABRIELOVÁ, D. – PAUR, J. – ZEMAN, J. (1988): *Slovník znakové řeči*. Praha: Horizont.

Znaky jsou reprezentovány černobílými fotografiemi doplněnými vkreslenými černými nebo bílými šipkami (tak, aby byly kontrastní s barvou pozadí), jejichž systém není nikde vysvětlen. Modelky jsou fotografovány v tmavém oblečení na tmavém pozadí, takže obličej a ruce jsou dostatečně kontrastní, tělo však splývá s pozadím; kvalita fotografií je špatná. Pozice modelek je taková, aby byl znak co nejlépe čitelný (občas je na fotografii zachycena pouze část hlavy či těla), někdy se využívá fotomontáže. Modelky nepoužívají mimiku, pouze artikuluji česká slova. Podobu znaku nelze vždy přesně interpretovat.

Ukázka fotografií ve *Slovníku znakové řeči* (převzato z Gabrielová – Paur – Zeman, 1988, s. 18).

☞ POTMĚŠIL, M. (2002): *Všeobecný slovník českého znakového jazyka A–N*. Praha: Fortuna.

☞ POTMĚŠIL, M., ET AL. (2005): *Všeobecný slovník českého znakového jazyka O–Ž*. Praha: Fortuna.

Znaky v tomto slovníku jsou prezentovány pomocí černobílé fotografie doplněné bílými nebo černými šipkami (jejich systém není vysvětlen). U některých znaků se k lepšímu vyjádření pohybu využívá fotomontáže nebo sledu více fotografií. Ve slovníku se objevují tři různé modely (mladší muž a žena v prvním dílu, starší muž ve druhém dílu). Fotografie v prvním dílu jsou příliš tmavé, těla modelů splývají s pozadím. Fotografie ve druhém dílu jsou naopak velmi světlé, model je oblečen v nevhodné volné košili. Všechny fotografie jsou pořízeny ze předu (to je patrně způsobeno tím, že jsou zhotovovány z videí) a zabírají celý

znakovací prostor, proto by uživatel mohl sledovat mimiku. Fotografie jsou však velmi malé, a tudíž i nezřetelné a špatně čitelné.

Ukázka fotografií z *Všeobecného slovníku českého znakového jazyka* (převzato z Potměšil 2002, 2005, s. 144, 182).

📖 BROŽÍK, J. – MASNÍK, B. – KURCOVÁ, Z. (1999–2007): *Slovník znakového jazyka*. Gong. Praha: ASNEP, od roč. XXIII, č. 5.

Znaky v tomto slovníku jsou reprezentovány černobílými fotografiemi doplněnými černými nebo bílými šipkami. Pozadí i modelka jsou černé, takže tělo zcela splývá s pozadím. Ruce i obličej jsou zřetelné, modelka však nepoužívá žádnou mimiku.

Ukázka fotografií znaků ze slovníku v časopisu Gong (převzato z Gong, 4/2002).

Videonahrávka znaku

Způsoby zachycení znaků, o kterých jsme mluvili doposud, se užívají spíše v knižních slovnících. Při současných technických možnostech se však tato forma ztvárnění znaku jeví jako zastaralá a nevyhovující. Je zřejmé, že zejména

pohyb a nemanuální komponenty nelze věrohodně a objektivně popsat statickými obrázky nebo slovními údaji. Videozáznam dokáže věrněji zachytit skutečnou podobu a průběh celého znaku. Při přehrávání videozáznamu můžeme také využívat různých funkcí, jako je např. opakované přehrávání videa, zpomalené přehrávání videa, přehrávání videa po krocích, zvětšení videa, pozastavení videa, přední pohled, boční pohled atd. To vše zaručuje uživateli slovníku bezproblémovější čitelnost znaků. Tyto ovládací prvky by měly být v každém slovníku samozřejmostí, bohužel tomu tak není.

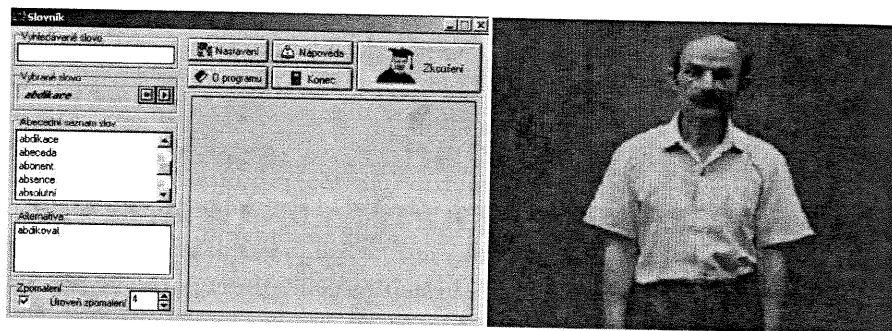
I při pořizování videonahrávky je důležité dodržovat určitá pravidla. Videozáznam by měl být, pokud možno, pořízen v profesionálním, dobře osvětleném ateliéru pomocí kvalitní videokamery (videa by neměla být rozmazaná, za modely by neměly být stíny atd.). Kvalita videozáznamu musí být dostatečně vysoká, aby neztěžovala uživateli recepci a interpretaci znaku, na druhou stranu je však nutné myslet i na to, že čím kvalitnější videozáznam, tím více bude zaplněna omezená kapacita paměti média; tyto dvě skutečnosti je nutné uvést do příznivého poměru. Za modelem by mělo být jednotné tmavší pozadí, model by měl být oblečen v tmavším přiléhavém oblečení, které nesplývá z pozadím a zároveň jsou na něm dobře viditelné ruce. Měl by být zabírán celý znakovací prostor tak, aby nedocházelo k tomu, že znakovací má některé části těla mimo obraz („useknuté“ ruce, hlava atd.). Je vhodné pořídit záznam nejen zepředu, ale také z profilu, neboť boční pohled může v mnoha případech uživateli pomoci správně identifikovat způsob pohybu, tvary ruky atd. Modelem by měl samozřejmě být rodilý uživatel českého znakového jazyka – Neslyšící. Slovník by měl mít takové parametry, aby bylo možné ho bez problémů spustit na běžně dosažitelných typech počítačů.

Videonahrávky využívají všechny slovníky, které nejsou zařazeny mezi slovníky knižní, to znamená slovníky, jejichž médiiem uložení je videokazeta, CD-ROM, DVD či internet. Zaměřme se tedy nyní na to, jak vypadají videonahrávky znaků a jejich ovládací prvky ve slovnících české provenience.

☉ PTÁČEK, V. – BUBERLE, V. (1997): *Český slovník znakového jazyka 1–4*. [CD-ROM] Praha: ČUN.

Kvalita videozáznamu zde není příliš vysoká (bylo třeba, aby se slovník vešel na 4 disky), rozměry videa jsou velmi malé a nedají se zvětšit. Videozáznamy mají různou kvalitu, některé jsou světlejší, některé tmavší, model je od objektivu kamery v různých vzdálenostech, někdy sedí, někdy stojí, vždy je však natočen

pouze z čelního pohledu. Model byl snímán na modrém pozadí, ale má na sobě nevhodnou, světle žlutou košili, takže znaky nejsou vždy zcela zřetelně vidět. Při dokončení produkce znaku má model „useknuté“ ruce. Kromě možnosti různých úrovní zpomalení nemá video žádné ovládací prvky.⁹⁹

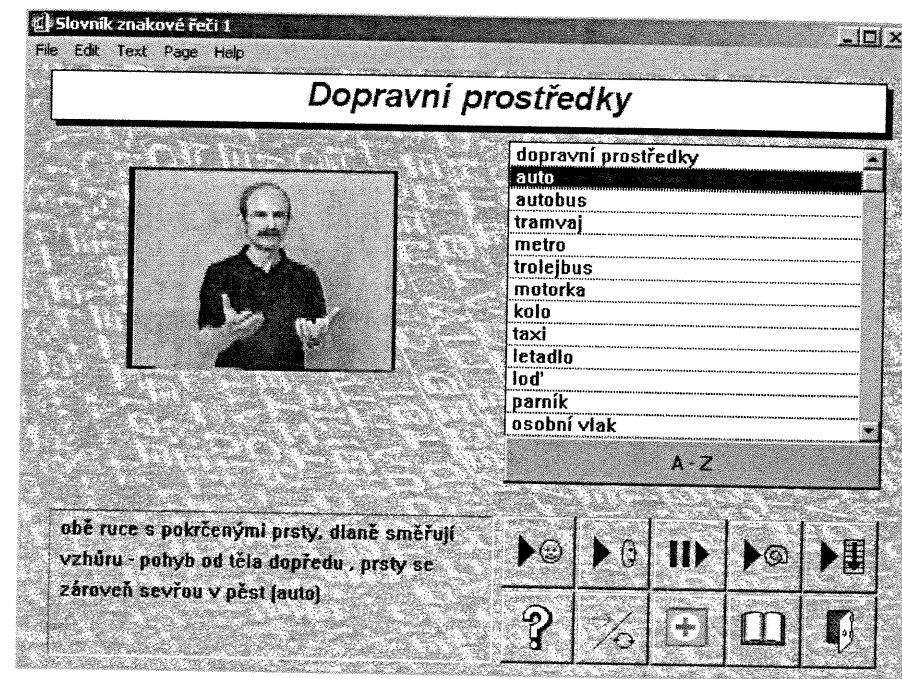

Ukázka zpracování videa v *Českém slovníku znakového jazyka* (převzato z Ptáček – Buberle, 1997).

- ⊕ PTÁČEK, V. – KOTVOVÁ, M. (1998): *Slovník znakové řeči. I. díl.* [CD-ROM] Praha: PedF UK.

Kvalita videozáznamu zde není příliš vysoká (při přehrávání vypadají pohyby trhaně), rozměry videa jsou téměř miniaturní a nelze je zvětšit. Na videozáznamech jsou dva modely – muž a žena, oba oblečení v tmavém na světle zeleném pozadí. Znaky nejsou příliš čitelné, při dokončení produkce znaku mají znakovající ruce mimo obraz. U tohoto slovníku je třeba ocenit na tehdejší dobu velmi sofistikované ovládací prvky. Slovník nám nabízí čelní i boční pohled na znak (v čelním pohledu je znak přehráván se zvukem – české slovo), krokování záznamu, přehrávání znaku zpomalenou rychlostí, postupné přehrávání všech znaků v aktuálním tématu, přepínání mezi jednorázovým a opakovaným přehráváním znaku.

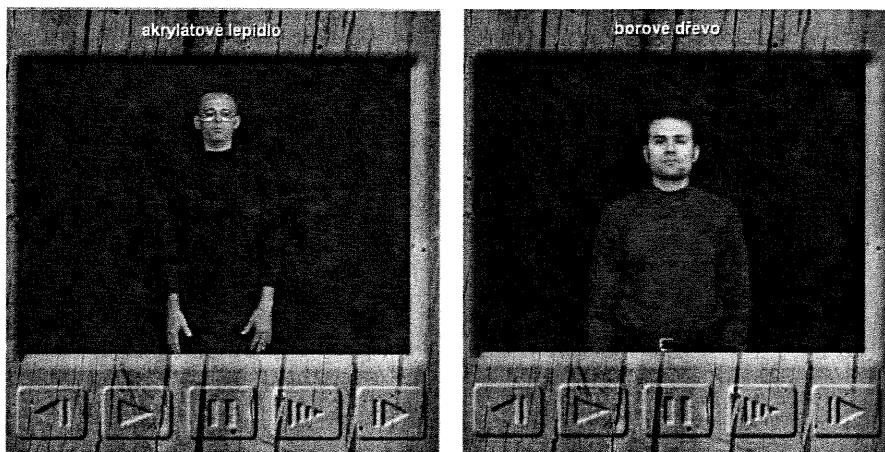
⁹⁹ Vzhledem ke stáří slovníku nelze videa bezproblémově přehrát na novějších typech Windows (2000, XP).

Ukázka zpracování videa ve *Slovníku znakové řeči* (převzato z Ptáček – Kotvová, 1998).

- ⊕ POTMĚŠIL, M. (2002): *Zpracování dřeva – terminologická pomůcka.* [CD-ROM] Beroun.

Kvalita videozáznamu je poměrně dobrá, video je však malých rozměrů a nelze ho zvětšit. Pozadí i oblečení modelu jsou černé (několik znaků ukazuje jiný model v modrém roláku, který je zabrán z větší blízkosti, má „useknuté“ ruce a nepoměrně více místa nad hlavou), slovník nám nabízí pouze čelní pohled. Pokud jde o ovládací prvky, v nabídce je pouze normální a zrychlené přehrávání znaku, krokování znaku a pauza.

Ukázka zpracování videa ve slovníku *Zpracování dřeva – terminologická pomůcka* (převzato z Potměšil, 2002).

☺ *Kurz české znakové řeči I., II., III., IV.* (2002–2006). [CD-ROM] Brno: Unie neslyšících.

Tento CD-ROM nabízí skutečně „svěrázně“ pojetí videonahrávek. Střídá se na nich celá řada modelů – slyšících i neslyšících; nalezneme zde dokonce i některé známé osobnosti ze světa českého šoubyznysu. Modely jsou snímány na bílém pozadí (to má za následek vznik stínů) a jsou oblečeny v roztočivých kostýmech (někdy jsou využity i filmové triky), které podtrhují význam jednotlivých znaků. To vše má za následek horší čitelnost znaků. Navíc modely pro slovník českého znakového jazyka by měli být jeho rodilý mluvčí, nikoliv osoby, které ČZJ vůbec neovládají a nemají s ním nic společného.¹⁰⁰ Video nemá žádné ovládací prvky.

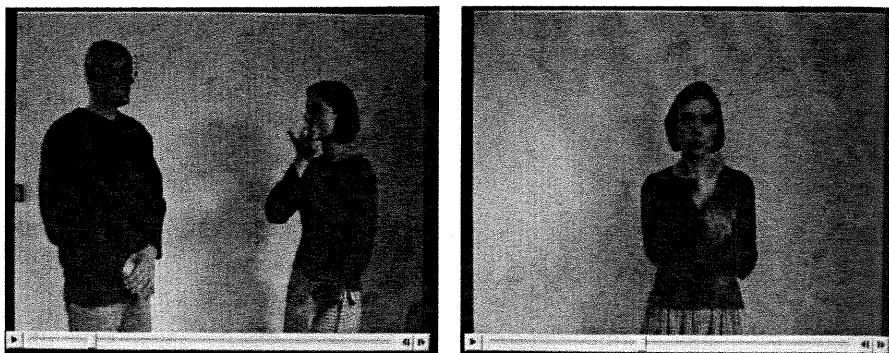
¹⁰⁰ Chápeme, že přítomnost slavných osobností měla za úkol přitáhnout k neslyšícím a ke znakovému jazyku pozornost veřejnosti. Nicméně např. Bolek Polívka neukazuje znak MILIÓŇ o nic lépe, než by například české slovo DŘEVO vyslovil Brad Pitt. CD-ROM tak slouží spíše k pobavení než ke studiu.

Ukázka zpracování videa v *Kurzu české znakové řeči I., II., III.* (převzato z Kurzu české znakové řeči I., II., III., 2002–2005).

☺ *Tecno Zeinu Vjúka znakové řeči.* [CD-ROM] (bibliografické údaje neuvedeny).

Videozáznam pro tento CD-ROM je zřejmě pořizován v běžné místnosti, pozadí za modely tvoří bílá zeď, na které je kromě mnoha stínů v některých záběrech vidět i vypínač elektrického osvětlení a kus židle. Slyšící modelka je oblečena v černém tričku a nevhodné kostičkované zavinovací sukni. Model mužského pohlaví, který se objevuje v některých dialogích, je oblečen v černém tričku a modrých džínách. Kromě přehrávání, pauzy, posunutí vpřed nebo vzad a krokování vpřed nebo vzad nemá video žádné ovládací prvky, je poměrně malé a nelze ho zvětšit.

Ukázka zpracování videa v *Tecno Zeinu Vjuka znakové řeči* (převzato z Tecno Zeinu).

- ☹ *Terminologie pro počítače, internet, tvorbu webových stránek a typografii v českém znakovém jazyce* (2003). [CD-ROM] Praha: ASNEP.

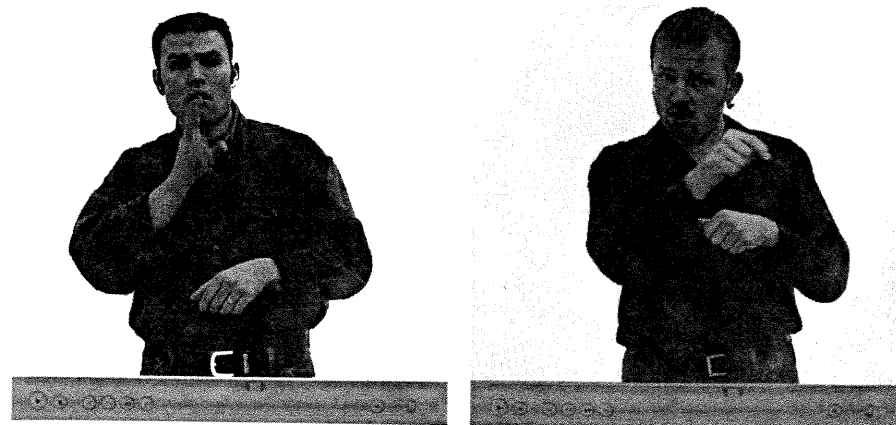
Videozáznam je poměrně kvalitní, dostatečně velkých rozměrů. Neslyšící model oblečený v černém tričku s krátkým rukávem je zabírán zblízka zepředu a znaky jsou dobře čitelné i přes nepříliš vhodné pozadí tvořené různými odstíny červené barvy. Panel ovládacích tlačítek nám nabízí přehrání aktuálního, předchozího a následujícího termínu, pozastavení a zastavení videa, opakované přehrávání jednoho či více termínů, změnu rychlosti přehrávání videa (100–15 %).

Ukázka zpracování videa v *Terminologii pro počítače, internet, tvorbu webových stránek a typografii v českém znakovém jazyce* (převzato z *Terminologie pro počítače, internet, tvorbu webových stránek a typografii v českém znakovém jazyce*, 2003).

- ☹ VYSUČEK, P. – MOTEJZÍKOVÁ, J. (2003): *Specifické znaky*. [CD-ROM] Praha: FF UK, Pevnost.

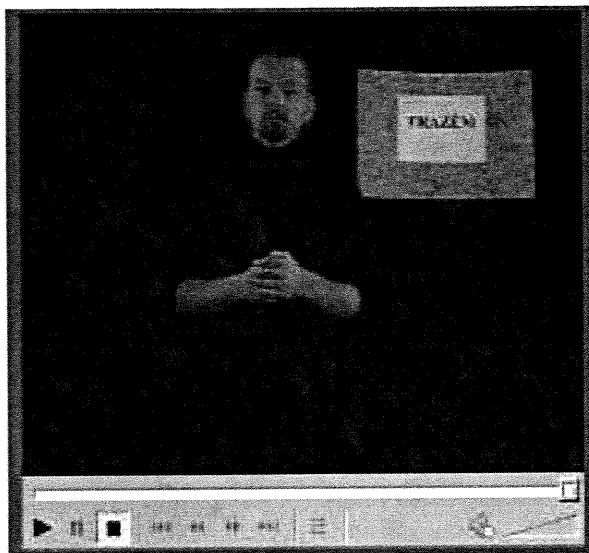
Videozáznam je kvalitní, černobílý, dostatečně velký, zachycuje poměrně zblízka zepředu tři různé neslyšící modely (dva muže a jednu ženu) oblečené v tmavém oblečení na bílém pozadí (ruce jsou na tomto pozadí občas nezřetelné). Video lze pouze přehrát, pozastavit a posunout vpřed.

Ukázka zpracování videa na CD-ROMu *Specifické znaky* (převzato z Vysuček – Motejzíkova, 2003).

- ☹ *Lexikologie pro základní školy* (2003). [CD-ROM] Praha: FF UK.

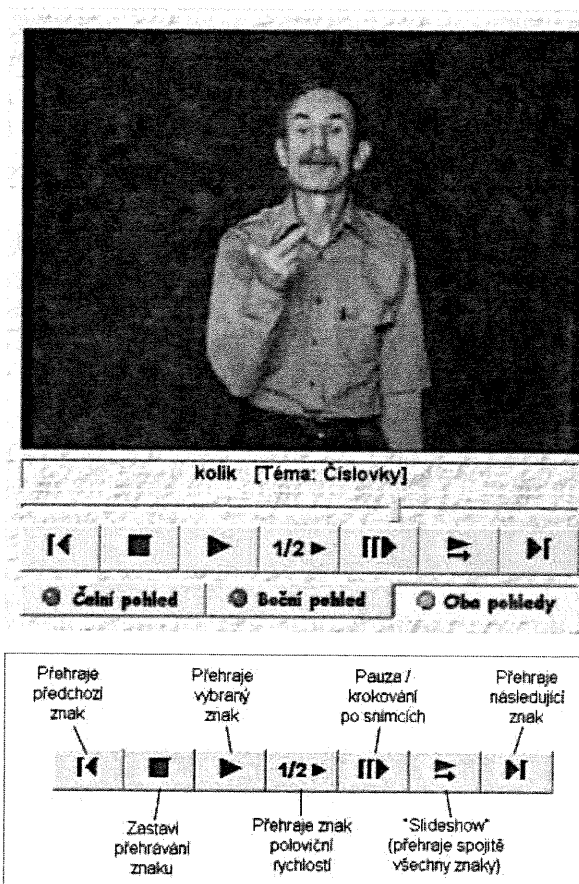
Videozáznam je poměrně čitelný, lze ho zvětšit na celou obrazovku. Neslyšící model je oblečen v černém a pozadí je také černé, takže jeho tělo zcela splývá s pozadím. Video lze pouze přehrát, pozastavit a posunout vpřed.

Ukázka zpracování videa v Lexikologii pro základní školy (převzato z Lexikologie pro základní školy, 2003).

- ☹ LANGER, J. – PTÁČEK, V. – DVOŘÁK, K. (2004): *Znaková zásoba českého znakového jazyka k rozšiřujícímu studiu surdopedie se zaměřením na znakový jazyk 1., 2., 3., 4.* [CD-ROM] Olomouc: UP PedF.

Videozáznam nemá úplně nejvyšší kvalitu, tmavě šedé pozadí trochu „zrní“. Neslyšící model je oblečený ve světle modré košili, což není nejvhodnější oblečení. Při dokončení znaku má ruce mimo záběr a zavřené oči; při produkci znaku se často dívá stranou objektivu (zřejmě na někoho, kdo mu ukazuje znaky a stojí mimo kameru). Slovník nám nabízí čelní i boční pohled na znak, přehrání aktuálního, předchozího a následujícího znaku, přehrání znaku poloviční rychlostí, krokování znaku po snímcích a „slideshow“, která přehraje spojitě všechny znaky.

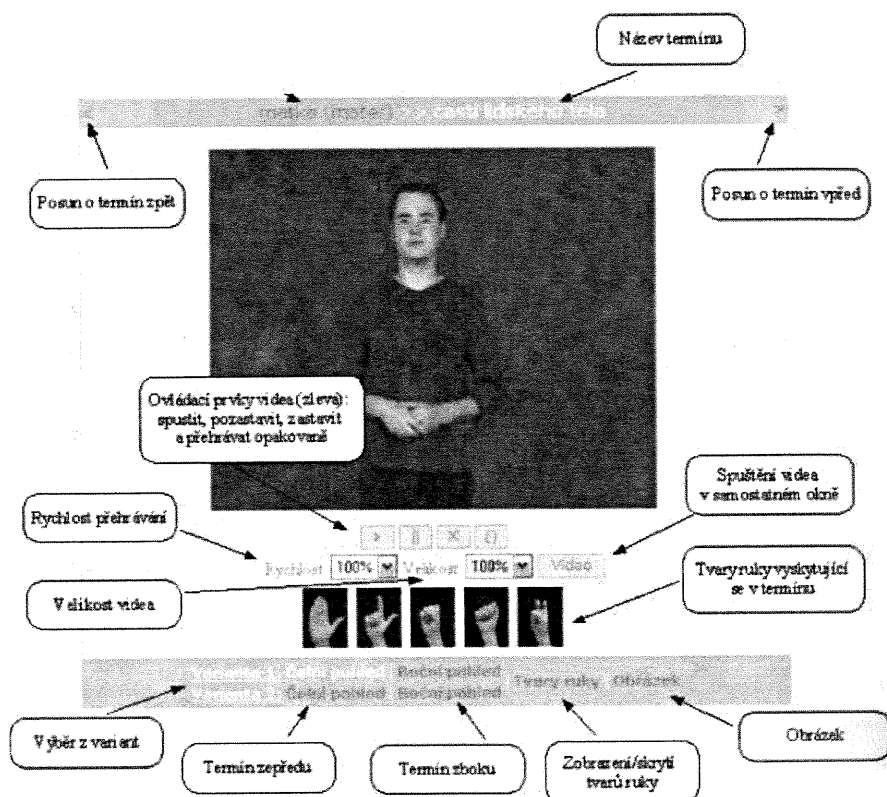

Ukázka zpracování videa na CD-ROMu *Znaková zásoba českého znakového jazyka k rozšiřujícímu studiu surdopedie se zaměřením na znakový jazyk 1.* (převzato z Langer – Ptáček – Dvořák, 2004).

- ☹ DINGOVÁ, N. – DVOŘÁKOVÁ, M. – FALTÍNOVÁ, R. – OKROUHLÍKOVÁ, L. – SERVUSOVÁ, J., ET AL. (2005): *Slovník znakového jazyka terminologie z období těhotenství, porodu a péče o novorozence.* [CD-ROM] Praha: Tamtam.

Videonahrávky jsou pořízeny v profesionálním ateliéru, jejich zpracování však neproběhlo vhodným způsobem, proto se ruce občas rozmazávají. Barva oblečení tří neslyšících modelů a pozadí je přizpůsobena tématu slovníku a jeho

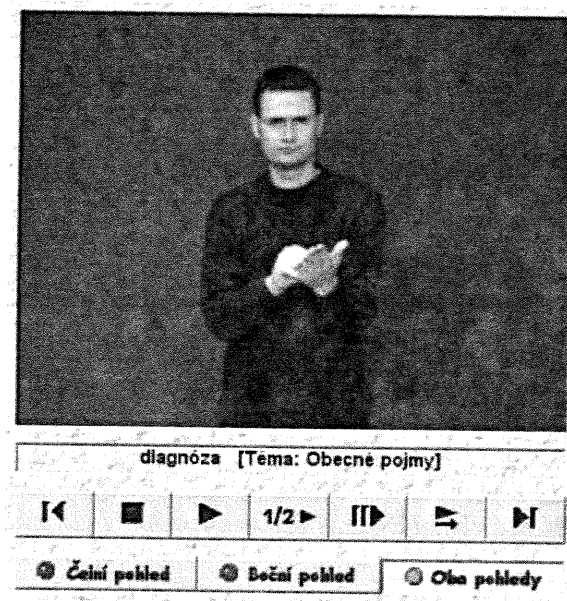
uživatelům – neslyšícím maminkám. Muž je oblečen v šedém tričku a je za ním modré pozadí, jedna žena má černé tričko a je na černém pozadí, druhá žena má růžové tričko a je natáčena na zeleném pozadí, nebo červené tričko a je natáčena na modrém pozadí. Video z čelního i bočního pohledu lze přehrát v různých rychlostech (100–300 %) a v různých velikostech (50–200 %). Dále ho lze zastavit, pozastavit a opakovaně přehrát.

Ukázka zpracování videa na CD-ROMu *Slovník znakového jazyka terminologie z období těhotenství, porodu a péče o novorozence* (převzato z Dingová – Dvořáková – Faltínová – Okrouhlíková – Servusová, 2005).

- ⊕ HORÁKOVÁ, R. (2005): *Znaková zásoba terminologických pojmů (speciální pedagogika)*. [CD-ROM] Brno: MU.

Videozáznam není z nejkvalitnějších, pozadí je tmavě šedé a mírně „zrní“, nedoslýchavý model je oblečen v tmavé mikině, znaky jsou poměrně čitelné. Po ukončení produkce znaku má model ruce mimo záběr. Slovník nám nabízí čelní i boční pohled na znak, přehrání aktuálního, předchozího a následujícího znaku, přehrání znaku poloviční rychlostí, krokování znaku po snímcích a „slideshow“, která přehraje spojitě všechny znaky.

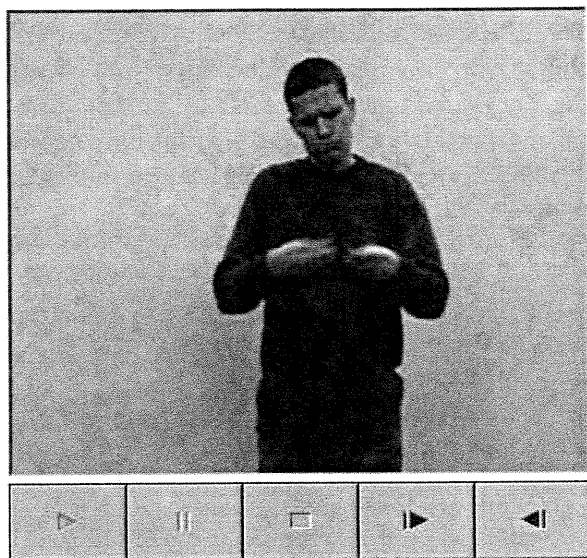
Ukázka zpracování videa na CD-ROMu *Znaková zásoba terminologický pojmů (speciální pedagogika)* (převzato z Horáková, 2005).

- ⊕ Potměšil, M. (2005): *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast historie*. [CD-ROM] Praha: Fortuna.

Video je poměrně kvalitní, avšak obrázek je příliš malý a nelze ho zvětšit. Nedoslýchavý model je zabírán pouze zepředu z větší dálky na bílém (či spíše světle šedém) pozadí, má tmavé tričko. Počet ovládacích prvků je také omezen,

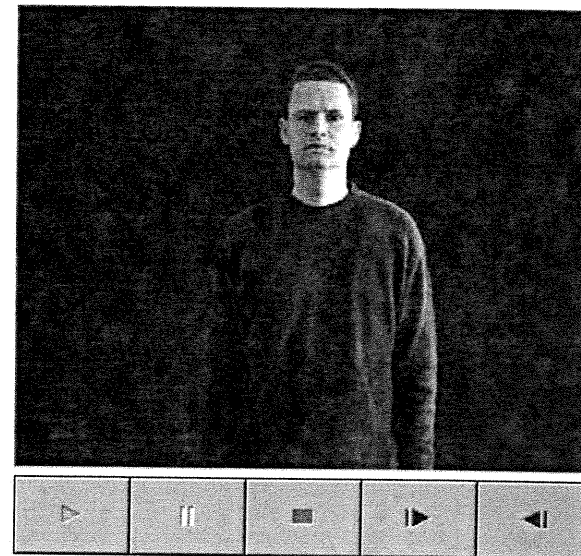
znak můžeme pouze přehrát, zastavit, pozastavit a krokovat po snímcích dopředu i dozadu (tato funkce však nemá velký význam).

Ukázka zpracování videa ve *Slovníku pojmů znakového jazyka pro oblast historie* (převzato z Potměšil, 2005).

- ⊕ POTMĚŠIL, M. (2005): *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast přírodopis: botanika*. [CD-ROM] Praha: Fortuna.

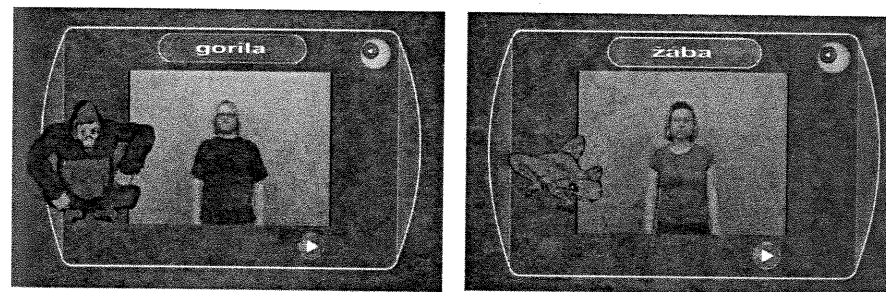
Video není úplně kvalitní, rozmazává se; nedoslýchavý model je zabírán pouze zepředu na tmavém pozadí (jedná se patrně o látku, na které jsou vidět sklady) a má tmavé tričko; po dokončení produkce znaku má „useknuté“ ruce. Počet ovládacích prvků je omezen, znak můžeme pouze přehrát, zastavit, pozastavit a krokovat po snímcích dopředu i dozadu (tato funkce však nemá velký význam).

Ukázka zpracování videa ve *Slovníku pojmů pro oblast přírodopis: botanika* (převzato z Potměšil, 2005).

- ⊕ *Zvířátka v českém znakovém jazyce* (2005). [CD-ROM] Praha: FRPSP.

Videa na tomto CD-ROMu nejsou příliš kvalitní, šedé pozadí mírně zrní, ruce modelů, muže a ženy, kteří jsou oblečení v zelených tričkách, se rozmazávají, obrázek není moc velký a nelze ho zvětšit. Kromě přehrávání znaku zde nenalezneme žádný ovládací prvek.

Ukázka zpracování videa na CD-ROMu *Zvířátka v českém znakovém jazyce* (převzato z *Zvířátka v českém znakovém jazyce*, 2005).

⊕ *Taktilní znakový jazyk pro hluchoslepé* (2006). [CD-ROM] Praha: Lorm.

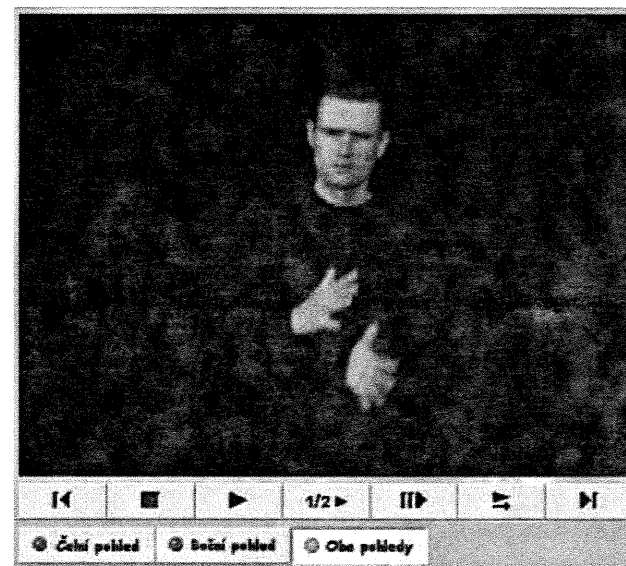
Videonahrávky jsou poměrně dobře čitelné, vystupují na nich tři modely. Slyšící žena v černém tričku splývá s černým pozadím a je zabírána z poloprofilu. Dvojice modelů, která předvádí znaky taktilního znakového jazyka (muž je oblečen v tmavě šedé košili a žena v hnědém tričku) je zabírána jednak z větší dálky, aby byl vidět celý jejich znakovací prostor, jednak v detailu, aby byl vidět znak. Slovník nám nabízí přehrání aktuálního, předchozího a následujícího znaku, přehrání znaku poloviční rychlostí, krokování znaku po snímcích a „slideshow“, která přehraje spojitě všechny znaky.

Ukázka zpracování videa na CD-ROMu *Taktilní znakový jazyk pro hluchoslepé* (převzato z *Taktilní znakový jazyk pro hluchoslepé*, 2006).

⊕ LANGER, J., ET AL. (2006): *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast tělesné výchovy a sportu*. [CD-ROM] Praha: Fortuna.

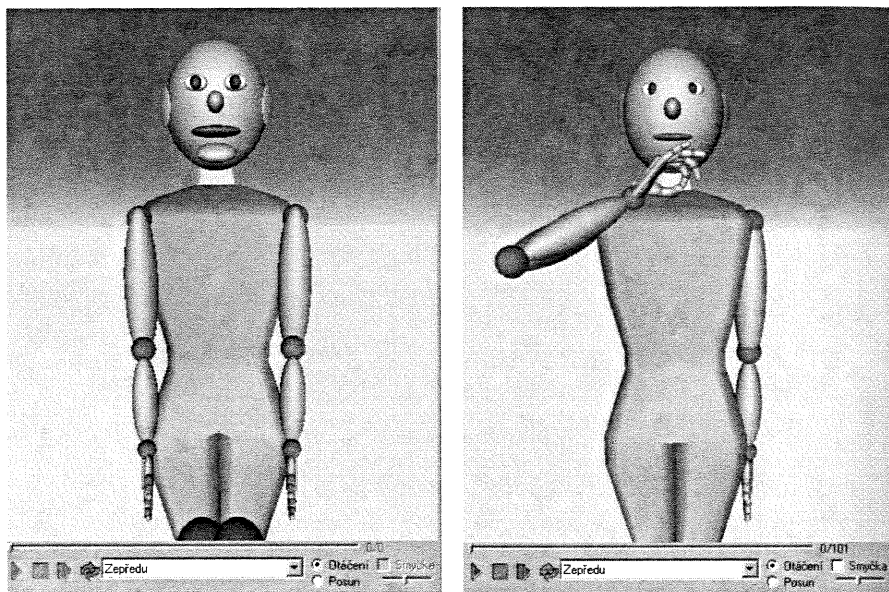
Videonahrávky v tomto slovníku nejsou vždy úplně ostré, ale jsou poměrně čitelné. Nedoslýchavý model je zachycen v černém tričku, na černém pozadí, se kterým jeho tělo splývá. Slovník nám nabízí čelní i boční pohled na znak, přehrání aktuálního, předchozího a následujícího znaku, přehrání znaku poloviční rychlostí, krokování znaku po snímcích a „slideshow“, která přehraje spojitě všechny znaky.

Ukázka zpracování videa ve *Slovníku pojmů znakového jazyka pro oblast tělesné výchovy a sportu* (převzato z Langer, 2006).

Počítačová simulace

Při zachycování znaku pomocí počítačové simulace je živý model nahrazen modelem počítačovým, který se více či méně podobá člověku.¹⁰¹ Většina takových modelů je však velmi nedokonalých (pokud nemáme k dispozici skutečně špičkovou filmářskou techniku) a dle našeho názoru nemůže nahradit živého neslyšícího člověka. U nás žádný hotový slovník této simulace nevyužívá, jako příklad nám může posloužit ukázka z softwarového projektu Znak studentů MFF UK.

Ukázka počítačové simulace v projektu *Znak*
(převzato z Eckhardt – Fried – Hoffman – Hoksza – Matýšková, 2005).

¹⁰¹ Počítačovému modelu se někdy říká avatar.

6. Médium uložení slovníku

Způsob zachycení znaku samozřejmě úzce souvisí s médiem, na kterém je slovník uložen. Slovníky mohou existovat ve dvou základních formách: **slovníky knižní a slovníky elektronické**.

První slovníky znakových jazyků byly samozřejmě **knižní**, ale s touto podobou slovníku se běžně setkáváme i dnes. Jeho výhodou je poměrně nízká pořizovací cena, přenositelnost a možnost použít ho kdekoli a kdykoli (nevyžaduje žádné speciální zařízení pro spuštění). Jak jsme však již výše naznačili, papír není nejvhodnějším „materiálem“ pro zachycení znaku, je totiž velmi těžké věrohodně zachytit trojrozměrný znak na dvojrozměrné statické ploše. Další nevýhodou je, že se musíme rozhodnout jen pro jeden způsob uspořádání slovníku a pro jeden způsob vyhledávání ve slovníku; do slovníku nemůžeme nijak zasahovat či ho měnit. Čím více znaků a informací, popřípadě způsobů uspořádání či vyhledávání slovník obsahuje, tím se stává objemnějším a těžším a přes veškerou snahu o přehlednost je vyhledávání v něm zdlouhavější.

Daleko výhodnější a v současné době i rozšířenější je využití elektronického média, které umožňuje daleko lepší prezentaci znaků znakového jazyka (jak jsme však viděli výše, hodně záleží na způsobu zpracování). Nevýhodou této formy slovníku oproti formě knižní je, že pro jeho spuštění musíme vlastnit adekvátní přístroj (videopřehrávač, počítač atd.). Výpočetní technika se však vyvíjí velkým tempem a v současné době je už běžný počítač dostupný téměř každému.

Dříve existovaly i slovníky na **videokazetách**, tato forma slovníku je však již značně zastaralá a má řadu nevýhod. Jako nejmarkantnější se jeví obtížné vyhledávání konkrétních znaků, které nás nutí k převíjení kazety tam a zpátky, což je jednak náročné na čas, jednak to kazetu opotřebovává a postupně snižuje kvalitu záznamu.

Dnes se samozřejmě jako nosiče primárně využívají **CD-ROMy a DVD**, popřípadě **internet**. Takový slovník má hned několik výhod: pojme obrovské množství dat (videonahrávky, psaný text, obrázky, fotografie, záznamy zvuku atd.), je rychle a snadno aktualizovatelný, je interaktivní, jednodušší a rychleji se v něm vyhledávají potřebné informace¹⁰² a v neposlední řadě může takový slovník nabízet různé typy řazení hesel a různé typy vyhledávání.

¹⁰² Vyhledávání však může být zpomaleno tím, že je slovník uložen na více CD-ROMech, proto je lepší uložit ho např. na jeden DVD nosič.

Uspořádání slovníku

Hesla ve slovníku mohou být uspořádána různými způsoby. Ve slovnících znakových jazyků bývají hesla organizována podle jednoho ze tří následujících principů:

- **alfabeticky** (abecedně);
- **věcně** (pojmově);
- **podle manuálních komponentů znaku.**

Zdaleka nejrozšířenější je **alfabetické** řazení hesel, tj. podle prvního písmene ve slově mluveného jazyka. Takto jsou organizovány slovníky, které vycházejí z mluveného jazyka a hledají k jeho lexikálním jednotkám ekvivalenty v příslušném národním znakovém jazyce. Jsou to překladové slovníky primárně určené slyšícímu uživateli, jemuž pomáhají při osvojování si slovní zásoby znakového jazyka. Mohou však sloužit také neslyšícím uživatelům jako překladové slovníky dekodovací a jejich autoři často tuto možnost sami zdůrazňují; musíme mít ovšem stále na paměti, že kompetence v mluveném jazyce je u mnoha Neslyšících velmi nízká, proto bude jejich přístup ke slovníkovým informacím přes mluvený jazyk omezený. Výhodou alfabeticky organizovaných slovníků je, že se v nich dá požadované heslo najít snadno a rychle, neboť abecední princip řazení je všem uživatelům slovníků známý, lehce se na jeho základě orientují.

Z našich slovníků jsou abecedně organizovány tyto: *Frekvenční slovník posunkové řeči*, *Slovník znakové řeči*, *Slovník znaků křesťanských pojmů pro Neslyšící*, *Všeobecný slovník českého znakového jazyka A–N*, *Všeobecný slovník českého znakového jazyka O–Ž*, *Slovník znakového jazyka pro obor pedagogika a psychologie*, *Český slovník znakového jazyka 1–4*, *Zpracování dřeva – terminologická pomůcka*, *Terminologie pro počítače, internet, tvorbu webových stránek a typografii v českém znakovém jazyce*, *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast historie*, *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast přírodopis: botanika*, <http://www.startindenjob.delcz>.

Slovníky, jejichž hlavním cílem je rozšiřovat slovní zásobu studentů znakového jazyka, bývají často organizovány **věcně**, neboť osvojování si slovní zásoby v jistých tematických okruzích je běžný postup při výuce jakéhokoliv cizího jazyka. Nevýhodou věcně řazených slovníků znakového jazyka je nejednotnost až chaotičnost v uspořádání hesel uvnitř jednotlivých věcných okruhů; konkrétní heslo se v nich proto hůře hledá. Tuto nevýhodu se některé knižní slovníky snaží odstranit abecedním řazením hesel v tematických blocích, popřípadě rejstříkem (abecední seznam všech obsažených hesel). Elektronické slovníky pak většinou

umožňují seřadit hesla jak podle témat, tak podle abecedy. Vyhledávání se navíc urychluje tím, že je možnost zadat slovo (či část slova), které hledáme a nejsme nuceni procházet celý slovník.

Z našich slovníků jsou věcně uspořádány všechny, které nebyly jmenovány výše.

Slovníky znakových jazyků organizované **podle manuálních komponentů znaku** se mohly objevit teprve poté, co byly komponenty znaku vyděleny a popsány, tedy až v 60. letech 20. století. Do této doby existovaly pouze slovníky alfabetické a věcné.

První slovník, který vycházel ze znakového jazyka a pokusil se organizovat hesla na základě principů jemu vlastních, byl již zmiňovaný slovník ASL (Stokoe – Casterline – Croneberg, 1965). Hesla jsou zde řazena primárně podle **místa artikulace** znaku (TAB). Pořadí TAB je zahájeno neutrálním znakovacím prostorem¹⁰³ a dále se pohybuje po vertikální ose těla produktora znakového jazyka směrem shora dolů, tedy od hlavy k bokům. Na samém konci stojí tzv. manuální TAB – místem artikulace jsou jednotlivé části ruky. Uvnitř kapitol uvedených jistým místem artikulace jsou hesla seřazena podle tvaru dominantní ruky (DEZ), vždy nejprve znaky jednoruční, potom dvouruční. Stokoeho systém řazení DEZ nápadně připomíná abecedu; uvedeme-li tvary ruky pomocní notačních symbolů, dostaneme řadu A, B, 5, C, E, F, G, H, I, K, L, 3, O, R, V, W, X, Y, ʎ. Ačkoliv autoři slovníku deklarují lingvistické principy vlastní znakovému jazyku, při řazení DEZ se evidentně se nechali ovlivnit jazykem mluveným. Hesla uvedená pod jedním tvarem ruky jsou dále uspořádána podle pohybu (SIG); velmi obecně by se dalo říci, že od pohybů jednoduchých, přímočarých k pohybům složitým, složeným z několika pohybů simultánních a/nebo sekvenčních.

Všechny další knižní slovníky navazující na Stokoeho přístup ke znakovému jazyku, se kterými jsme měli možnost se seznámit, organizují hesla primárně podle **tvaru ruky**. Slovník je potom rozdělen na kapitoly obsahující znaky, jejichž tvar dominantní ruky je shodný. Stojíme však před otázkou, jak jednotlivé tvary ruky (a následně kapitoly ve slovníku) seřadit. Každý lexikograf si s tímto problémem poradil po svém. Např. slovník britského znakového jazyka (Brien, 1992) zakládá pořadí DEZ na „vizuálních rysech“: začíná rukou sevřenou do pěsti, ze které se postupně vztyčují prsty, až je dlaň zcela rozevřená, poté se prsty

¹⁰³ Neutrálním znakovacím prostorem rozumíme prostor před tělem, kde se ruce pohybují volně a přirozeně.

postupně ohýbají, poslední DEZ je označeno symbolem E z jednoruční prstové abecedy (všechny prsty ohnuté, špičky se dotýkají hřbetu palce). Jinak postupovali autoři slovníku švédského znakového jazyka (Hedberg, 1997). Zahájili řadu otevřenou dlaní, postupně se zavírající do pěsti, z níž se následně vztyčují prsty. Slovník finského znakového jazyka (Malm, 1998) dělí tvary ruky do šesti skupin (*dlaň, pěst, jeden prst, dva prsty, tři až pět prstů, uchopení*), v nichž jsou DEZ dále řazeny podle frekvence výskytu.

Je zřejmé, že žádný univerzální způsob uspořádání tvarů rukou zatím neexistuje. To bohužel představuje značné komplikace pro uživatele, kteří si musejí při používání každého slovníku nejprve osvojit jeho systém řazení, pokud jím nechtějí nazdařbůh listovat.

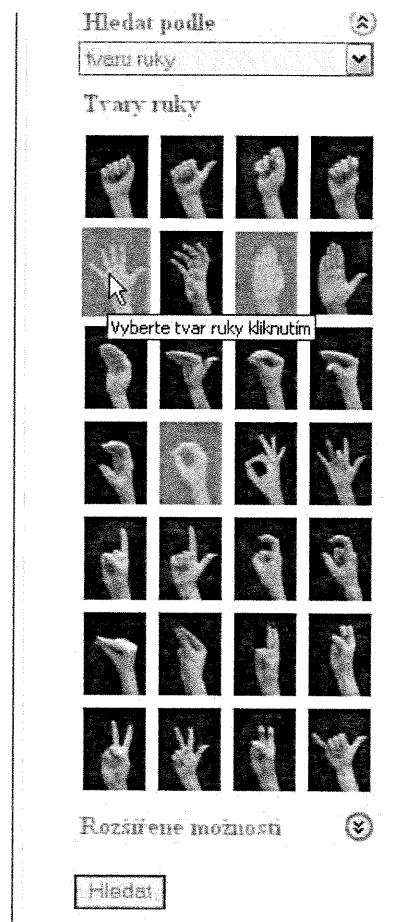
Uvnitř kapitoly uvedené tvarem ruky jsou obvykle hesla řazena podle místa artikulace (TAB bývají uspořádána stejně jako u Stokoeho, viz výše) a dále pak podle pohybu. Znaky artikulované jednou rukou předcházejí znakům artikulovaným dvěma rukama.

Slovníky organizované podle manuálních komponentů znaku jsou především překladovými slovníky pro neslyšící uživatele. Teprve sekundárně fungují jako překladové slovníky určené slyšícím. Jejich nevýhodou je, že systém uspořádání hesel v nich není tak jednotný a široce veřejně zavedený, jak je tomu v případě abecedních slovníků. Výtka uživatelů zní, že se v nich hůře hledá konkrétní lexikální jednotka (Moskowitz, 1994). Pro Neslyšící je však důležité, aby měli přístup k různým informacím skrze svůj vlastní jazyk, tedy i k informacím o mluveném jazyku, který je pro ně jazykem cizím, i když jsou s ním v každodenním kontaktu.

Velkým přínosem pro lexikografii znakových jazyků je z hlediska organizace slovníku počítačová technologie. Slovníky na CD-ROM a zejména pak multimediální databáze umožňují přístup ke slovníkovým informacím různými cestami. I u nás už se objevily dva slovníky, které umožňují vyhledávání na základě manuálních komponentů znaku.

- ④ DINGOVÁ, N. – DVOŘÁKOVÁ, M. – FALTÍNOVÁ, R. – OKROUHLÍKOVÁ, L. – SERVUSOVÁ, J., ET AL. (2005): *Slovník znakového jazyka terminologie z období těhotenství, porodu a péče o novorozence*. [CD-ROM] Praha: Tamtam.

V tomto slovníku můžeme, kromě jiného běžného vyhledávání, vyhledávat znaky podle tvarů ruky. Z nabízené tabulky dvaceti osmi základních kategorií snadno odlišitelných tvarů ruky (málo se vyskytující a podobné tvary ruky byly sloučeny do jedné kategorie) si můžeme vybrat ty, které má obsahovat námi požadovaný znak (nerozlišuje se přitom ruka pasivní či aktivní). Posléze se vygeneruje a zobrazí seznam všech termínů, které tyto tvary ruky obsahují.

Ukázka vyhledávání podle tvarů ruky ve *Slovníku znakového jazyka terminologie z období těhotenství, porodu a péče o novorozence* (převzato z Dingová – Dvořáková – Faltínová – Okrouhlíková – Servusová, 2005).

⊕ LANGER, J., et al. (2006): *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast tělesné výchovy a sportu*. [CD-ROM] Praha: Fortuna.¹⁰⁴

Kliknutím myši na tlačítko „překladač“ se otevře formulář pro vyhledávání znaků dle zadaných parametrů. Tuto funkci slovníku je možné použít pro překlad ze znakového do českého jazyka a pro vyhledávání významu neznámých znaků. U každého znaku obsaženého ve slovníku jsou popsány a zaznamenány čtyři parametry znaku:

- matrice znaku (výběr matrice odpovídající typu znaku se provede výběrem se seznamu matic);
- umístění (lokalizace) znaku (výběr se provede kliknutím na volné políčko a následně na obrázek se zvýrazněným místem artikulace znaku);
- tvar rukou (výběr tvaru dominantní i nedominantní ruky se provede kliknutím na volné políčko a poté na obrázek s příslušným tvarem ruky);
- pohyb (výběr pohybu, který vykonává ruka nebo obě ruce, se provede kliknutím na volné políčko a následně na obrázek s příslušným popisem pohybu).

Matrice znaku

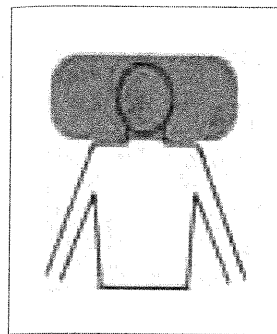
Každý znak je možné zařadit do některé z následujících skupin:

- znaky prováděné jednou rukou s nulovým kontaktem na tělo (např. *hod, letět, tenis*);
- znaky prováděné jednou rukou s kontaktem na tělo (např. *boty, mistrovství, vybíjená*);
- znaky prováděné oběma rukama, přičemž obě ruce mají stejný tvar a vykonávají stejný nebo podobný pohyb (např. *atletika, obruč, veslování*);
- znaky prováděné oběma rukama, přičemž obě ruce mají stejný tvar, ale pouze jedna je aktivní (např. *faul, motocykl, začátek*);
- znaky prováděné oběma rukama, přičemž se liší jejich tvar nebo prováděný pohyb (asymetrické znaky) (např. *čas, sázka, vlajka*);
- znaky složené z více znaků nebo znaky nezařaditelné do předchozích kategorií (např. *antuka, oštěp, vodní sport*).

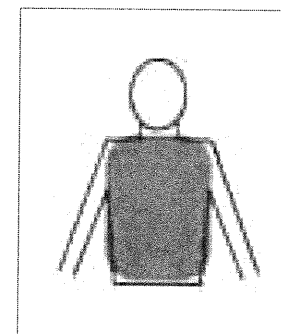
¹⁰⁴ Popis způsobu vyhledávání je zpracován podle nápovědy na CD-ROMu *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast tělesné výchovy a sportu* (Langer, 2006).

Umístění (lokalizace) znaku

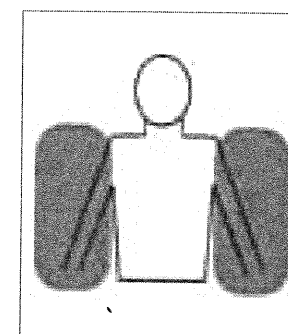
Pro potřeby tohoto slovníku byly znaky rozděleny do tří základních částí artikulačního prostoru:

znaky prováděné na hlavě
nebo kolem hlavy

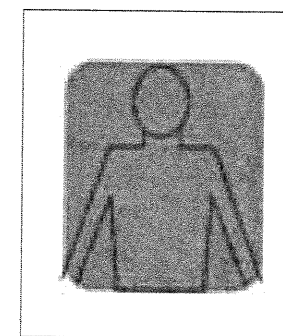

znaky prováděné před tělem

znaky prováděné po stranách

V případě, že je znak postupně prováděn ve více částech artikulačního prostoru, je jeho umístění znázorněno ikonou zahrnující celý artikulační prostor a ikonami pro jednotlivé po sobě následující části artikulačního prostoru.

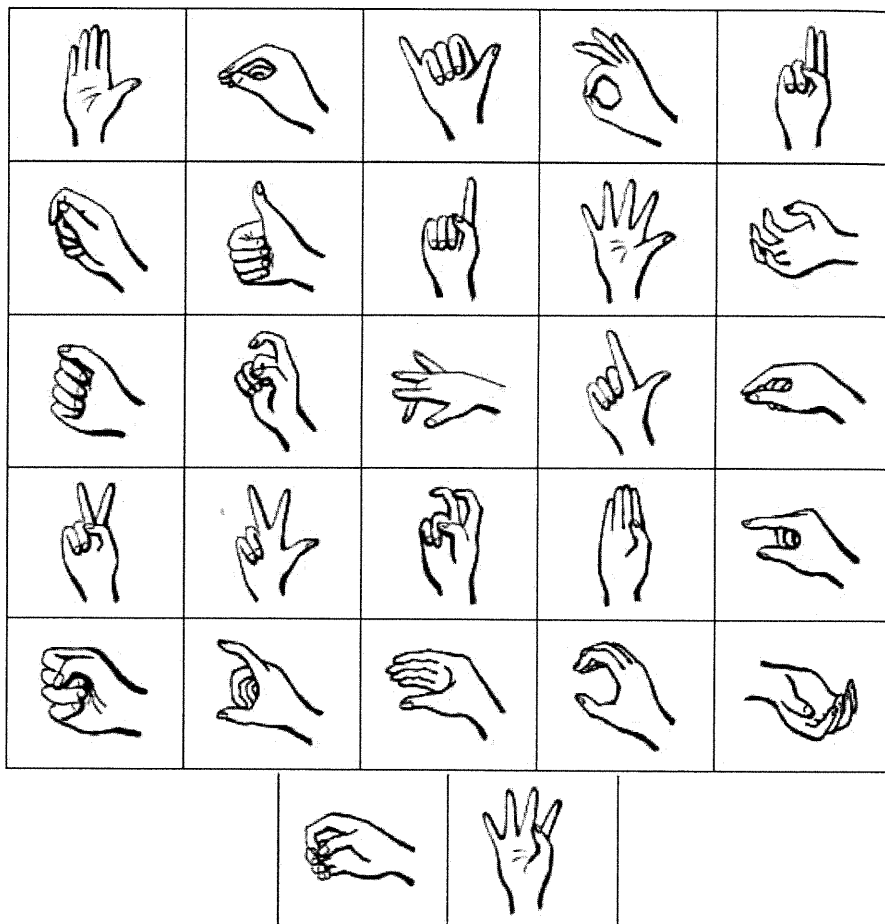

znaky prováděné ve více
částech artikulačního prostoru

Při vyhledávání znaků pomocí překladače se výběr provádí kliknutím na příslušnou ikonu se znázorněnou částí artikulačního pole, ve které je znak prováděn. Znaky, jejichž umístění není jednoznačné, mají přiřazeny obě případná umístění.

Tvar rukou

Tvar ruky nebo obou rukou při provádění znaku je znázorněn ikonami s příslušnými tvary ruky (převzato ze *Slovníku znaků křesťanských pojmů*):

Dominantní rukou je obvykle pravá ruka, nedominantní rukou pak ruka levá (u leváků je tomu naopak). V případě, že se tvar ruky v průběhu provádění znaku mění, jsou postupně zobrazeny všechny tvary ruky dle skutečného pořadí, v jakém

se objevují. Při vyhledávání znaků pomocí překladače se výběr provádí kliknutím na příslušnou ikonu se znázorněným tvarem ruky.

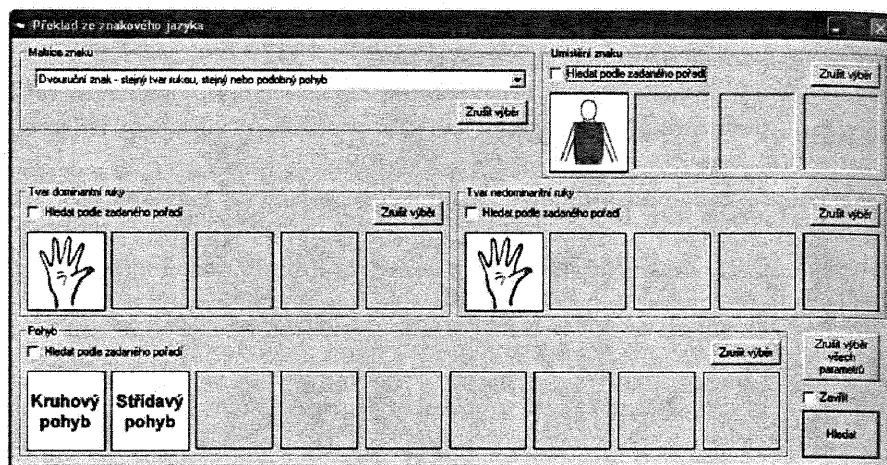
Pohyb

Zápis pohybu rukou při provádění znaku je pro potřeby tohoto slovníku maximálně zjednodušen, aby byl uživatelsky srozumitelný a jednoduchý. Přestože pohyb rukou je jedním z nejdůležitějších parametrů, v tomto slovníku je parametrem spíše doplňkovým. Jednotlivé pohyby rukou jsou rozděleny do tří úrovní:

1)	Charakter pohybu	KRUHOVÝ POHYB	PŘÍMÝ POHYB	NEVÝRAZNÝ POHYB		
2)	Směr pohybu	NAHORU	DOLŮ	VPŘED	VZAD	DO STRAN
3)	Další vlastnosti	STŘÍDAVÝ POHYB	POHYB DO PROTISMĚRU	POHYB NAHORU A DOLŮ	OPAKOVANÝ POHYB	

Pohyb rukou při provádění znaku je vždy zaznamenán následujícím způsobem: 1. charakter pohybu + 2. směr pohybu + 3. další vlastnosti.

V případě dvouručních znaků, při kterých vykonává každá ruka jiný pohyb, je nejprve zaznamenán pohyb dominantní ruky, poté pohyb ruky nedominantní. V případě složených znaků jsou jednotlivé pohyby rukou zaznamenány v pořadí, v jakém jsou prováděny. Při vyhledávání znaků pomocí překladače se výběr provádí kliknutím na příslušnou ikonu s popisem pohybu.

Nastavené parametry je možné vymazat kliknutím pravým tlačítkem myši na nastavený obrázek, klepnutím na tlačítko „zrušit výběr“ u daného parametru (zruší se všechna nastavení parametru) nebo kliknutím na tlačítko „zrušit výběr všech parametrů“ pro zrušení výběru všech parametrů.

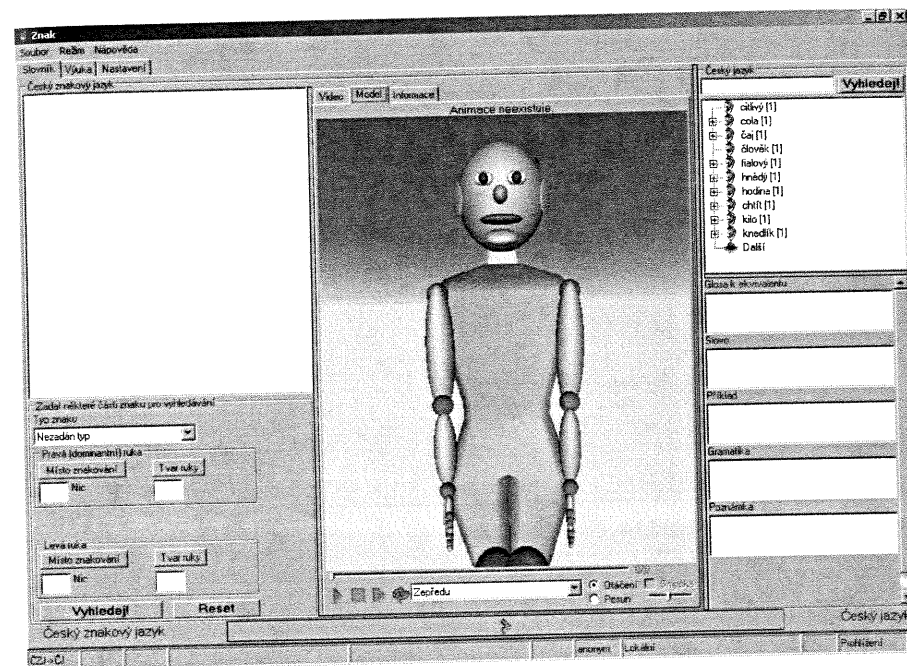
V případě, že se parametr znaku v průběhu jeho provádění mění (umístění znaku, tvar rukou, pohyb), je možné nastavit všechny postupné vlastnosti. Je-li současně zatřeno políčko „hledat podle zadaného pořadí“, jsou vyhledány pouze ty znaky, které odpovídají zadanému nastavení ve shodném pořadí. V opačném případě jsou vyhledány všechny znaky, které obsahují dané nastavení parametrů bez ohledu na jejich zadané pořadí.

Po stisknutí tlačítka „hledat“ vypíše program všechny znaky, které odpovídají zadaným parametrům. Čím více parametrů bude zadáno, tím přesnější bude vyhledávání a program vypíše méně znaků, které zadaným parametrům odpovídají.

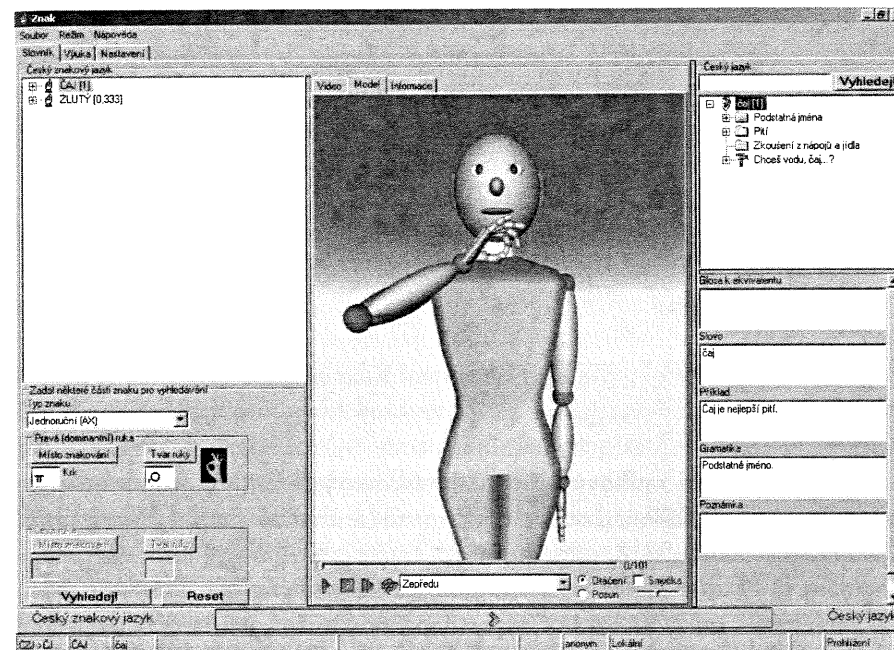
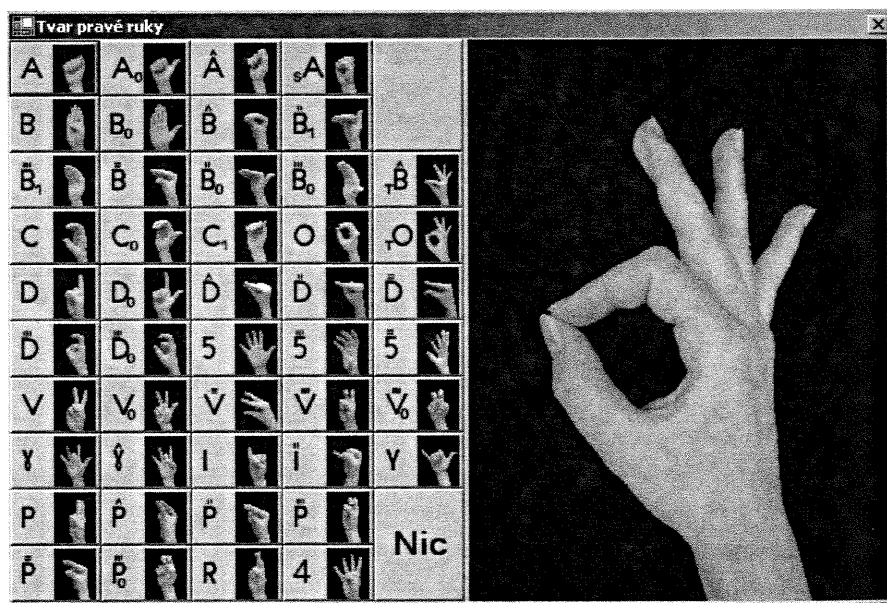
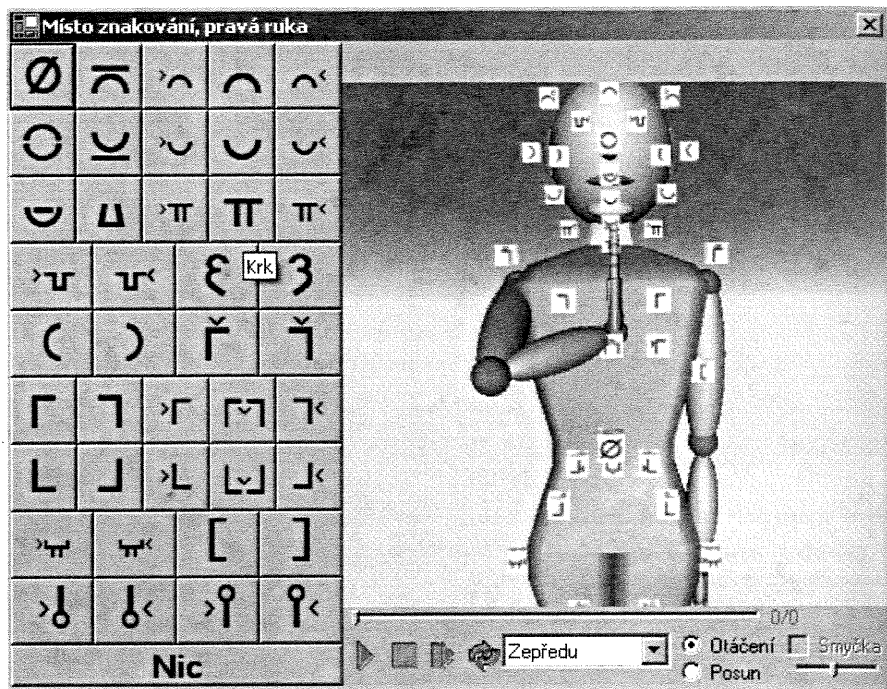
- ⊙ ECKHARDT, A. – FRIED, V. – HOFFMAN, M. – HOKSZA, D. – MATÝSKOVÁ, M. (2005): *Softwarový projekt Znak*. [ročníková práce] Praha : MFF UK.

V rámci softwarového projektu *Znak* byl ve spolupráci se studenty Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy vytvořen program, který umožňuje vyhledávání znaků dle typu znaku, místa artikulace a tvarů ruky. Z nabídky si nejprve vybereme, o jaký typ znaku se jedná: jednoruční; dvouruční, v němž jsou obě

ruce aktivní; dvouruční, v němž je pouze jedna ruka aktivní. Podle toho, jaký typ znaku jsme zvolili, pak definujeme (vybíráme z uzavřené nabídky) místo artikulace a tvar dominantní (pravé) ruky, popřípadě pasivní (levé) ruky. Program pak vygeneruje všechny odpovídající znaky (zobrazí také, na kolik procent se shodují se zadáním), např.:

Oboustranné slovníky, tj. takové, ve kterých lze vyhledávat směrem od češtiny k ČZJ i směrem opačným, od ČZJ k češtině, jsou přínosné nejen pro slyšící, ale také pro neslyšící uživatele ČZJ, kteří zde mohou nalézt překlad příslušného znaku do českého jazyka, což dříve nebylo možné. To, že se oboustranné slovníky u nás konečně objevily, je rozhodně krok správným směrem. Měli bychom však jít ještě dál: cílem tvůrců slovníků by mělo být vytvořit takový slovník, jehož výchozím jazykem bude český znakový jazyk, to znamená, že by se české ekvivalenty přiřazovaly ke znakům znakového jazyka, nikoliv naopak. V takovém slovníku by se pak objevily i struktury typické pro znakový jazyk (např. klasifikátory, specifické znaky, různé typy sloves atd.), které v současných slovnících většinou chybí. Oboustranné vyhledávání v takovém slovníku by pak bylo samozřejmostí.

Stavba heslové stati

Sled a uspořádání částí heslové stati slovníku nejsou nijak pevně dány. To se rovněž týká náplně a počtu formálních součástí heslové stati. Podoba a obsah hesla závisí na typu zpracovávaného jazyka, typu slovníku a především pak na

uživateli, kterému je slovník určen. „*Povaha či absence některých složek však jasně souvisí s nedostatkem hlubšího lingvistického vhledu, zvl. u části valenční*“ (Čermák in: Čermák – Blatná, 1995, s. 240).

Heslová stať překladové slovníku by měla obsahovat tyto části:¹⁰⁵

- a) lemma,
- b) gramatická charakteristika,
- c) sémantika (ekvivalenty),
- d) valence,
- e) exemplifikace,
- f) spojení,
- g) frazeologie,
- h) odkaz.

Ad a) Lemma (slovníkový vstup, heslové slovo) je lexém v **reprezentativním tvaru**, který uvádí heslovou stať, u slovotvorně sdružených skupin lexému uvádí sublemmata (podhesla). Reprezentativním tvarem rozumíme u jmen nominativ singuláru (1. pád jednotného čísla), u sloves infinitiv; ve specifických tvarech a u sublemmat může jít i o jiné tvary, např. pomnožná substantiva, neosobní slovesa apod. Součástí lemmatu je informace o **variantách** a **dubletách**, **stylové označení** a **fonetická transkripce**.

Ad b) Gramatická charakteristika zahrnuje **slovnědruhové zařazení**, u některých slovních druhů též jejich **gramatické kategorie** (např. u podstatných jmen v češtině rod a životnost) a **klíčový tvar flexe** (v češtině u podstatných jmen 2. pád jednotného čísla, u sloves 3. osoba jednotného čísla oznamovacího způsobu v přítomném čase). Informace o gramatice musí být pojaty z hlediska cílového uživatele. Zásadou pro jejich zpracování je soustavnost, přehlednost a úspornost. Jednou z možností, jak do překladového slovníku zabudovat gramatickou informaci, je gramatický dodatek týkající výchozího a pokud možno i cílového jazyka, k němuž lze následně z jednotlivých hesel odkazovat.

Ad c) Sémantika je centrální částí slovníkové stati. Uvádí k lemmatu, resp. určitému významu lemmatu **ekvivalenty** optimální po stránce významové i funkční. Pokud je ekvivalentů větší množství, řadíme je obvykle od výrazů obecných ke specifickým, resp. od nejfrekventovanějších k řídkým. Každý ekvi-

¹⁰⁵ Zpracováno podle Čermák – Blatná, 1995.

valent by měl být doprovázen **glosou**, která zpřesňuje kontext a okolnosti užití a upozorňuje uživatele na rozdíly mezi výchozím a cílovým jazykem. Glosu by měl vždy formulovat rodilý mluvčí daného jazyka.

Ad d) Valence je schopnost sloves a dalších slovních druhů vázat na sebe určitým způsobem určité větné členy. Valence by měla být podle Čermáka (1995) důsledně uváděna jak u každého výchozího významu lemmatu, tak u každého ekvivalentu. Např. „podívat se“ 1. *look, have a look* (na něco *at sth*, do něčeho *into sth*).

Ad e) Exemplifikace zasazuje lemma do typického a přirozeného kontextu. Uvádíme ji jednak proto, aby konkretizovala strukturní informaci z jiných částí hesla (valenci, funkci, částečně sémantiku), jednak proto, aby ilustrovala spojitelnost lexému s jinými lexémy. Exemplifikace by měla v první řadě plnit svůj účel (viz výše), nerozhoduje, zda se jedná o příklady umělé, vymyšlené autory slovníku, nebo příklady citátové. Co se týká překládání exemplifikace, není nutné, pokud k němu autoři slovníku nemají zvláštní důvody.

Ad f) Součástí heslové stati by měla být i základní **pevná spojení**, zvl. terminologické povahy (v češtině např. *zdravotní sestra, obecní úřad*), která mohou tvořit sublemmata (podhesla).

Ad g) Překladový slovník by měl v určitém rozsahu, závislém na jeho typu, předkládat uživateli výběr **frazémů**, resp. **idiomů**. Vysoce frekventované frazémy by se měly vyskytovat i v malých slovnících.

Ad h) Důležitou součástí heslové stati je **odkaz**. Může směřovat k jinému heslu, k jiné části téhož hesla, ke slovníkovým dodatkům apod. Odkazy musejí být explicitní, přesné a hlavně důsledné; nelze odkazovat kruhem, ani vágně.

Jak bylo uvedeno výše, centrální částí heslové stati překladového slovníku je **sémantika**; v každém slovníku se tedy heslo skládá minimálně ze dvou částí: **z lemmatu a ekvivalentu**. Všechny naše slovníky znakového jazyka vycházejí z mluveného jazyka, lemmatem je tedy české slovo v reprezentativním tvaru¹⁰⁶ a ekvivalentem znak ČZJ, který je zachycen některým ze způsobů popsaných

¹⁰⁶ Zde bychom měli spíše napsat, že lemmatem by mělo být české slovo v reprezentativním tvaru, mnohdy tomu tak totiž není.

v předcházejících kapitolách. Přestože, jak jsme již uvedli, je případ jednoznačné ekvivalence mezi dvěma jazyky velmi vzácným jevem a pojmový systém dvou jazyků není nikdy totožný, slovníky českého znakového jazyka toto ve většině případů nereflktují a jsou založeny na systému 1 slovo = 1 znak (v lepším případě uvádí několik regionálních variant znaku).

Pokud jde o ostatní důležité složky heslové stati, bývají českými autory zcela opomíjeny. Ve slovnících naší provenience se heslová stať ve většině případů skládá jen z lemmatu a ekvivalentu, někdy se objevuje exemplifikace, ještě řidčeji informace o variantách či odkaz. Specifikem překladových slovníků čeština/ČZJ je výklad významu lemmatu, který nepatří mezi běžné vybavení překladového slovníku. Vzhledem k tomu, že lemmatem všech našich slovníků je české slovo (kromě publikace *Specifické znaky*), exemplifikace i výklad významu jsou vždy v češtině. Výjimku tvoří *Lexikologie pro základní školy*, jejímž lemmatem je sice lexém češtiny, ale výklad je veden v obou jazycích.

Další vybavení slovníku

Jestliže má být slovník relativně uzavřeným a samostatným referenčním médiem, měl by mít kromě vlastní slovníkové části ještě další vybavení. Patří k němu **návod**, jak ve slovníku vyhledávat, **informace o způsobu zpracování slovníku**, **seznam použitých zkratk**, **vysvětlivky k metajazyku** (používá se např. ke glossování ekvivalentů). Optimální je uvést v dodatku stručný **přehled gramatiky** jazyka výchozího a pokud možno i cílového.

Slovníky znakových jazyků se od sebe rozsahem i obsahem dodatečného vybavení značně liší. Návod, jak slovník používat, který by měl být samozřejmou součástí slovníku znakového jazyka, zejména pak na CD-ROMu, nalezneme pouze v některých slovnících (např. *Slovník znaků křesťanských pojmů pro Neslyšící*, *Lexikologie pro základní školy*, *Znaková zásoba českého znakového jazyka k rozšiřujícímu studiu surdopedie se zaměřením na znakový jazyk 1., 2., 3., 4.*, *Slovník znakového jazyka terminologie z období těhotenství, porodu a péče o novorozence*, *Znaková zásoba terminologických pojmů (speciální pedagogika)*, *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast tělesné výchovy a sportu*, *Taktilní znakový jazyk pro hluchoslepé*). Informace o způsobu zpracování slovníku figurují snad pouze ve *Všeobecném slovníku českého znakového jazyka A–N*. Přehled gramatiky mluveného jazyka jsme nenašli v žádném ze slovníků znakových jazyků, které máme k dispozici. Domníváme se, že takový přehled by byl velmi užitečný zejména v případě, kdy je slovník určen (také) neslyšícím uživatelům, jimž mnohdy mlu-

vený jazyk činí nemalé obtíže. Gramatika znakového jazyka je stručně zpracována v několika slovnících, kvalita je ovšem velmi diskutabilní. Jedná se o tyto slovníky: *Frekvenční slovník posunkové řeči*, *Základy české znakové řeči I.*, *Slovník znaků křesťanských pojmů pro Neslyšící*, *Tecno Zeinu Výuka znakové řeči*. Dokud je výzkum znakového jazyka teprve v počátcích, měli by si autoři slovníků dát pozor na to, aby neposkytovali uživatelům kusé, nepřesné, či dokonce mylné informace; není vhodné ani slepě přebírat gramatické informace z prací o cizích znakových jazycích, přestože se má obecně za to, že gramatické rysy znakových jazyků jsou si velmi podobné. Každému zpracování gramatiky musí předcházet důkladný lingvistický výzkum.

Ve slovnících znakového jazyka tedy nenalezneme vždycky vše, co náleží k vybavení kvalitního překladového slovníku, zato však často obsahují informace, které v překladových slovnících mluvených jazyků nejsou běžné. Zmiňovali jsme již výklad významu lemmatu, nyní přidejme ještě **přehled prstové abecedy**, **popis notačního systému**, **informace o komunitě Neslyšících**, **informace o vzdělávání Neslyšících**, **historie slovníků daného znakového jazyka**, **rejstřík (index) slov**.¹⁰⁷

Zcela specifickou částí některých elektronických slovníků je „zkoušení“ (např. *Slovník českého znakového jazyka*, *Kurz české znakové řeči I., II., III., IV.*, *Znaková zásoba českého znakového jazyka k rozšiřujícímu studiu surdopedie se zaměřením na znakový jazyk 1., 2., 3., 4.*, *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast tělesné výchovy a sportu*). Uživatel slovníku má možnost ověřit si znalost slovní zásoby znakového jazyka pomocí jedné z naprogramovaných funkcí; počítač např. vybere libovolný znak ze slovníku, uživatel do připraveného rámečku vepíše ekvivalent v mluveném jazyce nebo si vybere z nabízených slov. Sekci „zkoušení“ obsahují ty slovníky, které jsou primárně určeny lidem učícím se znakový jazyk.

Pojďme se nyní podívat na stavbu heslové stati a další vybavení některých slovníků českého znakového jazyka.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Zde schválně opomíjíme odlišnosti, které souvisí se zachycením znaku, jež je samozřejmě jiné než zachycení slova. Způsoby zachycení znaku jsme probrali v kapitole Způsoby zachycení znaku.

¹⁰⁸ Pokud má slovník více dílů, popisujeme podrobněji pouze první díl, struktura ostatních dílů je většinou velmi podobná. Uvádíme pouze strohý popis stavby heslové stati a obsahu slovníku, který stručně hodnotíme v komentáři (ten se již netýká posouzení kvality zachycení znaku, kterou jsme podrobně popsali v kapitole Způsoby zachycení znaku). Podrobnější popis každého jednotlivého slovníku je mimo rámec této publikace, jde nám spíše nasměrování čtenáře k tomu, aby sám uměl posoudit kvalitu slovníku.

☞ GABRIELOVÁ, D. – PAUR, J. – ZEMAN, J. (1988): *Slovník znakové řeči*. Praha: Horizont.

Stavba heslové stati: lemma – české slovo, ekvivalent – znak prezentovaný pomocí černobílé fotografie doplněné šipkami, slovní popis artikulace znaku (ne vždy, někdy naopak pouze slovní popis bez fotografie), popř. odkaz na znak, který se artikuluje stejně.

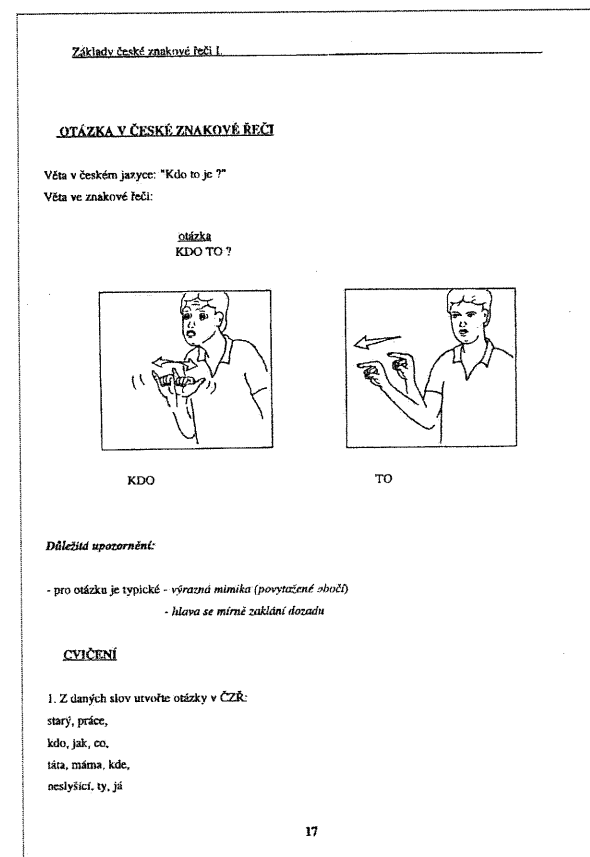
Obsah: Úvod, Význam znakové řeči při výchově a vzdělávání neslyšících, Jak pracovat se slovníkem, Prstová abeceda, Slovník A–Ž (alfabeticky uspořádaná hesla), Světadíly, státy, města, Vlastní jména, Číslice, početní úkony (tyto kapitoly obsahují samostatně vyčleněnou slovní/znakovou zásobu), Slovníček slovenských ekvivalentov.

Ukázka zpracování heslové stati ve *Slovníku znakové řeči* (převzato z Gabrielová – Paur – Zeman, 1988, s. 18, 19).

a nepoužívané. Obsah heslové stati je nedostatečný, lemmatem není vždy lexiém v reprezentativním tvaru (např. brambory, drobnosti, byl jsem); heslář je nesystematicky sestaven (ve slovníku je např. heslo kořenit, okořenit, ale není tam koření). V současné době je již možnost využít jiné, modernější slovníky zachycující všeobecnou slovní zásobu.

☞ MRZÍLKOVÁ, E. – OSTATKOVÁ, M. (1993): *Základy české znakové řeči I*. Jinočany: H&H.

Ukázka zpracování heslové stati v *Základech české znakové řeči I*. (převzato z Mrzílková – Ostatková, 1993, s. 17).

Stavba heslové stati: lemma – české slovo nebo věta, ekvivalent – černobílý kreslený obrázek znaku doplněný šipkami.

Obsah: Úvod, Pozice rukou (obrázky 15 základních tvarů ruky), Jednoruční prstová abeceda, Číslovky, 5 lekcí, z nichž každá obsahuje tematicky uspořádanou zásobárnu znaků a poučení o „gramatice“ české znakové řeči, Cvičení, Abecední seznam znaků, Literatura.

Komentář: Tato publikace je první snahou o vytvoření učebnice znakového jazyka. Autorky čerpaly ze zahraničních materiálů a pokusily se, nepříliš úspěšně, podat první informace o gramatice znakového jazyka, respektive znakové řeči. Celkově je zde obsaženo pouze 113 znaků základní slovní zásoby, z nichž některé jsou poplatné spíše znakové češtině. V dnešní době není tato publikace běžně dostupná a její využití je minimální.

📖 RŮŽIČKOVÁ, M. (1997): *Učíme se českou znakovou řeč*. Praha: Septima.

Stavba heslové stati: lemma – české slovo, ekvivalent – černobílý kreslený obrázek znaku doplněný šipkami, slovním popisem znaku, někdy i barevným obrázkem, který reprezentuje význam slova (označované).

Obsah: Úvod (1. Z historie znakového jazyka, 2. Český znakový jazyk neslyšících a znaková čeština, 3. Výrazové prostředky – postavení ruky/rukou, pohyb ruky/rukou, lokalizace/umístění znaku, 4. Soustava znaků, 5. Prstová abeceda (jednoruční), 6. Osvojování jazyka, 7. Jak pracovat s touto učebnicí), 21 tematicky rozdělených kapitol (např. Rodina, Den a noc, Ovoce a zelenina, Les, Zvířata atd.), každá obsahuje větší úvodní obrázek k tématu, zásobárnu znaků, cvičení pro rodiče, cvičení pro děti, slovníček znaků, Rejstřík znaků, Doporučená literatura, Pexeso k vystřížení.

Komentář: Autorka v této učebnici na jedné straně podává stručné informace o českém znakovém jazyce, na druhé straně však uživatelům ve skutečnosti předkládá znakovou češtinu. Poučky o gramatice, které zde nalezneme, odrážejí autorčinu neznalost znakového jazyka. Učebnice je tedy především zásobárnou základních znaků (obsahuje zhruba 750 znaků), která může být dobrou pomůckou pro začínající studenty znakového jazyka, zejména pak rodiče malých neslyšících dětí. Znaky jsou poměrně dobře čitelné a aktuální, díky rejstříku je možné rychle vyhledat konkrétní slovo.

V této lekci se seznámíte s pojmy, které se týkají citového života a morálního hodnocení. Budete moci s dítětem probrat jeho chování i chování kamarádů. Způsobem přiměřeným jeho věku mu vysvětlíte, co je hezké a co je ošklivé. Jaké chování se vám líbí, jaké se vám nelíbí a proč. Koncem třetího roku je pro dítě nezbytná společnost vrstevníků. Učí se přiměřeně spolupracovat a najde si kamarády. Naučí se hodnotit a oceňovat jejich vlastnosti a chování.

Proberte si znaky.

PŘÍTEL, KAMARÁD: Ruka poklepává na rameno.

PLAKAT: Prsty opakovaně znázorňují tekoucí slzy.

67

DĚTSKÉ HRISTĚ 12

Ukázka zpracování heslové stati v učebnici *Učíme se českou znakovou řeč* (převzato z Růžičková, 1997, s. 67).

 Slovník znaků křesťanských pojmů pro Neslyšící (2001). Praha: Naděje.

Stavba heslové stati: lemma – české slovo, ekvivalent – černobílý kreslený obrázek znaku se šipkami, který je doplněn textem vysvětlujícím, jak je pojem chápán a používán mezi křesťany, odkazy na bibli; pokud je u jednoho pojmu uvedeno více znaků nebo znakových sekvencí, jsou označeny písmeny velké abecedy a je uvedeno, zda se jedná o rovnocenné varianty či zda se znaky od sebe liší významem či zda jsou regionálně odlišné, částečným slovním popisem znaku a popisem pomocí symbolů pro tvary ruky a orientaci; v šedém rámečku jsou údaje týkající se gramatiky (slovní druh, číslo znaku), v zeleném rámečku je slovně popsána nemanuální složka znaku.

Obsah: Úvod (Svět českého znakového jazyka, Ježíš je naším vzorem, Kdo používá český znakový jazyk, Jaké problémy můžeme očekávat), Poznámky ke gramatice (Slovesa, Klasifikátory, Složeniny, Nemanuální segmenty komunikace, Jednotné a množné číslo), Seznam použitých zkratk a značek, Značky pro pohyb rukou, Základní pozice rukou, Jak používat tento slovník (podrobný návod), Alfabeticky řazený slovník. Součástí slovníku je i videokazeta s výkladem některých termínů (tyto termíny jsou ve slovníku označeny speciálním symbolem).

Komentář: Tento slovník má nejrozpracovanější heslovou stať a jako jediný obsahuje vcelku systematické pojednání o gramatice českého znakového jazyka (i když i zde nalezneme několik mylných informací). Jednotky, které obsahuje, jsou opravdu jednotkami českého znakového jazyka (obsahuje 538 pojmů). Vzhledem ke specifickému tématu, které tento slovník zpracovává, je jeho využití nevelké. Může být dobrou pomůckou neslyšícím věřícím a při tlumočení v kostele či při církevních svatbách.

AUTORITA 12 přední znak, 2 - hlava, 2

2) *Příklad:* Autorita si také mohou získat tím, jak žijí. Lidé si mě mohou vzít kvůli tomu, co říkám a dělám. Budou mě brát vážně a budou očima mě poslouchat. Bude pro ostatní lidí vzorem.

Znak B

B

vzor

NSK

L ₁ ↑	→	před tělem ve výši oběje, pasivně	rychlý pohyb k pravému rameni, pozice ruky se přitom změní na P2 1→ 1→
P ₉ ↑	→	blízký prsty se dotýkají prstů L	

BABYLON 13 sloz. 2, 1

Význam: Město, ve kterém mšelet žide za trest mnoho let bydlit. (1 Pa 9, 1)
Tahle město bylo t.m. kde je dnes stát Irák.

Znak A nebo B

A

město

NSK

L ₁ >	→	L a P za sebou, L blíž tělu	ruce se současně mírně zvednou, vytáží se v zápleti dlaně k sobě a prsty od těla uvolňují kratší pohyb dlaní
P ₁ <	→		

10

jazyk

L ₀			rychlý pohyb mírně šikmo dolů
P _{2e} 1→		prsty se dotýkají pravého a levého koutku úst	

11

čas, zmatek

L ₉ ↑	→	před tělem vlevo, prsty směřují směrem doprava	Janá L a P se otáčí sebe vzájemně střídají kruhovým pohybem zápěstí
P ₉ ↓	→	před tělem vpravo	

Ukázka zpracování heslové stati ve *Slovníku znaků křesťanských pojmů* (převzato ze *Slovníku znaků křesťanských pojmů*, 2001, s. 42).

📖 POTMĚŠIL, M. (2002): *Všeobecný slovník českého znakového jazyka A–N*. Praha: Fortuna.

Stavba heslové stati: lemma – české slovo, ekvivalent – znak prezentovaný pomocí černobílé fotografie doplněné šipkami, exemplifikace (příkladová věta v češtině), regionální zařazení znaku, zápis pomocí notačního systému.

Obsah: Předmluva (Sběr materiálu, Vyhledávání a zařazování znaků, Zpracování zaznamenaných znaků, Notace znaků českého znakového jazyka (pouze popis notačního systému bez vysvětlení symbolů), Alfabeticky řazený slovník.

145 DVOJNÁSOB/A

DVOJNÁSOB /A
Přinesl dvojnásob hub co minule.

Praha
Ođ (u<v) (u>v)
↓Λ

DVOJNÁSOB /X
Přinesl dvojnásob hub co minule.

Praha
3V (r<v) (u>v)
↑Λ

Ukázka zpracování heslové stati ve *Všeobecném slovníku českého znakového jazyka A–N* (převzato z Potměšil, 2002, s. 145).

Komentář: Tento slovník je nejrozsáhlejším všeobecným knižním slovníkem u nás. Vykazuje však značné nedostatky ve stavbě hesláře, který je nesystematický v několika ohledech: neobsahuje některé lexémy patřící do jádra slovní zásoby a naopak obsahuje takové, které do jádra nepatří; lemmata nejsou vždy v bezpříznakovém tvaru (např. mohu, jeden s druhým); náhodný výběr vlastních jmen, místních jmen a číslovek je abecedně zařazen mezi ostatní hesla (neobsahuje např. číslovky čtrnáct, dvanáct, dvacet). Kladem slovníku je to, že se alespoň částečně pokusil zachytit regionálně rozrůzněné znaky, z nichž většina se skutečně používá (3500 znaků). Přestože ne všechny znaky jsou čitelné a v notacích se objevují četné chyby, je tento slovník dobře využitelný pro středně pokročilé studenty českého znakového jazyka.

📺 PROCHÁZKOVÁ, A., ET AL. (1992): *Slovník znakového jazyka pro obor pedagogika a psychologie*. [videokazeta] Hradec Králové: PedF.

Stavba heslové stati: lemma – ve spodní části obrazovky napsané české slovo, hlasový doprovod (české slovo v mluveném jazyce), ekvivalent – znak prezentovaný pomocí videonahrávky, exemplifikace (věta odznakovaná ve znakované češtině podložená mluveným slovem).

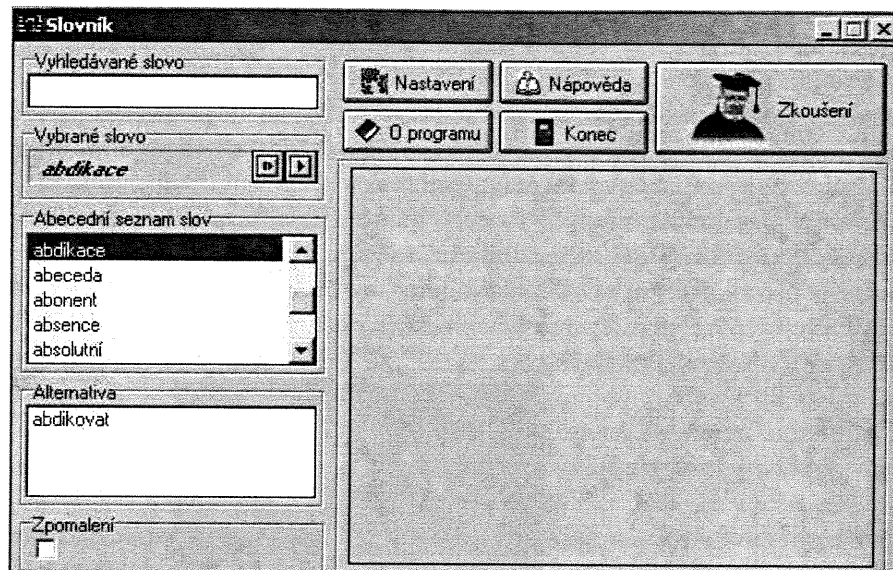
Obsah: Alfabeticky řazený slovník termínů z oblasti pedagogiky a psychologie.

Komentář: Tento slovník je prvním pokusem o vytvoření terminologického slovníku, obsahuje zhruba 200 jednotek převážně ve znakované češtině. Vzhledem k tomu, že videokazeta jako nosič slovníku je již překonaná, a také vzhledem k úzce zaměřenému obsahu slovníku je tento slovník v dnešní době v podstatě nepoužitelný.

📀 PTÁČEK, V. – BUBERLE, V. (1997): *Český slovník znakového jazyka 1–4*. [CD-ROM] Praha: ČUN.

Stavba heslové stati: lemma – české slovo, ekvivalent v českém znakovém jazyce v podobě barevného videozáznamu, popř. „alternativa“ (seznam dalších slov, pro která je v ČZJ stejný ekvivalent).

Obsah: Nastavení, O programu, Náповěda, Zkoušení, Vyhledávané slovo (umožňuje vyhledat zadané slovo), Alfabeticky řazený slovník (disk I. A–K, disk II. L, N–P; disk III. R–U, disk IV. M, V–Ž, toponyma, číslovky).

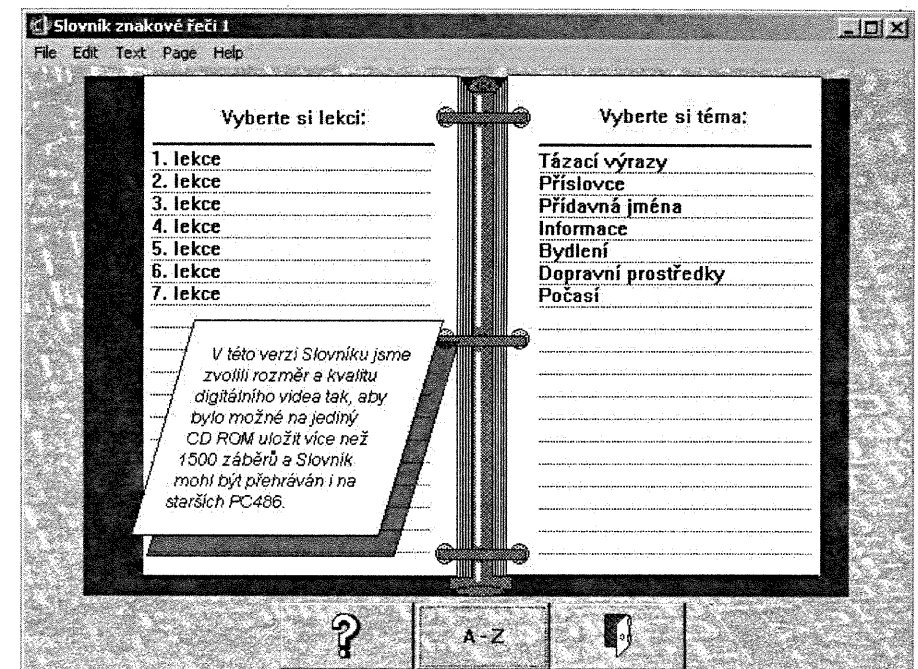

Ukázka zpracování heslové stati v *Českém slovníku znakového jazyka* (převzato z Ptáček – Buberle, 1997).

Komentář: Tento slovník je prvním elektronickým slovníkem u nás, je však dílem pouze jednoho jediného člověka. Celé toto dílo, které obsahuje 10 000 hesel, je vystavěno na idiolektu. Lemmatem není vždy citátová forma lexému (např. je, jsme, čtvrtého, jaderná), často jsou lemmaty slova odvozená, zatímco slovo základové ve slovníku chybí (např. kostelní, kostelník ve slovníku je, zatímco kostel nikoliv). Řada ekvivalentů je chybných (někdy je dokonce seznam slov oproti seznamu znaků posunutý vzad nebo vpřed), slovník prezentuje spíše znakovanou češtinu. Objevuje se zde také velké množství pravopisných chyb a překlepů. Vyhledávání na čtyřech discích není uživatelsky příjemné. Vzhledem k tomu, že tento slovník již není běžně dostupný a je problematické ho spustit na novějších počítačích, je jeho využití minimální.

- ⊕ Ptáček, V. – Kotvová, M. (1998): *Slovník znakové řeči. I. díl.* [CD-ROM] Praha: PedF UK.

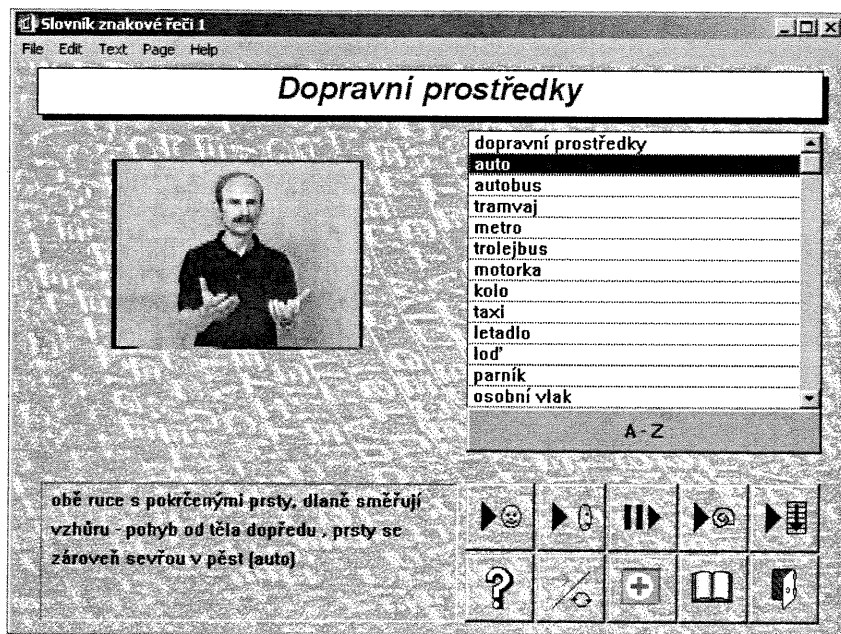
Stavba heslové stati: lemma – napsané české slovo, hlasový doprovod (české slovo v mluveném jazyce), ekvivalent – videonahrávka znaku, slovní popis produkce znaku.

Ukázka zpracování heslové stati ve *Slovníku znakové řeči I.* (převzato z Ptáček – Kotvová, 1998).

Obsah: První pomoc pro uživatele starších počítačů, Tematicky slovník seřazený do sedmi lekcí (1. Pozdravy, Osoby, Čas; 2. Dny v týdnu, Měsíce, Roční Období; 3. Barvy, Ve městě, Slovesa; 4. Zájmena osobní, Zájmena přivlastňovací, Předložky, Spojky; 5. Tázací výrazy, Příslovce, Přídavná jména; 6. Příroda, Zvířata, Protiklady; 7. Typ postavy, Lidské tělo, Vlasy, Zdravotnická zařízení, Lékaři, Nemoci, Léky), Abecední výběr (tlačítko A–Z zobrazuje všechny výrazy ve slovníku řazené podle abecedy, ze kterých lze libovolně vybírat).

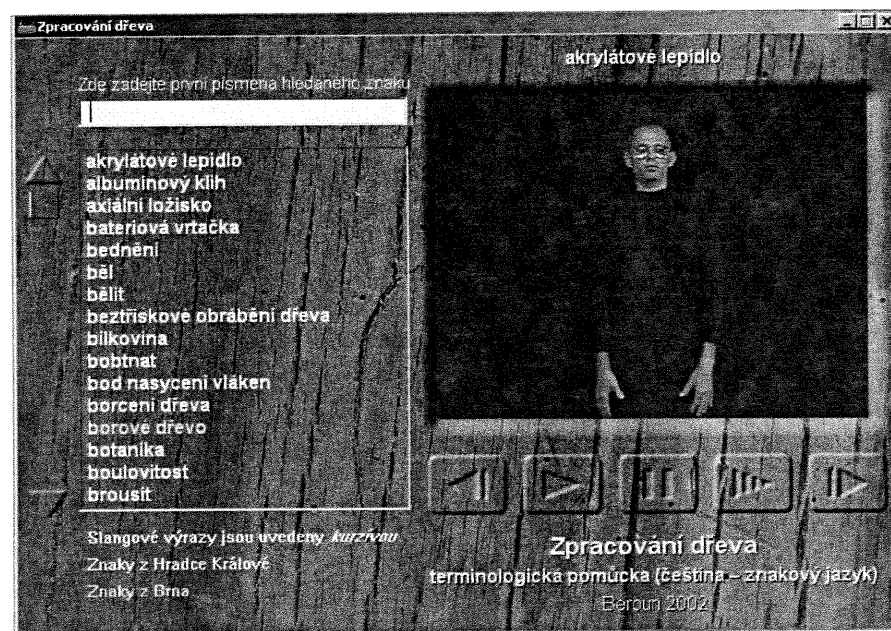
Ukázka zpracování heslové stati ve *Slovníku znakové řeči I*. (převzato z Ptáček – Korvová, 1998).

Komentář: Kladem tohoto slovníku jsou bezesporu sofistikované ovládací prvky a možnost řazení hesel tematicky i abecedně (mnohé slovníky, které vznikly v pozdějších dobách takto vybaveny nejsou). Slovník obsahuje 831 znaků, z nichž většina je poplatná spíše znakované češtině (obsahuje např. znaky pro předložky či spojky). Tento slovník není momentálně běžně dostupný, jeho spuštění na novějších typech počítačů je velmi problematické, a proto je jeho využití v současné době minimální.

- ☺ POTMĚŠIL, M. (2002): *Zpracování dřeva – terminologická pomůcka*. [CD-ROM] Beroun.

Stavba heslové stati: lemma – české slovo (žlutě napsaná slova představují znaky, které pocházejí z Hradce Králové, zeleně napsaná z Brna, slova napsaná kurzívou jsou slangová), ekvivalent – videonahrávka znaku.

Obsah: Alfabeticky řazený slovník, Vyhledávání (Zadejte první písmeno hledaného znaku).

Ukázka zpracování heslové stati ve slovníku *Zpracování dřeva – terminologická pomůcka* (převzato z Potměšil, 2002).

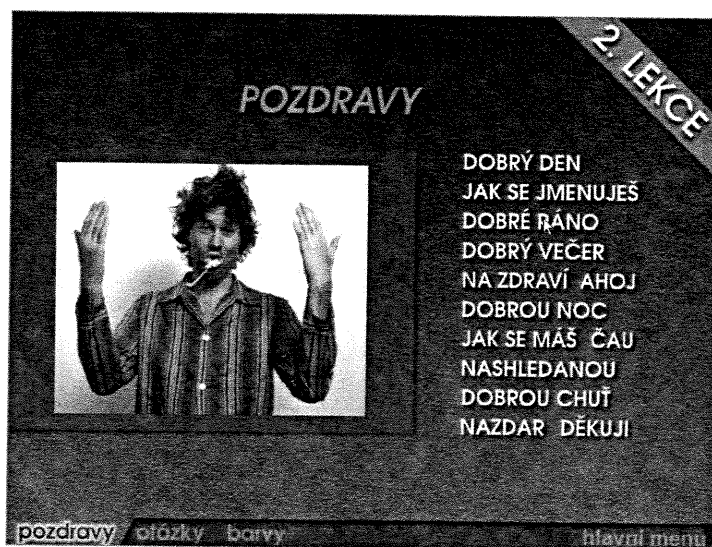
Komentář: Tento první elektronický terminologický slovník vykazuje pouze drobnější chyby při sestavování hesláře: chybí v něm některé znaky pro nadřazené pojmy (např. pila, dřevo); zastoupení sloves je nesystematické (chybí např. slovesa obrábět, pozlacovat, sušit); některé české termíny jsou obsaženy dvakrát s převráceným slovosledem jiné nikoliv (např. lepidlo akrylátové, akrylátové lepidlo) aj. CD-ROM obsahuje celkem 920 českých lemmat a může být dobrou pomůckou pro studenty, učitele a tlumočníky oboru truhlář na speciálních školách pro sluchově postižené.

- ☺ *Kurz české znakové řeči I., II., III., IV.* (2002). [CD-ROM] Brno: Unie neslyšících.

Stavba heslové stati: lemma – české slovo nebo věta (popř. anglické slovo či věta), ekvivalent – videonahrávka znaku.

Obsah: Info (tři informační věty o znakové řeči), vlastní kurz je rozdělen do pěti tematických lekcí (1. Česká prstová abeceda na jednu ruku, Česká prstová

abeceda na dvě ruce; 2. Pozdravy, Otázky, Zájmena osobní..., Barvy; 3. Časy, Dny, Měsíce, Zdraví; 4. Číslice 0–10, Desítky..., Stovky, Tisíce...; 5. Testy – Znaky, Dialogy – Setkání, U lékaře, Ve škole).

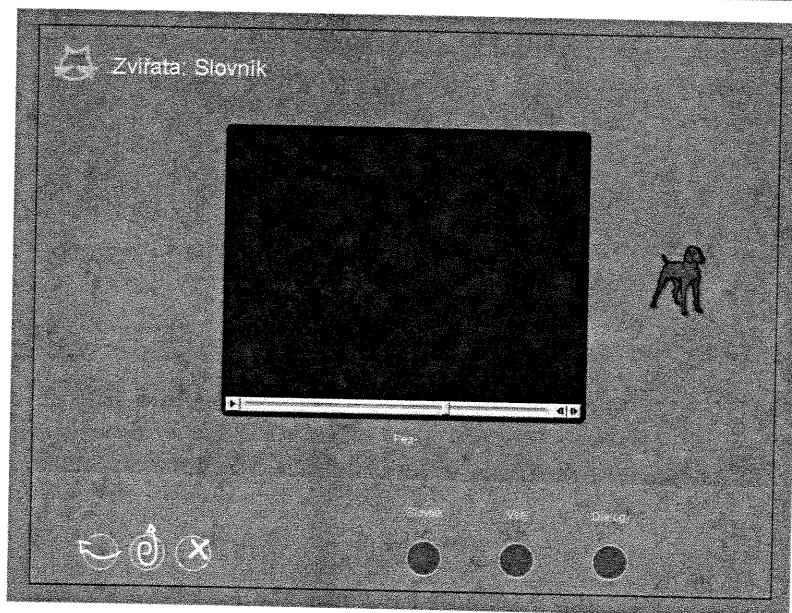
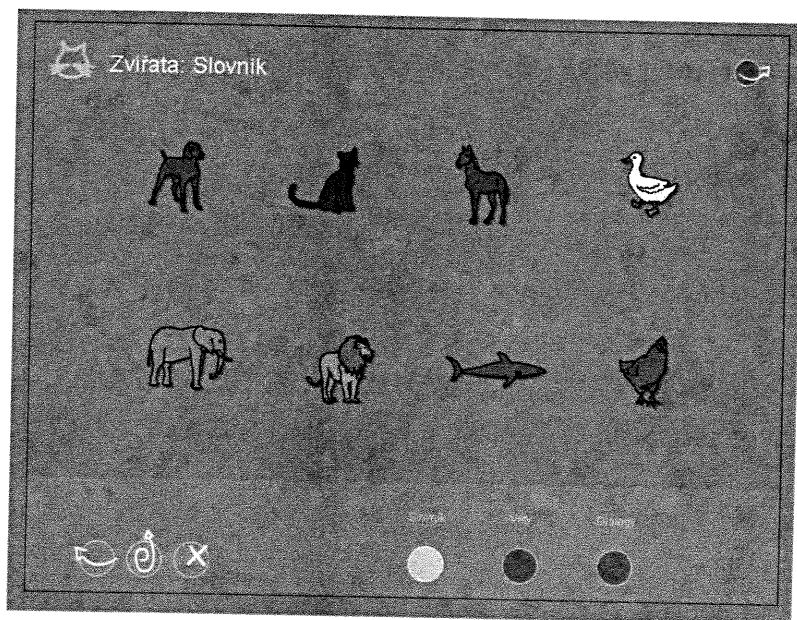
Ukázka zpracování heslové stati v Kurzu české znakové řeči I. (převzato z Kurzu české znakové řeči I., 2002).

Komentář: Tento CD-ROM si klade za cíl být jakýmsi úvodním kurzem pro studium znakové řeči. Úvodní informace, které zde najdeme, se nám jeví jako souhrn nesouvislých, nic neříkajících výroků (např. „Česká znaková řeč má svou vlastní gramatiku. Některé věty se sdělují buďto ve zkrácené, nebo prodloužené formě.“). Znaková zásoba ve slovníku je tvořena pouhými 94 jednotkami poplatnými spíše znakované češtině. Stavba hesláře vykazuje četné nedostatky, výběr hesel v jednotlivých tématech je spíše nahodilý, lemmata nejsou v reprezentativním tvaru a jejich řazení nevykazuje žádný systém. Znaková zásoba je tedy tematicky značně roztržštěná a nesourodá, znaky jsou zachyceny zcela nevhodně, vyhledávání konkrétního slova je téměř nemožné. Dialogy, které mají představovat reálné situace, jsou rovněž vedeny ve znakované češtině a používají se zde i znaky, které nejsou obsahem kurzu. Tento CD-ROM je naprosto nevyhovující výukovou pomůckou pro kohokoliv.

☹ *Tecno Zeinu Vjuka znakové řeči.* [CD-ROM] (bibliografické údaje neuvedeny).

Stavba heslové stati: lemma – česky napsané slovo, kreslený obrázek reprezentující označované, ekvivalent – videonahrávka znaku.

Obsah: Představení CD (videonahrávky doplněné českým textem) – Způsob použití, Základy (Základní principy, Znaky a použití výrazu tváře, Několik znaků pro jedno slovo), Teoretický úvod (Znakový jazyk není mezinárodní, Prvky znaků, Znakový jazyk jako prostředek komunikace, Tvar rukou, Výraz, Prstová abeceda), Témata (slovník je rozdělen do 17 základních témat – Zvířata, Počasí, Rostliny, Země a voda, Pozdravy, Rodina, Zaměstnání, Lidské tělo, Oděvy, Číslovky, Technika, Doprava, Domov, Město, Čas, Média, Barvy), každé téma je rozděleno na Slovník (jednotlivá hesla jsou reprezentována obrázky označovaného), Věty a Dialogy. Kurz je doplněn tištěnou publikací, která ovšem s CD-ROMem příliš nekoresponduje.

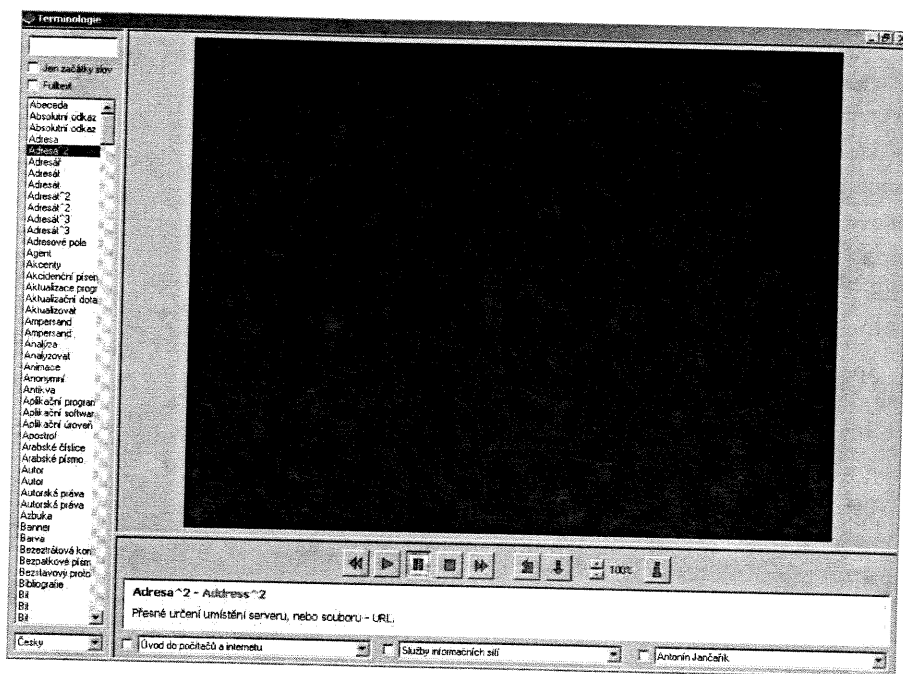
Ukázka zpracování heslové stati na CD-ROMu *Tecno Zeinu Výuka znakové řeči* (převzato z *Tecno Zeinu Výuka znakové řeči*).

Komentář: Ačkoliv se autoři tohoto CD-ROMu v úvodu snaží podat některé základní informace o znakovém jazyce (z nichž některé jsou poněkud zkrácené), podávají celý tento výklad ve znakované češtině; i věty a dialogy v jednotlivých lekcích jsou spíše ve znakované češtině. Hesla v jednotlivých tématech nejsou primárně reprezentována slovy, ale kreslenými obrázky, české slovo se objeví až v případě, že klikneme na vybraný obrázek; ne vždy je však zcela jasné, co vlastně daný obrázek reprezentuje. Vyhledávání v takovém slovníku je pak téměř nemožné. Slovník je možno doporučit snad jen pro práci s malými dětmi, které se učí znakový jazyk.

☹ *Terminologie pro počítače, internet, tvorbu webových stránek a typografii v českém znakovém jazyce* (2003). [CD-ROM] Praha: ASNEP.

Stavba heslové stati: lemma – české, popř. anglické slovo, ekvivalent – videonahrávka znaku v českém znakovém jazyce, výklad významu daného termínu v češtině).

Obsah: Informace o programu a poděkování, Vyhledávání (možnost zvolit jen začátky slov nebo Fulltext), u každého termínu je uvedeno, ze které učebnice pochází (tento CD-ROM byl vytvořen v rámci projektu Internet jako potenciální zdroj nových pracovních příležitostí pro neslyšící spolu s těmito učebnicemi: Úvod do počítačů a internetu, Úvod do tvorby webových stránek, Úvod do počítačové typografie, Jak se na internetu uživit).

Ukázka zpracování heslové stati na CD-ROMu *Terminologie pro počítače, internet, tvorbu webových stránek a typografii v českém znakovém jazyce* (převzato z *Terminologie pro počítače, internet, tvorbu webových stránek a typografii v českém znakovém jazyce*, 2003).

Komentář: Primárními tvůrci tohoto CD-ROMu byli Neslyšící, kteří rozumí dané problematice. Snad jedinou nevýhodou hesláře je, že obsahuje několik stejných lemmat (např. bit, protokol) s různým výkladem, ale stejným ekvivalentem ve znakovém jazyce (tato skutečnost vyplývá z toho, že se tyto termíny vyskytují v několika různých učebnicích), a také to, že i k anglickým lemmatům jsou výklady v češtině. Tento slovník je vhodný pro žáky, studenty, učitele, tlumočníky, kteří se setkávají v kurzech věnovaných výpočetní technice, ale i pro studenty znakového jazyka, kteří si chtějí rozšířit znakovou zásobu.

⊕ VYSUČEK, P. – MOTEJZÍKOVÁ, J. (2003): *Specifické znaky*. [CD-ROM] Praha: FF UK, Pevnost.

Stavba heslové stati: lemma – notace znaku, slovní popis manuální složky znaku, slovní popis nemanuální složky znaku, ekvivalent – vysvětlení významu daného znaku v češtině (ekvivalentů je většinou více), exemplifikace – videonahrávky šesti příkladových vět na užití daného znaku, které jsou doplněny překladem do češtiny a přepisem dané věty pomocí glos (každý znak je reprezentován nejbližším možným českým ekvivalentem napsaným velkými tiskacími písmeny, specifický znak je označen jako SZ).

Obsah: Návod k použití CD, 29 specifických znaků reprezentovaných výše uvedeným způsobem; součástí CD-ROMu je i papírová publikace, která obsahuje kapitoly Úvod, Specifické znaky (teoretické pojednání o specifických znacích), Specifické znaky (29 specifických znaků, které jsou popsány stejným způsobem jako na CD-ROMu kromě videonahrávky, která je nahrazena rozřazenými fotografiemi daného znaku a detailem nemanuálního komponentu), Slovo závěrem, Tabulka tvarů ruky, Literatura.

Specifický znak č. 1

Předchozí   O úroveň výš   Další

Heslní stránka	Notace znaku	Příklad č. 1-1
Návod k použití CD	TAB DEZ o1 o2 HA ^{SN} DEZ o1 o2 HA ^{SN}	Příklad č. 1-2
Specifický znak č. 1	∅ ,A v > A v †	Příklad č. 1-3
Specifický znak č. 2		Příklad č. 1-4
Specifický znak č. 3		Příklad č. 1-5
Specifický znak č. 4		Příklad č. 1-6
Specifický znak č. 5		
Specifický znak č. 6		
Specifický znak č. 7		
Specifický znak č. 8		
Specifický znak č. 9		
Specifický znak č. 10		
Specifický znak č. 11		
Specifický znak č. 12		
Specifický znak č. 13		
Specifický znak č. 14		
Specifický znak č. 15		
Specifický znak č. 16		
Specifický znak č. 17		
Specifický znak č. 18		
Specifický znak č. 19		
Specifický znak č. 20		
Specifický znak č. 21		

Popis znaku

L.P. jsou tvary ^A, pohybují se současně nahoru a dolů v neutrálním prostoru před tělem s dlaněmi orientovanými dolů.

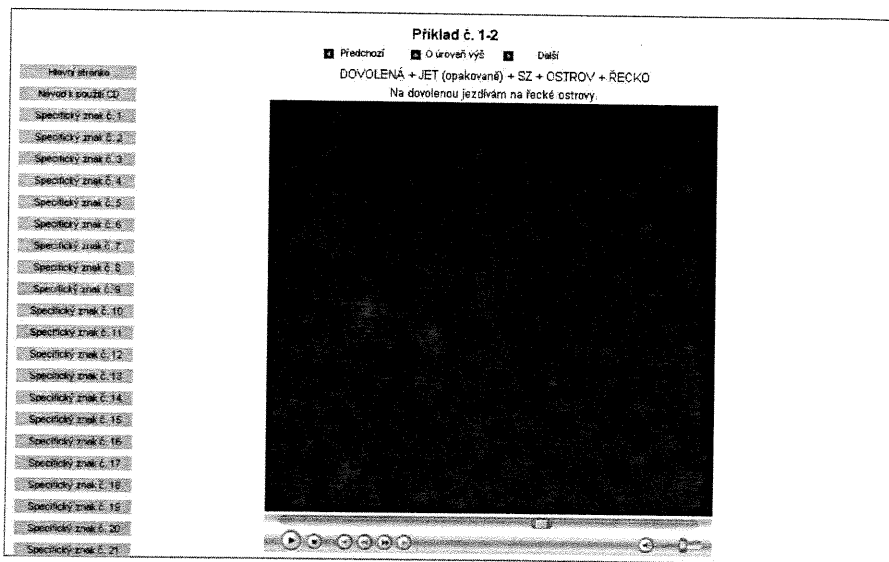
Nemanuální složka znaku

Opakované krátké nafouknutí tvář, podle počtu pohybů rukou, artikulace „BB“.

Obecný význam

- Vyjádření pravidelného, opakování nějaké činnosti. Často se objevuje v souvislosti s místem a časem.
- Mít s někým poměr.

Ukázka zpracování heslové stati na CD-ROMu *Specifické znaky* (převzato z Vysuček – Motejzíkova, 2003).

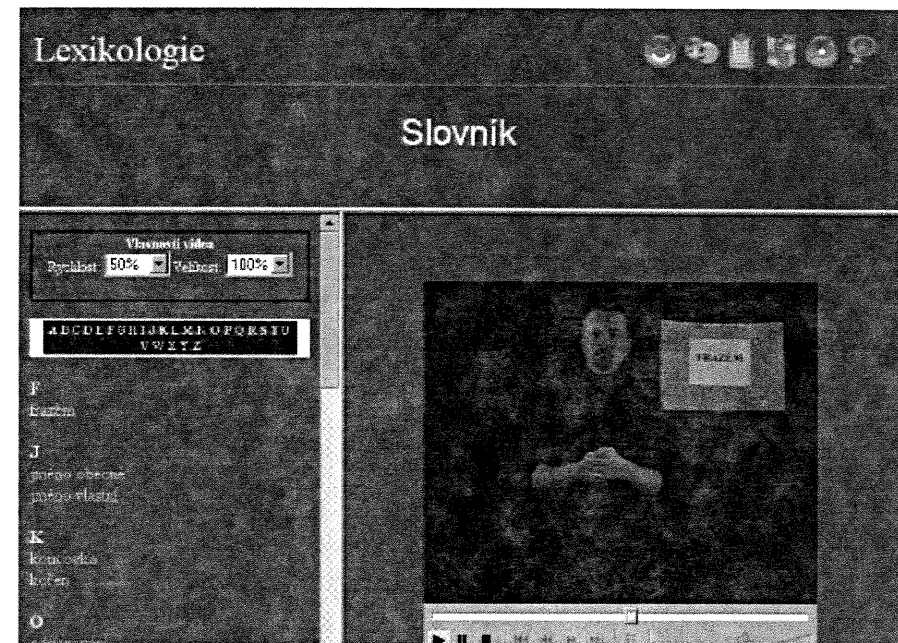
Ukázka zpracování heslové stati na CD-ROMu *Specifické znaky* (převzato z Vysuček – Motejzíkova, 2003).

Komentář: Tento CD-ROM je specifický tím, že výchozím materiálem pro jeho tvorbu byly jednotky znakového jazyka, ke kterým byl následně přiřazován ekvivalent, resp. česky psaný výklad významu znaku. To, že na místě lemmatu stojí znak ČZJ, je jev v našich krajích zcela ojedinělý; je třeba vysoce ocenit průkopnickou práci autorů. Jedinou nevýhodou slovníku je, že jednotlivé specifické znaky nejsou reprezentovány samostatnou videonahrávkou, ale jsou pouze začleněny do příkladových vět. Pro začátečníka je tak velmi těžké postřehnout, jak vlastně daný znak vypadá. *Specifické znaky* lze v každém případě doporučit jako nezbytnou pomůcku pro všechny (studenty, tlumočníky, rodiče), kdo chtějí s Neslyšícími komunikovat opravdu čistým českým znakovým jazykem. CD-ROMu se dá využít i k procvičování porozumění znakování neslyšících osob.

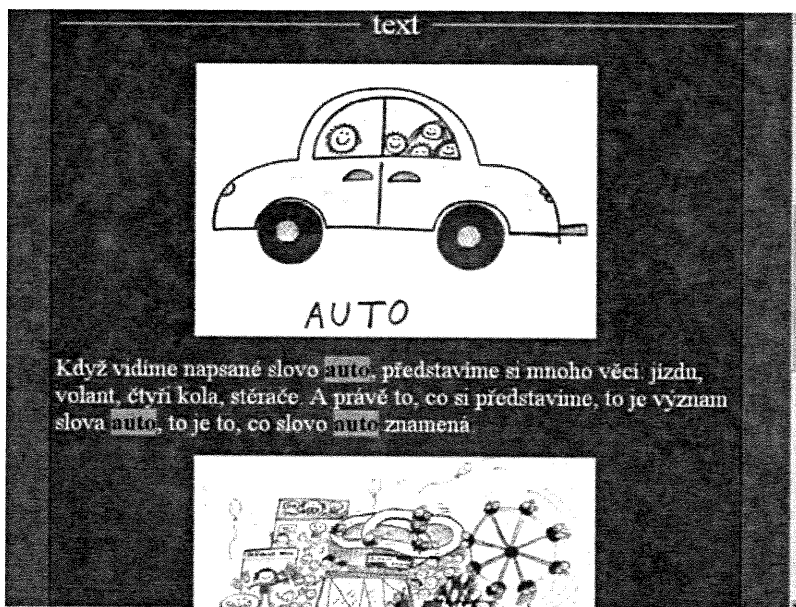
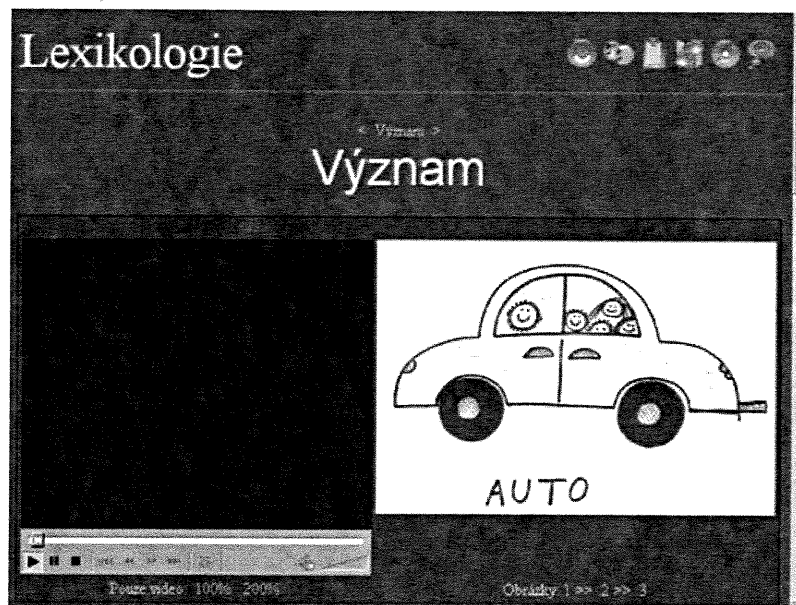
☺ *Lexikologie pro základní školy* (2003). [CD-ROM] Praha: FF UK.

Stavba heslové stati: lemma – české slovo (slovní spojení), ekvivalent – videonahrávka znaku (v oddělení slovník), videonahrávka podrobného vysvětlení významu daného znaku v českém znakovém jazyce, doplněná českým překladem (textem), v obou případech jsou využity také kreslené obrázky.

Obsah: Obsah (na CD-ROMu se objevují tato témata: Slovo, Význam, Význam slovní, Význam gramatický, Části slova – kořen, předpona, přípona, koncovka, Tvoření slov – odvozování, zdobněliny, skládání, zkracování, Slova příbuzná, Slova citově zbarvená, Slova citově nezbarvená, Slova mnohoznačná, Slova jednoznačná, Slova konkrétní, Slova abstraktní, Slova nadřazená a podřazená, Jména vlastní a obecná, Frazém), Rejstřík (abecedně seřazená hesla), Slovník (česká slova a ekvivalenty ve znakovém jazyce), Autorský tým, Nápověda, Tematicky uspořádaná hesla obsahující prvky uvedené ve stavbě heslové stati.

Ukázka stavby heslové stati na CD-ROMu *Lexikologie pro základní školy* (převzato z Lexikologie pro základní školy, 2003).

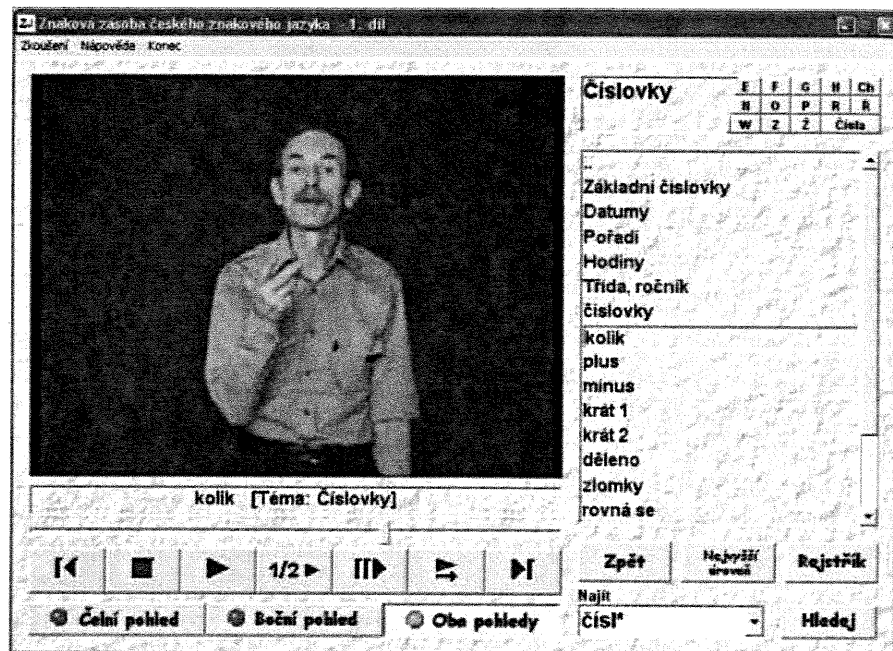
Ukázka stavby heslové stati na CD-ROMu *Lexikologie pro základní školy* (převzato z *Lexikologie pro základní školy*, 2003).

Komentář: Tento CD-ROM je primárně určen k výuce českého jazyka jako cizího jazyka pro Neslyšící. Lexikologické termíny jsou žákům a studentům vysvětleny přijatelnou hravou formou v českém znakovém jazyce (pro ty, kteří neovládají znakový jazyk perfektně, však může být rychlost znakování příliš vysoká) a doplněny i psaným textem a obrázky, které se snaží o vizualizaci celé problematiky. CD-ROM může být užitečný i těm, kdo si chtějí rozšířit svou slovní zásobu, popřípadě se zdokonalit v porozumění souvislým výpovědím Neslyšících.

☺ LANGER, J. – PTÁČEK, V. – DVOŘÁK, K. (2004): *Znaková zásoba českého znakového jazyka k rozšiřujícímu studiu surdopedie se zaměřením na znakový jazyk 1., 2., 3., 4.* [CD-ROM] Olomouc: UP PedF.

Stavba heslové stati: lemma – české slovo, ekvivalent – videonahrávka znaku.

Obsah: Zkoušení, Nápověda, O programu, Rejstřík, Vyhledávání (zadáme celé slovo nebo část slova, které hledáme), Samotný slovník je rozčleněn na několik základních témat, z nichž některá se člení na podtémata (základní témata: Dvouruční prstová abeceda, Jednoruční prstová abeceda, Pozdravy, Zájmena, Osoby, Slovesa 1, Barvy, Čas, Číslovky, Lidské tělo, Oblečení, Tázací výrazy, Slovesa 2, Stravování 1, Míry a váhy, Město), součástí publikace je i útlá papírová brožurka ve které najdeme kromě seznamu všech obsažených hesel a témat i tyto kapitoly: Úvod, O rozšiřujícím studiu se zaměřením na znakový jazyk, O autorech, Technická specifikace a nápověda, Návod k obsluze.

Ukázka zpracování heslové stati na CD-ROMu *Znaková zásoba českého znakového jazyka k rozšiřujícímu studiu surdopedie se zaměřením na znakový jazyk 1.* (převzato z Langer – Práček – Dvořák, 2004).

Komentář: Tento CD-ROM je primárně určen slyšícím studentům znakového jazyka (všechny 4 díly obsahují celkem 3200 znaků, 57 tematických celků a 13 znakových příběhů). Asi největším problémem je výběr tematických okruhů a slov do nich zařazených (některá témata se objevují vícekrát i na různých dílech CD-ROMu). V prvních dvou dílech jsou lexémy řazeny nahodile, na dalších již abecedně – tím je ztěženo hledání konkrétního znaku (nevíme, který CD-ROM založit do počítače). Autoři důsledně nerozlišují mezi českým znakovým jazykem a znakovou češtinou, objevují se zde prvky obojího (je to patrné zejména v příbězích a v nerozlišování různých typů sloves). Tento CD-ROM je rozsáhlou zásobárnou znaků základní slovní/znakové zásoby a je vhodný pro všechny studenty českého znakového jazyka.

- ③ DINGOVÁ, N. – DVOŘÁKOVÁ, M. – FALTÍNOVÁ, R. – OKROUHLÍKOVÁ, L. – SERVUSOVÁ, J., ET AL. (2005): *Slovník znakového jazyka terminologie z období těhotenství, porodu a péče o novorozence.* [CD-ROM] Praha: Tamtam.

Stavba heslové stati: lemma – české slovo nebo sousloví, ekvivalent – videonahrávka znaku doplněná ilustrativním obrázkem nebo fotografií objektu a fotografiemi tvarů ruky vyskytujícími se v daném znaku.

Obsah: Úvod (videonahrávka ve znakovém jazyce a text v češtině), Obsah (na CD-ROMu je osm základních tematických celků, rozdělených do podtémat: Matka, Plod, Těhotenství, Porod, Po porodu, Novorozenec, Lidé a prostředí kolem porodu, Nemoci, komplikace a léčba), Nastavení (zde se dá nastavit zobrazení slovníku tak, aby to vyhovovalo potřebám uživatelů, nastavit lze barvu prostředí, rychlost a velikost přehrávaných videí), Autorský tým, Návod, Rejstřík (termíny jsou seřazeny podle abecedy, bez ohledu na kapitoly), Vyhledávání (vyhledávat lze podle klíčového slova nebo podle tvarů ruky, které obsahuje hledaný znak), samotný slovník je uspořádán tematicky (termíny v jednotlivých tématech jsou řazeny abecedně) a obsahuje prvky uvedené ve stavbě heslové stati.

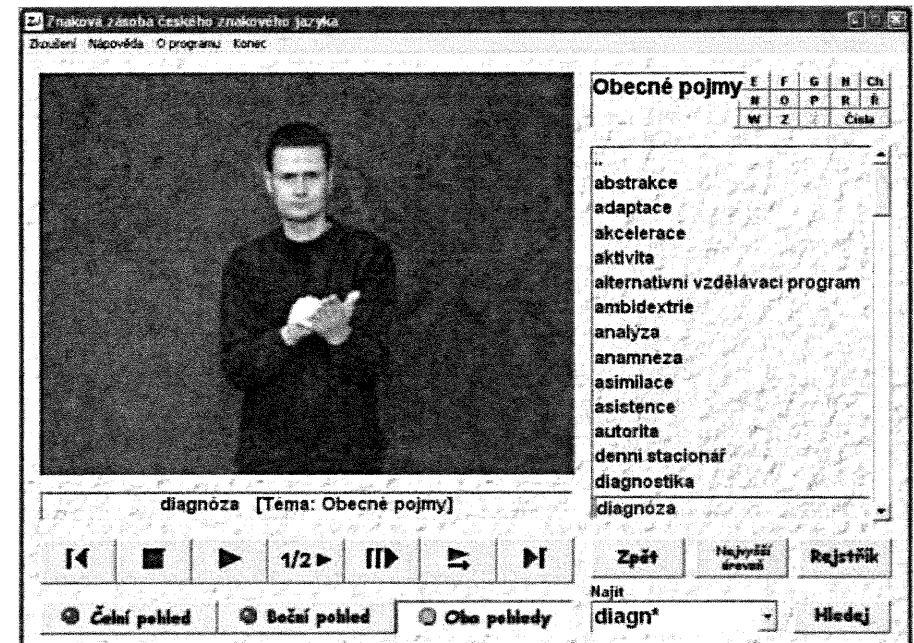
Ukázka zpracování heslové stati na CD-ROMu *Slovník znakového jazyka terminologie z období těhotenství, porodu a péče o novorozence* (převzato z Dingová – Dvořáková – Faltínová – Okrouhlíková – Servusová, 2005).

Komentář: Tento terminologický slovník obsahuje zhruba 500 odborných termínů z oblasti porodnictví. Znaky odpovídají lingvistickým principům českého znakového jazyka, jejich nevýhodou však je, že se často jedná o znaky složené ze dvou i více znaků, takže jejich využití v komunikaci je někdy zdlouhavé. Tento slovník je prvním slovníkem, kde se dá vyhledávat podle parametru znaku – podle tvaru ruky. CD-ROM je důležitou pomůckou zejména pro zdravotnický personál, tlumočníky a nastávající maminky, kterým má zaručit bezproblémovou komunikaci před porodem a při porodu; vhodný je však i pro studenty zdravotnických škol či pro pokročilé studenty znakového jazyka, kteří si chtějí rozšířit znakovou zásobu.

⊕ HORÁKOVÁ, R. (2005): *Znaková zásoba terminologických pojmů (speciální pedagogika)*. [CD-ROM] Brno: MU.

Stavba heslové stati: lemma – české slovo, ekvivalent – videonahrávka znaku.

Obsah: Zkoušení, Nápověda, O programu, Rejstřík, Vyhledávání (zadáme celé slovo nebo část slova, které hledáme), Samotný slovník je rozčleněn na několik základních témat (Obecné pojmy, Speciálně-pedagogická diagnostika, Etopedie, Logopedie, Oftalmopedie, Psychopedie, Somatopedie, Specifické poruchy učení, Surdopedie).

Ukázka stavby heslové stati na CD-ROMu *Znaková zásoba terminologických pojmů (speciální pedagogika)* (převzato z Horáková, 2005).

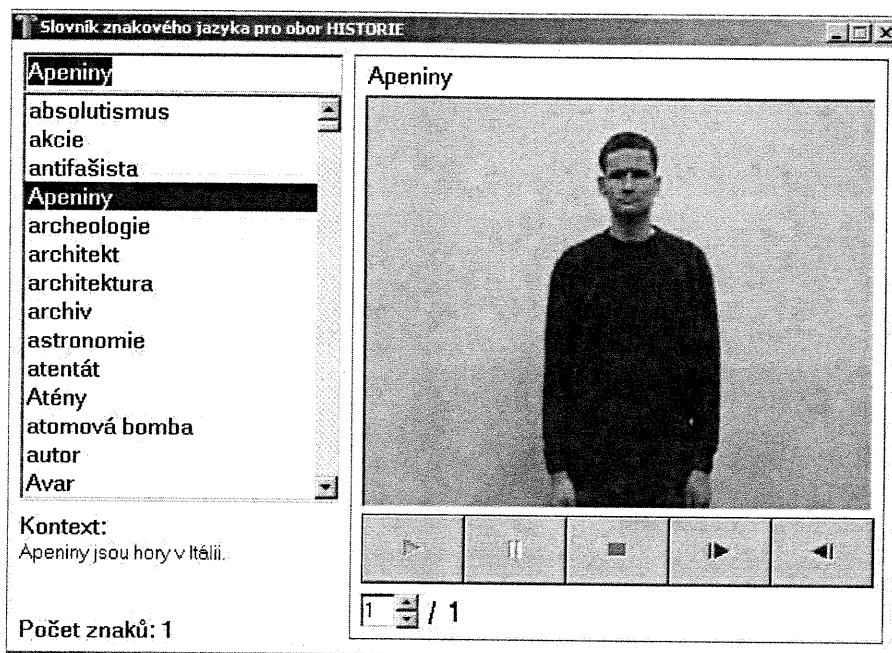
Komentář: Tento CD-ROM přináší znaky pro důležité termíny z oblasti speciální pedagogiky. Snad jediným problémem tohoto slovníku je výběr hesel a jejich zařazení do jednotlivých témat. Heslář by měl být rozsáhlejší, neboť na mnohé základní termíny se zde nedostalo. CD-ROM je důležitou pomůckou zejména pro studenty a tlumočníky pedagogických oborů, ale znakovou zásobu si pomocí něj mohou rozšířit i pokročilejší studenti českého znakového jazyka.

⊕ POTMĚŠIL, M. (2005): *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast historie*. [CD-ROM] Praha: Fortuna.

Stavba heslové stati: lemma – české slovo, ekvivalent – videonahrávka znaku, exemplifikace – užití daného slova v kontextu, někdy také vysvětlení významu daného slova.

Obsah: obsahem CD-ROMu je pouze samotný slovník, který obsahuje prvky uvedené výše.

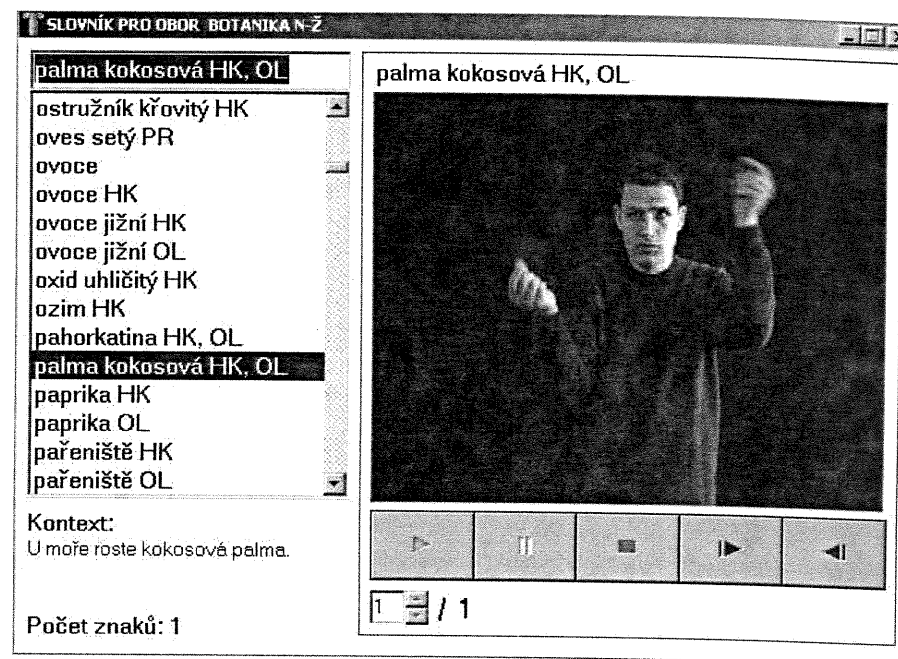
Ukázka zpracování heslové stati ve *Slovníku pojmů znakového jazyka pro oblast historie* (převzato z Potměšil, 2005).

Komentář: CD-ROM obsahuje zhruba 400 znaků pro pojmy z oblasti historie. Největší slabinou tohoto slovníku je heslář, který je sestaven velmi nahodile a obsahuje pojmy ze všech období historie lidstva (některé navíc velmi obecné, např. autor, akcie), uživatel tedy nemusí najít vždy to, co právě hledá. Exemplifikace není systematická: zasazení daného českého slova do kontextu se nevyskytuje u všech lemmat, někdy je nahrazeno vysvětlením významu daného slova. Slovník by mohl být dobrou pomůckou pro učitele, studenty a tlumočníky, kteří se setkávají na hodinách dějepisu, jeho heslář by však bylo nutno zpracovat a rozšířit.

⊕ POTMĚŠIL, M. (2005): *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast přírodopis: botanika*. [CD-ROM] Praha: Fortuna.

Stavba heslové stati: lemma – české slovo, ekvivalent – videonahrávka znaku, exemplifikace – užití daného slova v kontextu, někdy také vysvětlení významu daného slova.

Obsah: obsahem CD-ROMu je pouze samotný slovník, který obsahuje prvky uvedené výše.

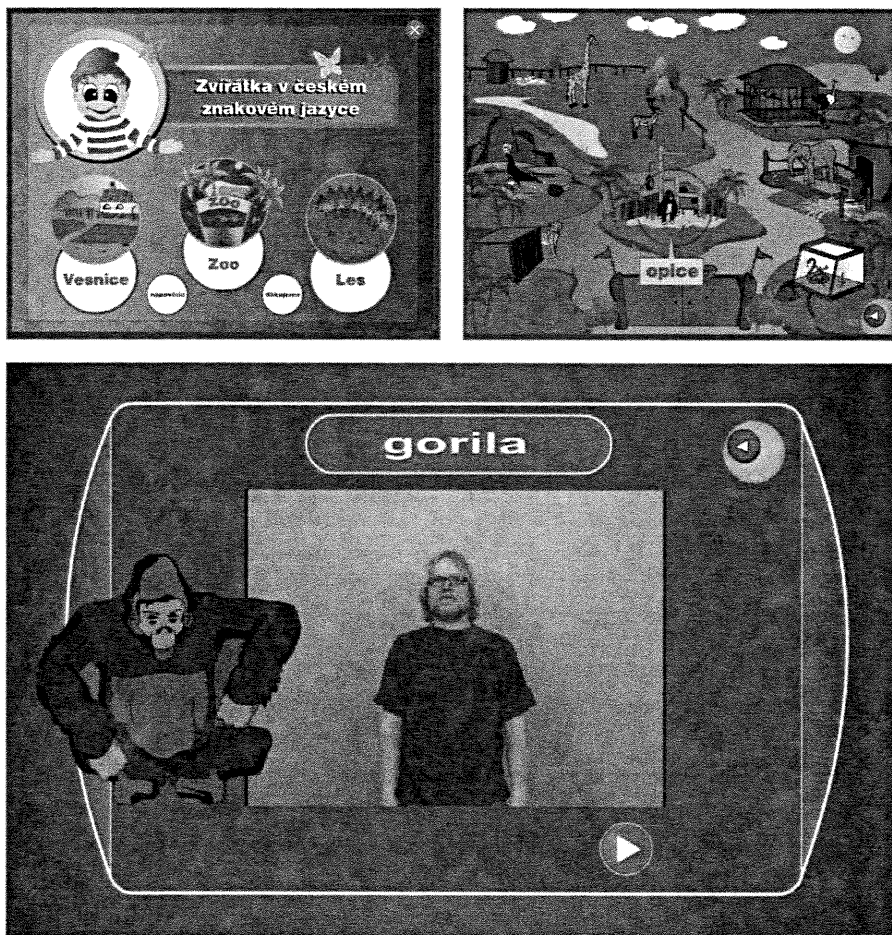
Ukázka zpracování heslové stati ve *Slovníku pojmů znakového jazyka pro oblast přírodopis: botanika* (převzato z Potměšil, 2005).

Komentář: Na tomto CD-ROMu najdeme poměrně velké množství (zhruba 800) znaků z oblasti botaniky. Termínů je pak o něco méně, neboť autor se pokusil o regionální rozlišení znaků, které vyjadřuje zkratkami HK, OL, PR (Hradec Králové, Olomouc, Praha). Uživatel bohužel toto rozlišení nemusí odhalit, neboť není nikde vysvětleno. Exemplifikace není systematická – zasazení daného českého slova do kontextu se nevyskytuje u všech lemmat, někdy je nahrazeno vysvětlením významu daného slova. Slovník je možno využít při hodinách přírodopisu či biologie, popřípadě k rozšíření znakové zásoby.

⊕ *Zvířátka v českém znakovém jazyce* (2005). [CD-ROM] Praha: FRPSP.

Stavba heslové stati: lemma – slovo v českém jazyce doplněné obrázkem, který představuje označované, ekvivalent – videonahrávka znaku.

Obsah: Náповěda, Bimovy taškařice (veselé taškařice panáčka, který je přítomen v každém obraze), CD-ROM je rozdělen do tří základních témat Vesnice, Zoo, Les, která se dále rozdělují na podtémata – všechno je znázorněno pomocí obrázků, ze kterých si uživatel vybírá.

Ukázka zpracování heslové stati na CD-ROMu *Zvířátka v českém znakovém jazyce* (převzato z *Zvířátka v českém znakovém jazyce*, 2005).

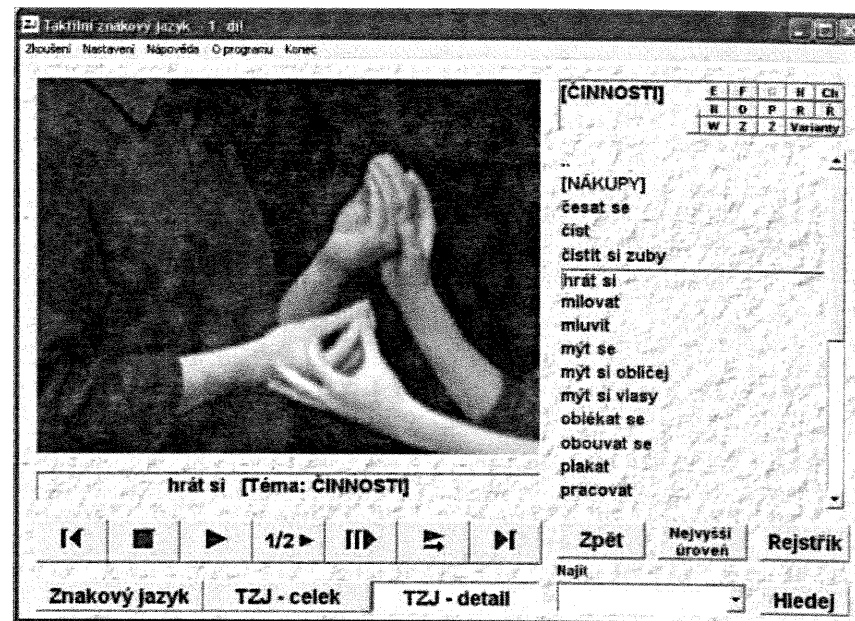
Komentář: Celková grafika CD-ROMu je vytvořena tak, aby byla přitažlivá pro dětské publikum, ztvárnění obrázků je nutno ocenit. Pro větší slyšící

a hlavně neslyšící děti by však bylo vhodné, aby všechny obrázky, pokud po nich přejedeme myší, byly opatřeny českými nápisy, bohužel tomu tak není. CD-ROM je vhodné využít zejména při práci s malými dětmi.

☺ *Taktilní znakový jazyk pro hluchoslepe* (2006). [CD-ROM] Praha: Lorm.

Stavba heslové stati: lemma – české slovo, ekvivalent – videonahrávka znaku.

Obsah: Zkoušení, Náповěda, Nastavení (lze nastavit různé barvy prostředí a textu) O programu, Rejstřík, Vyhledávání (zadáme celé slovo nebo část slova, které hledáme), Samotný slovník je rozčleněn na několik základních témat, z nichž některá se člení na podtémata (základní témata: Slova pro konverzaci, Osoby, Stravování, Cestování, Činnosti, Životní prostředí, Dům, byt, Oblečení, Předměty denní potřeby, Zábava, kultura, Časové údaje).

Ukázka zpracování heslové stati na CD-ROMu *Taktilní znakový jazyk pro hluchoslepe* (převzato z *Taktilní znakový jazyk pro hluchoslepe*, 2006).

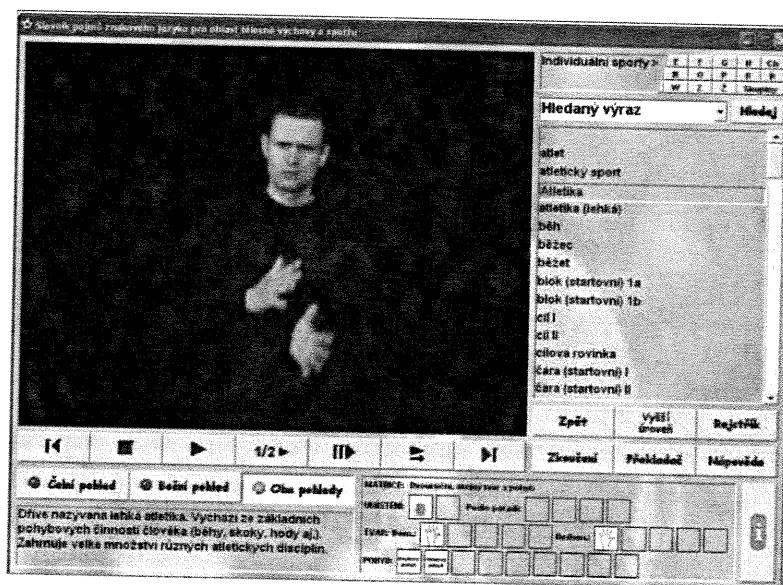
Komentář: Tento CD-ROM je vůbec první elektronickou pomůckou, na které najdeme znaky určené hluchoslepým osobám. Osoby se zhoršenou kvalitou

vidění si zde mohou nastavit jim vyhovující barvy pozadí a textu a zvětšit si celé okno (možná by nebylo na škodu, kdyby byla možnost zvětšit přes celou obrazovku pouze video). Slovní/znaková zásoba je zde poněkud omezená, ale počítá se s jejím rozšířením. Tento CD-ROM mohou využít všichni ti, kteří chtějí komunikovat s hluchoslepými, jimž vyhovuje tento způsob komunikace.

- Ⓜ LANGER, J., ET AL. (2006): *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast tělesné výchovy a sportu*. [CD-ROM] Praha: Fortuna.

Stavba heslové stati: lemma – české slovo, ekvivalent – videonahrávka znaku doplněná přehledem parametrů daného znaku (typ znaku, umístění, tvar dominantní a nedominantní ruky, pohyb), vysvětlení daného termínu v češtině.

Obsah: Zkoušení, Náповěda, Informace, Rejstřík, Vyhledávání (zadáme celé slovo nebo část slova, které hledáme), Překladač (umožňuje vyhledávat znaky podle zadaných parametrů), Samotný slovník je rozčleněn na několik základních témat, která se člení na podtémata (základní témata: Individuální sporty, Osoby ve sportu, Slovesa, Soutěže, Sport, Sportoviště, Sportovní hry, Sportovní odvětví, Výstroj). Hesla v tématech jsou řazena abecedně.

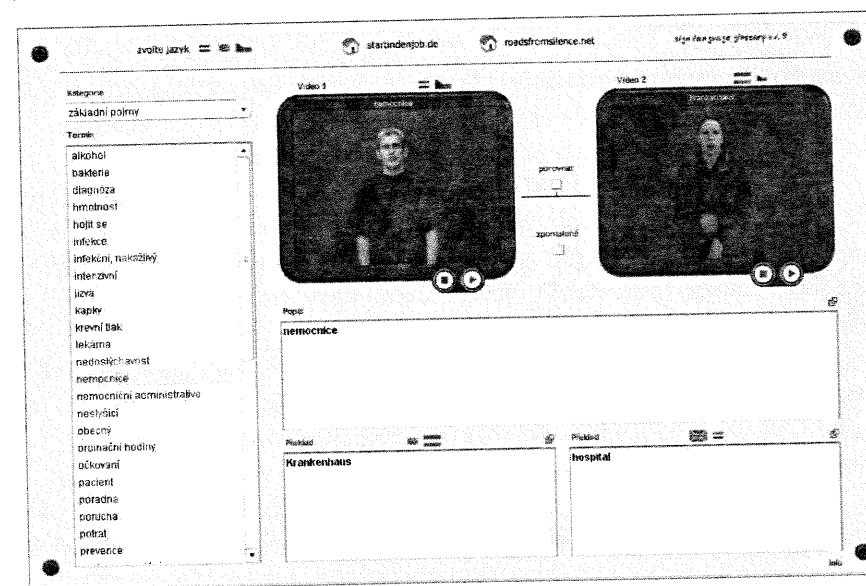
Ukázka zpracování heslové stati ve *Slovníku pojmů znakového jazyka pro oblast tělesné výchovy a sportu* (převzato z Langer, 2006).

Komentář: Tento slovník je prvním slovníkem u nás, ve kterém se dá vyhledávat podle několika parametrů znaku (rozlišení místa artikulace či pohybu je však velmi hrubé a nepodává nám tak detailní charakteristiku znaku). Téměř vyčerpávajícím způsobem slovník zpracovává tematiku sportu (obsahuje více než 800 znaků), důsledně vysvětluje významy všech termínů. Slovník je vhodný pro všechny, kdo si chtějí rozšířit svoji znakovou zásobu o znaky z oblasti sportů, či pro tlumočníky různých sportovních klání.

- Ⓜ *Slovník znakové řeči z oblasti zdravotnictví* [online]. Dostupný online na adrese: <<http://www.startindenjob.de/cz>>.

Stavba heslové stati: lemma – české, popř. anglické nebo německé slovo, ekvivalent – videonahrávka v českém a rakouském znakovém jazyce, vysvětlení pojmu v češtině.

Obsah: slovník obsahuje pouze prvky uvedené výše, hesla jsou řazena abecedně, popř. je možno je rozdělit do čtyř základních témat: Základní pojmy, Anatomie, Oblasti/Obory/Profese, První pomoc. Hesla v jednotlivých tématech jsou řazena abecedně.

Ukázka zpracování heslové stati ve *Slovníku znakové řeči – zdravotnictví* (převzato ze *Slovníku znakové řeči – zdravotnictví*).

Komentář: Slovník obsahuje základní termíny z oblasti zdravotnictví. Je to jediný slovník, který nabízí ekvivalent ve dvou znakových jazycích: českém a rakouském, výklad významu termínů se nám nabízí pouze v češtině. Slovník je vhodný pro zdravotnický personál, tlumočení ve zdravotnictví, studenty zdravotních škol nebo studenty českého znakového jazyka, kteří si chtějí rozšířit svoji znakovou zásobu.

Vidíme, že nabídka slovníků, které zpracovávají český znakový jazyk, je poměrně široká, málokterý však vyhovuje přísným měřítkům a požadavkům lexikografie. Pojďme si tedy některé základní zásady lexikografického zpracování českého znakového jazyka shrnout.

7. Shrnutí

Zásady lexikografického zpracování českého znakového jazyka

Na základě studia odborné literatury týkající se lexikografie obecně i lexikografie znakových jazyků a po detailním seznámení se s nejrůznějšími typy slovníků, jež se zabývají lexikální zásobou národních znakových jazyků, jsme dospěli k formulování několika zásad, které by měly být brány v úvahu při dalším pokusu o lexikografické zpracování českého znakového jazyka. Vzhledem k tomu, že jsme se v této práci primárně soustředili na slovníky dvojjazyčné, týkají se následující poznámky především překladových slovníků mezi češtinou a českým znakovým jazykem, ačkoliv by bylo možné některé z nich vztáhnout i na slovníky výkladové.

- 1) Vytváření slovníku je náročná činnost, která vyžaduje odbornou kvalifikaci; pouhá kompetence ve výchozím a/nebo cílovém jazyce neznamena sama o sobě způsobilost k lexikografické práci.
- 2) Slovník zpracovává lexikografický tým, jehož členy jsou lingvisticky vzdělaní rodilí mluvčí českého znakového jazyka i rodilí mluvčí češtiny, tedy Neslyšící i slyšící.
- 3) Je nutné, aby vznikaly nejen slovníky s českým znakovým jazykem jako jazykem cílovým, ale též slovníky, ve kterých bude výchozím jazykem ČZJ a cílovým jazykem čeština. Na ty je v současné době třeba klást důraz, neboť v České republice dosud žádný takový slovník neexistuje.
- 4) Vzhledem k úzkému okruhu potenciálních uživatelů, který nedovoluje z ekonomických důvodů publikovat několik různých typů slovníků, je vhodné navzdory větší náročnosti při zpracování vytvářet slovníky bifunkční, tj. ČZJ/čeština pro Neslyšící i slyšící, čeština/ČZJ pro slyšící i Neslyšící.
- 5) Jako materiálová základna pro překladové slovníky mezi ČZJ a češtinou by měl v případě češtiny sloužit počítačový korpus českého jazyka, popř. některý z výkladových slovníků; pro český znakový jazyk bude třeba materiálovou základnu teprve vytvořit.
- 6) Při sběru materiálu ČZJ je bezpodmínečně nutné vyloučit prostřednictvím mluveného jazyka, neboť je známo, že nepříznivě ovlivňuje získávaná data. Nejhodnotnější materiál ČZJ získáme nahráváním spontánních projevů Neslyšících během intrakulturní komunikace.

- 7) Optimálním způsobem zachycení a uchování dat ČZJ je záznam digitální videokamerou a jeho následné převedení do počítače.
- 8) Protože český znakový jazyk dosud nebyl lexikografií systematicky zpracován, je vhodné začít vydávat slovníky méně rozsáhlé (ve srovnání se slovníky mluvených jazyků) a v reedicích je postupně doplňovat.
- 9) Hodnota slovníku není přímo úměrná jeho rozsahu. V žádném případě však nelze zanedbávat mikrostrukturu slovníku. Heslová stat' by se měla skládat minimálně z lemmatu, ekvivalentu doplněného glosou, gramatické charakteristiky a exemplifikace. Důležitou součástí slovníku je propracovaný systém odkazování.
- 10) Nutnou fází tvorby překladového slovníku je sestavování hesláře. Heslář není v žádném případě výsledkem nahodilého výběru. Je třeba klást důraz na to, aby byly výběr lexémů do hesláře i zpracování jednotlivých heslových stat' systematické.
- 11) Vzhledem k povaze a vlastnostem znakového jazyka by měly být do slovníku ČZJ/čeština jako lemmata zařazovány i stavební prvky produktivního lexikonu, tj. klasifikátorové morfémy, metaforické morfémy, nemanuální morfémy, morfémy pohybu a morfémy umístění.
- 12) S ohledem na vizuálně-motorické vehikulum znakového jazyka a rovněž s přihlédnutím k současným trendům v lexikografii by bylo vhodné soustředit se na vytváření slovníků elektronických, nikoliv knižních.
- 13) Dokud nebude český znakový jazyk podroben důkladnému lingvistickému popisu, není možné vydat preskriptivní slovník.
- 14) Kvalitní slovník nevzniká během několika měsíců, ale je výsledkem mnohaleté práce celého týmu odborníků. Snaha co nejrychleji uspokojit poptávku veřejnosti vede často k rezignaci na teoreticko-odbornou úroveň slovníku.

Doufáme, že lexikografie znakového jazyka už bude v budoucnu chápána pouze jako vědecká disciplína, která je součástí lingvistiky, a že tato publikace přispěje k vydání slovníku českého znakového jazyka, jenž bude založen na lingvistických principech a bude dobře sloužit všem svým uživatelům, slyšícím i Neslyšícím.

Použitá a doporučená literatura

- Anglicko-český, česko-anglický slovník* (1994). Praha: SPN.
- BENEŠ, K. (2003): *Návrh notačního systému pro ČZJ*. (rkp).
- BÍMOVÁ, P. (2002): Fonetika a fonologie znakového jazyka. In: *Bádání o jazycích a literaturách*. Praha: FFUK, s. 193–195.
- BÍMOVÁ, P. (2002): Jazyk znakový – jazyk přirozený. *Čeština doma a ve světě*, roč. 10, č. 2/3, s. 100–103.
- BÍMOVÁ, P. (2003): *Slovník český znakový jazyk/čeština*. [diplomová práce] Praha: FF UK.
- BÍMOVÁ, P. (2005): Znakový jazyk jako základní atribut komunity Neslyšících. In: *Ve světě sluchového postižení*. Praha: FRPSP, Tamtam, s. 15–19.
- BONNAL-VERGES, F. (2006): Langue des signes française: des lexiques des XVIIe et XIX siècles à la dictionnaire du XXIe siècle. *Glottopol*, č. 7 [online]. Dostupný online na adrese: <http://www.univ-rouen.fr/dyalang/glottopol/numero_7.html> Cit. 25. 1. 2007.
- BRIEN, D. (ed.) (1992): *Dictionary of British Sign Language / English*. London – Boston: Faber&Faber.
- BRIEN, D. – BRENNAN, M. – SCHERMER, T. – HARDER, R. – BAKKER, R. (1995): Creating a Sign Language Database: The SIGNBASE Project. In: Bos, H. – Schermer, T. (eds.): *Sign Language Research 1994*, Hamburg: Signum – Press, s. 339–346.
- BRIEN, D. – TURNER, G. H. (1994): Lemmas, Dilemmas and Lexikological Anisomorphism: Presenting Meanings in the First BSL-English Dictionary. In: Ahlgren, I. – Bergman, B. – Brennan, M. (eds.): *Perspectives on Sign Language Usage*. Durham: The International Sign Linguistics Association and The Deaf Studies Research Unit – University of Durham, s. 391–407.
- BROŽÍK, J. – MASNÍK, B. – KURCOVÁ, Z. (1999): Slovník znakového jazyka. *Gong*, roč. 27, č. 5.
- BROŽÍK, J. – MASNÍK, B. – KURCOVÁ, Z. (1999): Slovník znakového jazyka. *Gong*, roč. 27, č. 9.
- BROŽÍK, J. – MASNÍK, B. – KURCOVÁ, Z. (2002): Slovník znakového jazyka. *Gong*, roč. 31, č. 4.
- CSONKA, Š – MISTRÍK, J – UBÁR, L. (1986): *Frekvenční slovník posunkové řeči*. Bratislava: SIPN.

- CUXAC, C. (2000): *La langue des signes française (LSF) : Les voies de l'iconicité*. Paris : Editions Ophrys.
- ČERMÁK, F. (1997): *Jazyk a jazykověda (přehled a slovníky)*. Praha: Pražská imaginace.
- ČERMÁK, F. – BLATNÁ, R. (eds.) (1995): *Manuál lexikografie*. Jinočany: H&H.
- ČERMÁK, F. – KOCEK, J. *Co je korpus?* [online]. Dostupný online na adrese: <http://ucnk.ff.cuni.cz/co_je_korpus.html>. Cit. 5. 2. 2007.
- ČERNÝ, J. (1998): *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubico.
- DINGOVÁ, N. – DVOŘÁKOVÁ, M. – FALTÍNOVÁ, R. – OKROUHLÍKOVÁ, L. – SERVUSOVÁ, J., et al. (2005): *Slovník znakového jazyka terminologie z období těhotenství, porodu a péče o novorozence*. [CD-ROM] Praha: Tamtam.
- ECKHARDT, A. – FRIED, V. – HOFFMAN, M. – HOKSZA, D. – MATÝSKOVÁ, M. (2005): *Softwarový projekt Znak*. [ročníková práce] Praha: MFF UK.
- ENGBERG-PEDERSEN, E. – HANSEN, B. (1986): Danish Sign Language: 198 Signs about Sexuality. In: Tervoort, B. T. (ed.): *Signs of Life*. Amsterdam: University of Amsterdam, s. 213–217.
- FILÍPEK, J. (1957): Lexikálně sémantická výstavba hesla – ústřední otázka lexikografické práce. *Slovo a slovesnost*, roč. 18, č. 3, s. 129–150.
- GABRIELOVÁ, D. – PAUR, J. – ZEMAN, J. (1988): *Slovník znakové řeči*. Praha: Horizont.
- HEDBERG, T. (ed.) (1997): *Svenskt teckenspråkslexikon*. Leksand: Sveriges Dövas Riksförbund.
- HORÁKOVÁ, R. (2005): *Znaková zásoba terminologických pojmů (speciální pedagogika)*. [CD-ROM] Brno: MU.
- HYDE, K. (1998): *The Features of Human Language* [online]. Dostupný online na adrese <<http://www.ex.ac.uk/~bosthaus/lecture/hockett1.htm>>. Cit. 15. 9. 2006.
- KANDA, K. (1994): A Computer Dictionary of Japanese Sign Language. In: Ahlgren, I. – Bergman, B. – Brennan, M (eds.): *Perspectives on Sign Language Usage*. Durham: The International Sign Linguistics Association and The Deaf Studies Research Unit – University of Durham, s. 409–419.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z. (eds.) (1995): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny.
- KRAMMER, K. a kol. (2001): The Klagenfurt Database for Sign Language Lexicons. In: *Sign Language and Linguistics 4 – Sign Transcription and Database Storage of Sign Language*. John Benjamins Publishing Company (offprint).

- KUBICOVÁ, J. ET AL. (1991–1992): *Kurs znakové řeči 1–10*. [videokazeta] Hradec Králové : Videon.
- KUCHAŘOVÁ, L. (ed.) (2005): *Jazyk neslyšících*. Praha : FF UK.
- Kurz české znakové řeči I., II., III., IV.* (2002–2006) [CD-ROM] Brno: Unie neslyšících.
- LACHMAN, A. – DANĚK, Z. (1996): *Obrázkové karty se znakovou řečí*. Praha: ČUN.
- LANGER, J. (2001): CD-ROM jako nosič slovníků znakového jazyka. In: *Trendy technického vzdělávání 2001 (dodatky)*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 27–29.
- LANGER, J. ET AL. (2006): *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast tělesné výchovy a sportu*. [CD-ROM]. Praha: Fortuna.
- LANGER, J. – PTÁČEK, V. – DVOŘÁK, K. (2004): *Znaková zásoba českého znakového jazyka k rozšiřujícímu studiu surdopedie se zaměřením na znakový jazyk 1., 2., 3., 4.* [CD-ROM] Olomouc: UP PedF.
- Lexikologie pro základní školy*. (2003) [CD-ROM]. Praha: FF UK.
- MACUROVÁ, A. (2001): Aktuální problémy komunikace, kultury a vzdělávání neslyšících. *Speciální pedagogika*, roč. 11, č. 4, s. 248–251.
- MACUROVÁ, A. (2001): Poznáváme český znakový jazyk (Úvodní poznámky). *Speciální pedagogika*, roč. 11, č. 2, s. 69–75.
- MACUROVÁ, A. (1996): Proč a jak zapisovat znaky českého znakového jazyka. Poznámky k diskusi. *Speciální pedagogika*, roč. 6, č. 1, s. 5–19.
- MACUROVÁ, A. – BÍMOVÁ, P. (2001): Poznáváme český znakový jazyk II. (Slovesa a jejich typy). *Speciální pedagogika*, roč. 11, č. 5, s. 285–295.
- MALM, A. (1992): On Sign Language Lexikography. In: Wallvik, B. (ed.): *East African Sign Language Seminar. Debre Zeit, Ethiopia, August 20–26, 1990*. Helsinki: Finnish Association of the Deaf, s. 61–73.
- MEIER, R. P. (2002): Why different, why the same? Explaining effects and non-effects of modality upon linguistic structure in sign and speech. In: *Modality and Structure in Signed and Spoken Languages*. Cambridge, s. 1–25.
- MRZÍLKOVÁ, E. – OSTATKOVÁ, M. (1993): *Základy české znakové řeči I*. Jinočany: H&H.
- MOSKOVITZ, D. (1994): The Dictionary of New Zealand Sign Language User Requirements Survey. In: Ahlgren, I. – Bergman, B. – Brennan, M (eds.): *Perspectives on Sign Language Usage*. Durham: The International Sign Linguistics Association and The Deaf Studies Research Unit – University of Durham, s. 421–442.

- MOTEJZÍKOVÁ, J. – OKROUHLÍKOVÁ, L. (2002): Učíme se českou znakovou řeč. *Čeština doma a ve světě*, roč. 10, č. 2/3, s. 246–248.
- NOSKOVÁ, L. – ŘEHÁKOVÁ, K. (1994/1995): Zpráva o průzkumu znakové zásoby českého slovníku znakové řeči. *Speciální pedagogika*, roč. 5, č. 5, s. 16–22.
- OKROUHLÍKOVÁ, L. (2003): Kurz české znakové řeči. *Infopravodaj*, roč. 11, č. 1, s. 6–8.
- OKROUHLÍKOVÁ, L. (2008): *Notace – zápis českého znakového jazyka*. Praha: ČKTZJ.
- OKROUHLÍKOVÁ, L. (2007a): *Notace znakových jazyků. (rkp)*
- OKROUHLÍKOVÁ, L. (2007b): Nové trendy ve vytváření slovníků znakového jazyka – využití parametrů znaku. In: *Sborník z VII. mezinárodní konference k problematice osob se speciálními potřebami a III. dramaterapeutické konference*. [CD-ROM] Olomouc: Univerzita Palackého
- OKROUHLÍKOVÁ, L. (2005): Slovník porodnické terminologie. In: *Ve světě sluchového postižení*. Praha: FRPSP, Tamtam, s. 71–73.
- POLÁKOVÁ, M. (2000): *Čtení s porozuměním? (Čeští neslyšící a české texty)*. [diplomová práce] Praha: FF UK.
- POTMĚŠIL, M., ET AL. (1991): *Kurz znakové řeči*. [videokazeta] Hradec Králové: PedF, 1989.
- POTMĚŠIL, M. (2005): *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast přírodopis: botanika*. [CD-ROM] Praha: Fortuna.
- POTMĚŠIL, M. (2002): *Všeobecný slovník českého znakového jazyka A–N*. Praha: Fortuna.
- POTMĚŠIL, M., ET AL. (2005): *Všeobecný slovník českého znakového jazyka O–Ž*. Praha: Fortuna.
- POTMĚŠIL, M. (2002): *Zpracování dřeva – terminologická pomůcka*. [CD-ROM] Beroun.
- PRESNEAU, J.-R. (1998): *Signes et institution des sourds XVIII–XIXe siècle*. Mayenne: Champ Vallon.
- PROCHÁZKOVÁ, A., ET AL. (1992): *Slovník znakového jazyka pro obor pedagogika a psychologie*. [videokazeta] Hradec Králové: PedF.
- PTÁČEK, V. – BUBERLE, V. (1997): *Český slovník znakového jazyka 1–4*. [CD-ROM] Praha: ČUN.
- PTÁČEK, V. – KOTVOVÁ, M. (1998): *Slovník znakové řeči. I. díl*. [CD-ROM] Praha: PedF UK.

- RENARD, M. – DELAPORTE, Y. (2004): *Aux origines de la langue des signes française*. Paris: Langue des Signes Edition Publication.
- Tecno Zeinu Vjuka znakové řeči*. [CD-ROM] (bibliografické údaje neuvedeny).
- RICHTEROVÁ, K. (2007): *Tvary pasivní ruky v ČZJ*. [bakalářská práce] Praha: FF UK.
- RŮŽIČKOVÁ, M. (2000): *Než půjdeme do školy*. Praha: Septima.
- RŮŽIČKOVÁ, M. (1997): *Učíme se českou znakovou řeč*. Praha: Septima.
- RŮŽIČKOVÁ, M. (2001): *Znakování pro každý den*. Praha: Septima.
- SALZMANN, Z. (1997): Lingvistická antropologie v současném světě. In: *Jazyk, kultura a společnost*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AVČR, s. 173–185.
- SCHERMER, T. M. (1990): *In Search of a Language*. Rotterdam: Eburon Publisher.
- Slovník znakové řeči z oblasti zdravotnictví* [online]. Dostupný online na adrese: <<http://www.startindenjob.de/cz>> Cit. 25. 1. 2007.
- Slovník znaků křesťanských pojmů pro Neslyšící* (2001). Praha: Naděje.
- Slovník znaků – znaky* [online]. Dostupný online na adrese: <<http://www.ticho.cz/videog.php?kat=znaky>> Cit. 25. 1. 2007.
- STOKOE, W. C. – CASTERLINE, D. C. – CRONEBERG, C. G. (1976): *A Dictionary of American Sign Language on Linguistic Principles*. 2. vyd., Silver Spring: Linstok Press.
- Taktilní znakový jazyk pro hluchoslepé*. (2006) [CD-ROM] Praha: Lorm.
- Terminologie pro počítače, internet, tvorbu webových stránek a typografii v českém znakovém jazyce*. (2003) [CD-ROM] Praha: ASNEP.
- VYSUČEK, P. – MOTEJZÍKOVÁ, J. (2003): *Specifické znaky*. [CD-ROM] Praha: FF UK, Pevnost.
- WAGNEROVÁ, J. (2004): *Lexikografické zpracování znakových jazyků*. [diplomová práce] Praha: FF UK.
- Základní slovník znakové řeči*. (1994) [videokazeta] Plzeň: Pedagogické centrum.
- Znakovka* (slovník) [online]. Dostupný online na adrese: <www.lexikon.wz.cz/znakovka> Cit. 25. 1. 2006.
- Zvířátka v českém znakovém jazyce*. (2005) [CD-ROM] Praha: FRPSP.

O autorkách

Mgr. Petra Slánská Bímová (nar. 1977)

Je absolventkou dvouoborového magisterského studia oborů český jazyk a literatura – čeština v komunikaci neslyšících na FF UK v Praze. Vysokou školu ukončila v roce 2003 státní zkouškou a obhajobou diplomové práce s názvem *Slovník český znakový jazyk – čeština*. V témže roce zahájila doktorské studium v oboru český jazyk (projekt disertační práce byl zaměřen na slovní druhy v českém znakovém jazyce), avšak z rodinných důvodů ho nedokončila. V současné době je na mateřské dovolené.

S problematikou hluchoty se poprvé setkala až na vysoké škole, když hledala možnosti, jak rozšířit studium jednooborové češtiny. Její motivací pro přihlášku na ČNES byla touha seznámit s úplně jiným typem jazyka a komunikace, než doposud poznala, a také fakt, že šlo o nový obor, který nabízel mnoho příležitostí pro tvůrčí práci, bádání, objevování a v neposlední řadě sliboval široké možnosti budoucího uplatnění.

Z profesních zkušeností: 1997–1998 účast na výzkumu českého znakového jazyka (v rámci funkce pomocné vědecké síly na Katedře českého jazyka), 2001–2002, 2003–2004 podíl na přípravě *Všeobecného slovníku českého znakového jazyka* (Potměšil, 2002, 2005), 2003 částečný úvazek v Informačním centru o hluchotě v Praze 5-Stodůlkách, 2003 lektorská účast na projektu *Odstraňování výchovných a vzdělávacích problémů u neslyšících dětí prostřednictvím kvalitnější komunikace* (ČKTZJ 2003), 2004–2005 autorská a lektorská účast na projektu *Ve světě sluchového postižení. Informační a vzdělávací publikace pro zdravotnický personál* (Středisko rané péče Tamtam – FRPSP 2005), 2003, 2004, 2006 členka odborné poroty pro volbu Slovníku roku, průběžně přednášková a publikační činnost.

Spolupráci na projektu JPD3 bere jako jedinečnou příležitost utřídit si, zpracovat a předat dál vědomosti a zkušenosti, kterých nabyla během svého dosavadního působení v oboru. Doufá, že pomohou tlumočnickům ČZJ na jejich nastoupené cestě k profesionalizaci.

Mgr. et Bc. Lenka Okrouhliková (nar. 1976)

Vystudovala Pedagogickou fakultu Technické univerzity v Liberci, obor učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů francouzština – dějepis, a Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, obor čeština v komunikaci neslyšících. Absolvovala semestrální studijní pobyt ve Francii na Université Paris 8, obor znakový jazyk.

V současné době studuje na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze kombinované doktorské studium oboru Speciální pedagogika. Od roku 2002 pracuje jako asistentka Ústavu českého jazyka a teorie komunikace na oboru čeština v komunikaci neslyšících, kde vyučuje zejména předměty zaměřené na výzkum, notaci a lexikografii znakového jazyka, pedagogické disciplíny, doplňkovou češtinu pro neslyšící aj.

Z dalších profesních zkušeností: kromě časté přednáškové a publikační činnosti spolupracuje na mnoha projektech, převážně jako odborník na problematiku vzdělávání neslyšících, lexikografii a notaci znakového jazyka, např.: spoluautorka CD-ROMu *Lexikologie pro základní školy* (FF UK, 2003); spoluautorka CD-ROMu *Slovník znakového jazyka terminologie z období těhotenství, porodu a péče o novorozence* (Tamtam, 2005); podíl na přípravě těchto slovníků: *Eurosigns* (2004), *Všeobecný slovník českého znakového jazyka O–Z* (Potměšil, 2005), *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast historie* (Potměšil, 2005), *Slovník pojmů znakového jazyka pro oblast přírodopis: botanika* (Potměšil, 2005); *Překladový slovník znakové řeči* (MATFYZ, 2005); v roce 2005 a 2007 členka odborné poroty pro volbu Slovníku roku.

Vzhledem ke své dosavadní činnosti neodmítla ani spolupráci na několika publikacích projektu JPD3, které se, jak doufá, stanou důležitým studijním materiálem nejen pro tlumočnický ČZJ, ale pro všechny, které zajímá problematika znakového jazyka.

O České komoře tlumočnicků znakového jazyka

Česká komora tlumočnicků znakového jazyka (dále jen Komora), založená v reakci na neutěšenou situaci v oblasti tlumočení pro klienty se ztrátou sluchu 20. prosince 2000, je organizací sdružující tlumočnický českého znakového jazyka, transliterátory znakové češtiny, vizualizátory mluvené češtiny a také osoby, které samy tlumočnickou práci nevykonávají, ale které plně sympatizují s jejími názorovými stanovisky a cíli.

Komora považuje neslyšící (resp. Neslyšící) za kulturní a jazykovou menšinu, respektuje jejich právo na vlastní identitu, jazyk a kulturu a uznává český znakový jazyk jako jejich primární komunikační prostředek. Jejím cílem je trvale zvyšovat profesní úroveň svých členů tak, aby naplnila právo neslyšících na plnohodnotnou komunikaci v jejich přirozeném jazyce, jazyce znakovém, aby zajistila kvalitu tlumočení na úrovni obvyklé v zemích Evropské unie a aby měl každý klient s poruchou sluchu jistotu, že v Komoře vždy nalezne tlumočnicka-profesionála, s jehož službami snadno překoná všechny komunikační bariéry mezi světem slyšících a světem ticha.

Členové Komory nyní například tlumočí kulturní události ze světa slyšících a zprostředkovávají neslyšícím koncerty vážné i populární hudby, divadelní představení aj. Své aktivity však nezaměřují pouze na neslyšící dospělé a děti, ale také na učitele a vychovatele neslyšících. Organizují pro ně nejrůznější vzdělávací semináře a workshopy. Spolupracují také s dalšími organizacemi a institucemi nejen v České republice, ale i v zahraničí.

Hlavní pozornost však Komora soustřeďuje na vzdělávání všech, kteří aktivně tlumočí, protože její vysoké cíle mohou naplňovat pouze členové dobře informovaní a vzdělaní ve všech oblastech, které souvisí se životem neslyšících, s jejich kulturou, s prostředky, které používají při komunikaci atd. Vrcholem jejího snažení je v tomto směru Certifikační vzdělávací program (CVP), jediný systematický program vzdělávání tlumočnicků znakového jazyka, transliterátorů znakové češtiny a vizualizátorů mluvené češtiny u nás, a projekt Vyskolení lektorů a vytvoření výukových materiálů pro tlumočnický znakového jazyka, transliterátory znakové češtiny a vizualizátory mluvené češtiny.

Materiály vydané v rámci projektu *Výškolení lektorů a vytvoření výukových materiálů pro tlumočnický znakového jazyka, transliterátory znakové češtiny a vizualizátory mluvené češtiny.*

Publikace:

- ČEŇKOVÁ, I. *Úvod do teorie tlumočení*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-09-9.
- ČERVINKOVÁ HOUŠKOVÁ, K. *Certifikační vzdělávací program*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-11-2.
- ČERVINKOVÁ HOUŠKOVÁ, K.; KOVÁČOVÁ, T. *Umělecké tlumočení do znakového jazyka*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-10-5.
- ČERVINKOVÁ HOUŠKOVÁ, K. *Specifika tlumočení pro neslyšící*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-33-4.
- DINGOVÁ, N. *Paměťová a jazyková cvičení pro tlumočnický*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-07-5.
- DINGOVÁ, N.; KONDYSKOVÁ, E. *Soudní tlumočení pro neslyšící*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-95-6.
- FALTÍNOVÁ, R. *Osobní vlastní jména v českém znakovém jazyce*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-32-7.
- HEJKRLÍK, M. *Základní orientace tlumočnicka v ekonomické oblasti*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-19-8.
- HORÁKOVÁ, M. *Techniky vizualizace – logopedická část*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-04-4.
- HUDÁKOVÁ, A. *Prstová abeceda pro tlumočnický*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-96-3.
- HUDÁKOVÁ, A.; TÁBORSKÝ, J. *Sociolingvistické kapitoly pro tlumočnický pro neslyšící*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-17-4.

- KAŠPAR, Z. *Technické kompenzační pomůcky pro osoby se sluchovým postižením*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-15-0.
- KOMORNÁ, M. *Kultura písemného projevu v profesi tlumočnicka*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-98-7.
- KOMORNÁ, M. *Psaná čeština českých neslyšících – čeština jako cizí jazyk*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-29-7.
- KOMORNÁ, M. *Systém vzdělávání osob se sluchovým postižením v ČR a specifika vzdělávacích metod při výuce*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-18-1.
- KOTVOVÁ, M.; KOMORNÁ, M. *Praktický kurz znakové češtiny*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-26-6.
- KRONUSOVÁ, M. *Možnosti poskytování tlumočnických služeb pro neslyšící*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-12-9.
- KRONUSOVÁ, M. *Organizace tlumočnicků v ČR a v zahraničí*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-22-8.
- KOSINOVÁ, B. *Neslyšící jako jazyková a kulturní menšina – kultura neslyšících*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-94-9.
- MACUROVÁ, A. *Dějiny výzkumu znakového jazyka u nás a v zahraničí*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-00-6.
- MÁZEROVÁ, R. *Sebereflexe a sebevzdělávání v týmovém tlumočení*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-13-6.
- PETŘÍČKOVÁ, J.; NOVÁKOVÁ, R.; VYSUČEK, P. *Tlumočení pro osoby se specifickými jazykovými potřebami*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-14-3.
- OKROUHLÍKOVÁ, L. *Lexikografie a dostupné slovníky znakové češtiny*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-16-7.
- OKROUHLÍKOVÁ, L. *Notace – zápis českého znakového jazyka*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-93-2.

- PEŠKOVÁ, K. *Neslyšící tlumočnick v pracovním týmu*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-20-4.
- PEŠOUTOVÁ, I. *Tlumočnická profese a neslyšící děti*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-01-3.
- REDLICH, K. *CODA – slyšící děti neslyšících rodičů*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-97-0.
- RICHTEROVÁ, K. *Představy neslyšících o tlumočnických službách*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-03-7.
- SERVUSOVÁ, J. *Kontrastivní lingvistika – český jazyk × český znakový jazyk*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-30-3.
- SLÁNSKÁ BÍMOVÁ, P.; OKROUHLÍKOVÁ, L. *Rysy přirozených jazyků. Český znakový jazyk jako přirozený jazyk. Lexikografie. Slovníky českého znakového jazyka*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-91-8.
- SOURALOVÁ, E.; HORÁKOVÁ, R. *Problematika osob s hluchoslepotou a kontaktní tlumočení u hluchoslepých preferujících český znakový jazyk*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-08-2.
- STRNADOVÁ, V. *Odezírání jako schopnost*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-05-1.
- STRNADOVÁ, V.; KOPLÍK, R. *Problematika tvorby skrytých titulků k předtočeným pořadům*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-21-1.
- STRNADOVÁ, V. *Specifické neverbální projevy neslyšících lidí*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-28-0.
- STRNADOVÁ, V. *Transliterátor a vizualizátor v praktických situacích*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-27-3.
- SVOBODOVÁ, M. *Technika mluveného projevu pro tlumočnický pro neslyšící*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-99-4.
- ŠEBKOVÁ, H. *Úvod do tlumočnické profese a vzdělávací systémy tlumočnicků v ČR a v zahraničí*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-02-0.

- ŠPAČKOVÁ, A. *Rétorika pro tlumočnický*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-23-5.
- TETAUEROVÁ, I. *Mezinárodní znakový systém*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-25-9.
- TORÁČOVÁ, V. *Tlumočení pro neslyšící a související legislativa*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-31-0.
- VESELÁ, M. *Psychohygiena a relaxace pro tlumočnický znakového jazyka*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-06-8.
- VYSUČEK, P. *Specifické znaky v českém znakovém jazyce*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-24-2.
- ZAHUMENSKÁ, J.; DINGOVÁ, N.; HORÁKOVÁ, R. *Specifika tlumočení ve vzdělávání*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-92-5.

DVD:

- BASOVNÍKOVÁ, M.; KVASNIČKOVÁ, M.; ŠIMON, V. *Kultura projevu nejen pro neslyšící tlumočnický*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-10-9.
- ČERVINKA, R. *Představy neslyšících o tlumočnických službách*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-42-0.
- ČERVINKOVÁ HOUŠKOVÁ, K. *Specifika tlumočení pro neslyšící*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-59-8.
- ČERVINKOVÁ HOUŠKOVÁ, K.; DINGOVÁ, N. *Umělecké tlumočení divadla a hudby pro neslyšící*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-72-7.
- DINGOVÁ, N.; MIROVSKÁ, M. *Transliterátor a vizualizátor v praktických situacích*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-79-2.
- JAMBOROVÁ, E.; KOSIECOVÁ, M.; MILIČ, R.; SMOLÍKOVÁ, S. *Vizuální komunikace – praktická cvičení*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-80-2.

- KAŠPAR, Z. *Technické kompenzační pomůcky pro osoby se sluchovým postižením*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-63-5.
- KOSINOVÁ, B.; POLÁKOVÁ, L.; POLÁKOVÁ, S. *O Vlncce a Julce – pohádka v českém znakovém jazyce*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-00-0.
- LANGER, J. *Problematika osob s hluchoslepotou a kontaktní tlumočení*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-35-2.
- MIROVSKÁ, M. *Praktický kurz znakované češtiny*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-31-4.
- MYSLIVEČKOVÁ, R. *Tlumočnická profese a neslyšící děti*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-61-0.
- NOVÁKOVÁ, R.; ŠEBKOVÁ, H. *Číslovky v českém znakovém jazyce – praktická cvičení*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-04-8.
- NOVÁKOVÁ, R. *Kultura neslyšících*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-08-6.
- NOVÁKOVÁ, R. *Mezinárodní znakový systém a překladový slovník základních frází (ČZJ, DGS, ASL, BSL, PJM, MZS)*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-14-7.
- NOVÁKOVÁ, R. *Nepřímá pojmenování v českém znakovém jazyce*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-18-5.
- NOVÁKOVÁ, R.; PEŠKOVÁ, K. *Neslyšící tlumočnick v pracovním týmu*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-23-9.
- NOVÁKOVÁ, R.; ŠŮCHOVÁ, L. *Slovosled a střídání rolí v českém znakovém jazyce – praktická cvičení*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-49-9.
- NOVÁKOVÁ, R.; TIKOVSKÁ, L. *Vizualizace prostoru a klasifikátory v českém znakovém jazyce – praktická cvičení*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-76-5.
- NOVÁKOVÁ, R.; VYSUČEK, P.; PETŘÍČKOVÁ, J. *Tlumočení pro osoby se specifickými jazykovými potřebami*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-68-0.

- OKROUHlíKOVÁ, L. *Notace – zápis českého znakového jazyka – tabulky symbolů a praktický test*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-26-0.
- PTÁČEK, A. *Humor neslyšících*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-06-2.
- REDLICH, K. *CODA – slyšící děti neslyšících rodičů*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-03-1.
- VYSUČEK, P. *Prstová abeceda v českém znakovém jazyce – praktická cvičení*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-39-0.
- VYSUČEK, P. *Specifické znaky v českém znakovém jazyce*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-55-0.
- ČERVINKOVÁ HOUŠKOVÁ, K. *Zásobník promluv v českém znakovém jazyce k pohovorům a zkouškám Certifikačního vzdělávacího programu*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-84-0.
- ČERVINKOVÁ HOUŠKOVÁ, K. *Zásobník promluv ve znakované češtině k pohovorům a zkouškám Certifikačního vzdělávacího programu*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-83-3.
- KRONUSOVÁ, M. *Zásobník audiotextů k závěrečným certifikačním zkouškám CVP*. [DVD]. 1. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-85-7.
- Katalog výukových materiálů České komory tlumočnicků znakového jazyka*. 2. vyd., Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87218-34-1.

Petra Slánská Bímová, Lenka Okrouhlíková
Rysy přirozených jazyků. Český znakový jazyk jako přirozený jazyk
Lexikografie. Slovníky českého znakového jazyka

Vydala Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, o. s.
(Ocelářská 35/1354, Praha 9, 190 00; www.cktjz.com; info@cktjz.com)

v rámci projektu *Výškolení lektorů a vytvoření výukových materiálů
pro tlumočnický znakového jazyka, transliterátory znakované češtiny
a vizualizátory mluvené češtiny.*

V materiálu bylo použito informací z výsledků výzkumného záměru
MSM 0021620825 – Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor.

Odpovědný redaktor: Naďa Dingová

Jazyková korektura: Jan Táborský

Fotografie, obrazové přílohy: Lenka Okrouhlíková

Sazba: Šimon Sedláček

Druhé, opravené vydání

Vytiskl: Hwer, Praha

© Petra Slánská Bímová, Lenka Okrouhlíková, 2008
© Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, o. s., 2008
ISBN 978-80-87153-91-8

**Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze**

255389960

